

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έτος 71ον - Τεύχος 1ον

«Ὡ γῆ τῆς Ἰωνίας...»

Ἰανουάριος - Φεβρουάριος 2022

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ του Μακ. Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος
κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς
Υπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΛΑΔΟΥ: Ἐπίσκοπος Ὁρεῶν κ. Φιλόθεος
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Ἀλέξανδρος Ἰ. Κατσιάρας

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 2020-2021 ΜΕ ΔΙΕΤΗ ΘΗΤΕΙΑ (ἀλφαβητικά): πρωτ. Ἀκίνδυνος Δαρδανός (Ι.Μ. Ὑδρας, Σπετσῶν καί Αἰγίνης), π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός (Ι.Μ. Χαλκίδος), πρωτ. Ἰγνάτιος Καλογεράκης (Ι.Μ. Γουμενίσσης, Ἀξιουπόλεως καί Πολυκάστρου), π. Ἡλίας-Συμεών Λαουλάκος (Ι.Μ. Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καί Ὠρωποῦ), πρωτ. Νικόλαος Μεντζελίδης (Ι.Μ. Καλαβρύτων καί Αἰγιαλείας), Ἀθανάσιος Β. Γλάρος, (Αναπλ. Καθ. ΕΚΠΑ) – ΥΠΕΥΘΥΝΗ ὙΛΗΣ: Ζαμπία Ἀγριμάκη – ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ἀλέξανδρος Κατσιάρας – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Ζαμπία Ἀγριμάκη, Ἐμμ. Πλοῦσος – ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ζαμπία Ἀγριμάκη – ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος – Ὑπεύθυνος Τυπογραφείου: Β. Μπίτσης, Πρωτομαγιάς 3 - 145 68 Κρουσέρι Ἀττικῆς, Τηλ.: 210-8160.127 – Fax: 210-8160.128. Τιμή τεύχους 1 € (γιά ὅσους δέν τό δικαιοῦνται δωρεάν).

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ:
Ἀθηνᾶς 30, 105 51 ΑΘΗΝΑ | Τηλ.: 211 48.25.298, Fax: 211 48.24.317
e-mail: efimerios@ecclesia.gr

Προμετωπίδα ἐξωφύλλου: Στίχος ἀπό τό ποίημα τοῦ Κ.Π. Καβάφη, «Ἰωνικόν»

Φωτογραφία ἐξωφύλλου: Χάρτης τοῦ Edward Wells, μέ τή Μικρά Ἀσία (Ὁξφόρδη 1700)

Τό τεῦχος εἰκονογραφεῖται μέ γκραβούρες ἀπό κείμενα Εὐρωπαίων περιηγητῶν,
ἀπό τή συλλογή Ἑλληνική Βιβλιοθήκη - Κοινωφελές Ἴδρυμα Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης

ΠΑΡΑΚΛΗΣΗ: Τά κείμενα τῶν συνεργατῶν νά μὴν ὑπερβαίνουν τίς 750 λέξεις. Δέν γίνονται δεκτά δημοσιευμένα κείμενα.

Τό περιοδικό Ἐφημέριος δέν εὐθύνεται γιά τό γλωσσικό ἴδιωμα τῶν ἀρθρογράφων του.

Δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση, ἡ ἀναπαραγωγή –ὀλική ἢ μερικῆ– τοῦ περιεχομένου τοῦ περιοδικοῦ Ἐφημέριος καθ' οἷονδήποτε τρόπο. Ἐπιτρέπεται μόνον ἡ παράθεση ἀποσπασμάτων ἀποκλειστικῶς γιά ἐπιστημονικούς καί ἐκπαιδευτικούς σκοπούς, μέ ἀναφορά τῆς πηγῆς προελεύσεως.

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

Έτος 71ον

Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2022

Τεύχος 1ον

Περιεχόμενα

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΤΣΙΑΡΑ

Εισοδικόν 3

ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ

Άλέξανδρος Μωραϊτίδης, Στην Αγία Φωτεινή τής Σμύρνης 6

π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ

Τό κακό καί ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ 8

ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Χριστός ὁ “τοῦ Νόμου πληρωτής” 10

ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

Γιατί ὁ Ἰησοῦς διδάσκει μέ παραβολές; 13

Πρωτ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ

Ἀνθρωπολογικές προσεγγίσεις. Χριστιανοί Ἀπολογητές. Ἀθηναγόρας 16

ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἅγία τράπεζα καί Ἱστορία 18

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ

Ἡ Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου 21

Πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ

Ἡ Ὑπαπαντή τοῦ Κυρίου 24

Πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

Κυριακή τοῦ Ζαχαρίου 26

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ

Οἱ ἀπαρχές τοῦ μοναχισμοῦ 28

Σεβ. Μητρ. Περιστερίου κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

Εἰσαγωγή στό Κανονικό Δίκαιο καί τήν Κανονική Οἰκονομία (ΙΖ΄, β΄ μέρος) 30

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΟΥΛΟΥΛΗ

Ὁ «πριν βέβηλος ναός», ἡ Παναγία τῶν Χαλκίων καί οἱ ἅγιοι Γρηγόριοι 33

Ἀρχιμ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ

Ὁ Χριστιανισμός στά Βρετανικά νησιά, Χ 35

ΕΛΕΝΗΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΥ

Ἡ στωική θεώρηση τῆς ἀρετῆς 37

Πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Προτάσεις ἀπόρριψης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Χριστολογίας
ἀπό ἐκπροσώπους τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ 39

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΛΙΑΡΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Λοιμός ὑμνογραφούμενος 42

Ἐπικοινωνία 45

Βιβλιοπαρουσίαση 47

Ἐφημεριακά 48

Samuel J. Barrows, Περιήγηση στή Μικρά Άσία*

Τό πρώτο μέρος ὅπου ἔφτασα, μόλις πάτησα τό πόδι μου στή Μικρά Άσία, ἦταν ἡ Σμύρνη. Ἦταν εὖλογο νά πάω ἐκεῖ, προτοῦ ξεκινήσω γιά τήν Τροία· γιατί, ἀπό τίς πέντε πόλεις πού ἐρίζουν γιά τήν καταγωγή τοῦ Ὀμήρου, τό βάρος τῆς παράδοσης εὐνοεῖ τή Σμύρνη. Σκεφτεῖτε μιά πόλη πού ἦταν σημαντική πολλές ἑκατοντάδες χρόνια πρό Χριστοῦ καί παραμένει μέχρι σήμερα μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες ἐμπορικές πόλεις τῆς Μικρᾶς Άσίας – ζώντας ὅμως ἀπό τό ἐμπόριο, καί ὄχι ἀπό τήν παραδοσιακή οἰκονομία. Καταστράφηκε ἀπό σεισμό καί πυρκαγιά, ἀλλά νέες πόλεις ἔχουν ἐπανειλημμένως ἀναπτυχθεῖ στά θεμέλια τῆς παλιᾶς· ἐλάχιστες πόλεις στόν κόσμο βρίσκονται σέ ὠραιότερο σημεῖο. Φωλιάζει μέ ἐμπιστοσύνη στήν πεδιάδα πλάι στή θάλασσα, ἀλλά συγχρόνως ὑψώνεται, κλιμακωτά, στόν λόφο πού δεσπόζει στόν προφυλαγμένο κόλπο της. Τά ἐπίσημα κτήρια, πού τῆς ἔδιναν λαμπρότητα στούς ἀρχαίους χρόνους, ἔχουν χαθεῖ· ἀλλά οἱ ἀρχαιολόγοι ἀνασκάπτουν τά ἐρείπια. Ὁ πληθυσμός της εἶναι 2.000 κάτοικοι καί οἱ μισοί ἀπό αὐτούς εἶναι Ἕλληνες. Ἦτσι, στή Σμύρνη ὑπάρχουν σχεδόν τόσοι Ἕλληνες ὅσοι καί στήν Ἀθήνα. Ἡ Ἀθήνα ἔχει ἐξευρωπαϊστεῖ· ἀλλά στή Σμύρνη κυριαρχεῖ ἀκόμη τό ἀνατολίτικο στοιχείο. Καθώς μπαίνεις στά μεγάλα παζάρια της, βλέπεις καμῆλες νά τρικλίζουν στούς δρόμους καί συναντᾶς Τούρκους καί Ἕλληνες μέ ἀνατολίτικες φορεσιές. Νιώθεις ὅτι βρίσκεσαι σέ μιά διαφορετική ζώνη ζωῆς καί παράδοσης.

*Ὁ Samuel J. Barrows (1845-1909) ἦταν Ἀμερικανός πολιτικός καί δημοσιογράφος, ὑπέρμαχος τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ταξίδεψε στήν Ἑλλάδα στά τέλη τοῦ 19^{ου} αἰ. καί περιηγήθηκε τή Μικρά Άσία, συνοδεύοντας τόν Γερμανό ἀρχαιολόγο Wilhelm Dörpfeld στίς ἀνασκαφές του στην Τρωάδα. Οἱ ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις του δημοσιεύτηκαν ἀρχικῶς σέ περιοδικά καί ἀκολούθως ἐκδόθηκαν αὐτοτελῶς μέ τίτλο *Τά νησιά καί τά ἱερά τῆς Ἑλλάδας* (*The Isles and Shrines of Greece*, Boston 1898), ἀπό ὅπου καί τό ἀπόσπασμα (μτφ. Ζ. Ἀγριμάκη).

Ὁ πυρῆνας τῆς προσφυγιᾶς

1922-2022. Μιά μαύρη ἐπέτειος. Ἡ Μαύρη Βίβλος παροῦσα. Γιατί, μπορεί ἐμεῖς σήμερα νά μὴν πονᾶμε, ὅπως ὑπέφεραν οἱ ἀδελφοί μας τότε, ἀλλά ἡ ἀνάμνηση τοῦ πόνου, τοῦ ξεριζωμοῦ, τῆς γενοκτονίας, τῶν βασανιστηρίων, ἐν τέλει τῆς ἐξορίας, ἀνισότητος καί προσφυγιᾶς, δέν μπορεί νά διαγραφεῖ ἀπό τὴ συλλογικὴ συνείδηση καί μνήμη.

Ὁ Θεάνθρωπος δοκίμασε τὴν ἐμπειρία τῆς προσφυγιᾶς ἀπὸ τίς πρῶτες ὥρες τῆς Σάρκωσής Του. Ἀλλά καί οἱ ἀπαρχές τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἱστορίας, σύμφωνα μέ τὴ βιβλικὴ διήγηση, συνδέονται μέ τὴν αἴσθηση τοῦ Ἀδάμ ὅτι ἐξορίζεται ἀπὸ τὴν Ἐδέμ.

Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα κατὰ βάθος ἔχουν θεολογικό-ὄντολογικό ὑπόβαθρο. Σέ ὄντολογικό ἐπίπεδο, ἡ ἀνισότητα προκύπτει τὴν ὥρα τῆς δημιουργίας, γιατί Θεός καί ἄνθρωπος ἐκ φύσεως εἶναι ἀνόμοιοι. Ὁ Θεός εἶναι αἰώνιος, ἄκτιστος, ἄναρχος, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος καί ἡ κτίση δημιουργοῦνται ἐκ τοῦ μηδενός. Εἶναι κτιστά. Στό σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας εἶχε προβλεφθεῖ ἡ θεραπεία αὐτῆς τῆς ἀνισότητος, διὰ τῆς προσλήψεως τοῦ κτιστοῦ ἀπὸ τὸν Ὑῖο καί Λόγο τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται γιὰ τὸ σεσιγημένον πρό καταβολῆς κόσμου μυστήριον τῆς Ἐνανθρωπήσεως. Τό "ἄνισο" καί ἀνόμοιο θά ἐντασσόταν ἐν Χριστῷ σ' ἓνα πλέγμα σχέσεων ἀγάπης καί ἐλευθερίας, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀντιμετωπιστεῖ ἡ ἀρχικὴ «ἀνισότητα».

Ὡστόσο, ὁ Ἀδάμ, ἐνεκα τῆς ἐλευθερίας, ἀπεδέχθη τὴν παρακίνηση τοῦ δαίμονος, καί ἀπέριψε τὴν ἔνταξή του σ' αὐτό τὸ πλέγμα σχέσεων. Θέλησε νά ὑπερβεῖ αὐτόνομα τὴν ἀνισότητα. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ ὀνομάστηκε ἁμαρτία καί εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ ἀνισότητα νά ξεφύγει τῆς διαχειρίσεως καί θεραπείας τῆς.

Ἐκτοτε, ἡ ἀνισότητα ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἐμφανίστηκε μιὰ ἱστορικὴ πραγματικότητα παρείσακτη, ἀνυπόστατη, ἐν τέλει ἔξω ἀπὸ τὸ ἀρχικό σχέδιο τοῦ Θεοῦ, ἀνίκανη ὅμως νά τὸ ἀνακόψει. Ἔτσι, τὸ κακό, ἂν καί παρείσακτο καί ἀνυπόστατο, κατὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία καί ἰδίως κατὰ τὸν ἱερό Αὐγουστῖνο, κυριαρχεῖ προσωρινά στὴν ἱστορία καί πολλαπλασιάζεται. Ἡ ἀνθρώπινη ἀνταρσία ἐπέφερε διάσπαση σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῶν σχέσεων: μέ τὸν Θεό, μέ τὸν συνάνθρωπο καί μέ τὴ φύση. Αὐτὰ περιγράφονται ἀνάγλυφα στό τρίτο κεφάλαιο τῆς Γενέσεως καί συγκροτοῦν τίς ἀπαρχές τῆς παρείσακτης ἱστορίας.

Ἐξαιτίας τῆς προσπάθειάς του νά σφετεριστεῖ τὴν ἐξουσία τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἀδάμ ἀλλοτριώνεται καί διαστρεβλώνει τὰ πάντα. Γι' αὐτόν, ὁ Θεός γίνεται ἐχθρός πού τὸν ἐξορίζει ἀπὸ τὸν κήπο τῆς Ἐδέμ. Ὁ συνάνθρωπος γίνεται ὑπεύθυνος τῆς κόλασής του καί ἀνταγωνιστῆς του.

Σέ αὐτές τίς συνθήκες, στὸν ἄνθρωπο τὸ ἀνικανοποίητο θριαμβεῖ. Γιὰ νά τὸ κατασιγάσει, στρέφεται στὴν ἀπόκτηση ἐξουσίας καί πλούτου, στὴν ἐπέκτασή του ἀπὸ τόπο

σέ τόπο, αλλά ανάπαυση δέν βρίσκει πουθενά. Τό υπαρκτικό ζήτημα τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀντιμετωπίζεται μέ ἐξουσία καί πλοῦτο, οὔτε μέ ἀλλαγὴ τόπου, ἀλλά τρόπου ζωῆς. Διαφορετικά, ὅπως ποιητικά τό διατυπώνει ὁ Κ.Π. Καβάφης, «Κάθε προσπάθεια τοῦ καταδίκη εἶναι γραπτὴ / Ἔτσι πού τὴν ζωὴ του ρήμαξε ἐδῶ / στὴν κώχη τούτη τὴν μικρὴ, σ' ὅλη τὴν γῆ τὴν χάλασε». Σέ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, ὁ συνάνθρωπος βιώνεται ὡς ἐμπόδιο στὴν πραγματοποίησι σχεδίων καί στόχων, γι' αὐτό πρέπει νά ἐξοντωθεῖ, νά ἐξαφανιστεῖ.

Ὁ μεταπτωτικὸς ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ νά προσπαθεῖ νά ἀντιμετωπίσει τὴν ἀνισότητά, ἐκτός τῶν σχεδίων τοῦ Θεοῦ. Ἀναζητεῖ ἐλπίδα καί νόημα ζωῆς ἀπὸ τόπο σέ τόπο. Πιστεύει ὅτι «μία ἄλλη πόλις θά βρεθεῖ καλύτερη». Πάμπολλες τέτοιες μετακινήσεις γνωρίζει ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, ἄλλες εἰρηνικότερες, ἄλλες βίαιες καί ἀπάνθρωπες. Μιά τέτοια μεγάλη μετακίνησι συνέβη καί τὸν 3^ο αἰ., στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἐπιδρομέες τῶν Γότθων, Βανδάλων, Ἀλανῶν καί τῶν ὀρδῶν τοῦ Ἀτίλα ἀλλάξαν τὸν ροῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἀποτυπώνει συγκλονισμένως τὴ ζοφερὴ ἀτμόσφαιρα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς στὸ ἔργο του *Ἡ Πολιτεία τοῦ Θεοῦ*. Τό 476, ἡ πόλις τοῦ Ρωμύλου καί τοῦ Ρέμου, ἡ παλαιὰ Ρώμη πέρασε στὴν ἐξουσία τοῦ Ὀδοάκου καί τό παλαιὸ ρωμαϊκὸ κράτος καταλύθηκε. Ἄνθρωποι ἐξοντώθηκαν, ὑποδουλώθηκαν, ἔγιναν πρόσφυγες. Ὅπως συνέβη πλείστες ὅσες φορές στὴν ἱστορία. Ὅπως συνέβη τό 1922. Ὅπως συμβαίνει καί σήμερα.

Ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν Θεὸ εἶναι δομημένη στὸ διαφορετικὸ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποκόπτεται ἀπὸ αὐτὴν, τότε τό διαφορετικὸ γίνεται ἀντιληπτὸ ὡς κάτι ἀρνητικὸ. Δέν ἀποτελεῖ πιά εὐκαιρία γιὰ συνάντησι καί κοινωνία. Ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὸν Θεὸ, ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ τὴν ἀνισότητά μέ τρόπους ὄχι ὄντολογικούς, ἀλλά αὐτοαναφορικούς. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά ἀπαλείψει τὸν μονόδρομο τῆς ὄντολογικῆς ὑπέρβασις. Γι' αὐτό, κάθε ἀμφισβήτησι τῶν λύσεων πού προκρίνει ὁ ἄνθρωπος κάθε φορά, τὴ βιώνει καταλυτικά, ἐχθρικά.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ὄντολογικῶν διαστάσεων ἀντίδρασι τοῦ Ἡρώδη ἀπέναντι στὸ Θεῖο Βρέφος. Τί εἶχε νά φοβηθεῖ ἀπὸ ἕνα βρέφος καί δίδει τὴν ἐντολή νά σφαιαστοῦν χιλιάδες βρέφη; Τί εἶχε νά φοβηθεῖ καί, ἀπὸ τὴ γέννησή Του, τὸν ὀδήγησε στὸν δρόμο τῆς προσφυγιάς; Τί εἶχε νά φοβηθεῖ ὁ κόσμος ἀπὸ τὸν Θεὸ τῆς ἀγάπης καί τὸν σταύρωσε;

Ἐν τέλει, οἱ μετακινήσεις καθαυτές δέν λύνουν τό πρόβλημα, ἂν δέν συνοδεύονται μέ μεταβολὴ τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς. Χαρακτηριστικὸ σύγχρονο παράδειγμα, ἡ "γκετοποίηση" τῶν φτωχῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, τῶν προσφύγων καί τῶν μεταναστῶν. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Δέν μπορεῖ νά ἐπιλυθεῖ, ἂν δέν ἀνατραπεῖ ὁ τρόπος προσέγγισις τοῦ ἐνός ἀπὸ τὸν ἄλλον.

Βεβαίως δέν μπορούμε νά μείνουμε ἀδιάφοροι ἀπέναντι σ' αὐτὴν τὴν πραγματικότητα. Δέν μπορούμε νά μὴ δώσουμε τὸν χιτῶνα μας στὸν ἀνήμπορο ἀδελφὸ μας. Γιατί ἀδελφός μας εἶναι κάθε ἄνθρωπος πού ὑπάρχει στὴ γῆ, ἀνεξαρτήτως φυλῆς, χρώματος καί θρησκείας. Ὡστόσο, αὐτό ἀπὸ μόνο του δέν ἀρκεῖ, γιὰ νά ἀντιμετωπι-

στεί ριζικά ή ανισότητα. Μπορούμε κάπως νά θεραπεύσουμε κάποια συμπτώματά της. Ἄν ὅμως δέν χτυπηθεῖ ἡ αἰτία της, ὁ πυρήνας τῆς ἀνακύκλωσης τῶν ἀνισοτήτων, ὄχι μόνο δέν θά ἐκλείπει ἀλλά θά πολλαπλασιάζεται.

Τό δαιμονικό στοιχεῖο πρότεινε στόν Ἄδάμ τήν ὑπέρβαση τῆς ἀνισότητας, ὄχι διά τῆς ἐνώσεως ἀλλά διά τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπό τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ φαῦλος κύκλος αὐτῆς τῆς κατάστασης πρόκειται νά καταργηθεῖ, μόνο μέ τόν ἐρχομό τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ κατά τή Δευτέρα παρουσία.

Δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν βρίσκεται *in patria*, δηλαδή δέν ἔχει φτάσει στή Βασιλεία, ἀλλά *in via*, ἐν τῇ ὁδῷ. Αὐτό τό μεσοδιάστημα εἶναι ἰδιαίτερα ρευστό καί μεταβαλλόμενο, καί γι' αὐτό ἐμπεριέχει κινδύνους-πειρασμούς καί γιά τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία. Διότι, εἴτε ἐξαιτίας τῆς ὑπερβολικῆς ἐνασχόλησης μέ τήν ἱστορία, εἴτε ἐπειδή ἀρκεῖται στό πνευματικό της ἔργο, ἡ Ἐκκλησία κινδυνεύει νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν προσδοκία τῆς Βασιλείας. Νά ξεχάσει ὅτι ἡ ταυτότητά της πηγάζει ἀπό τά ἔσχατα, καί ὄχι ἀπό τό παρελθόν. Ἡ ἐπιμονή μας νά ἀντλοῦμε ταυτότητα ἀπό τόν Ἐρχόμενο Κύριο τῆς Δόξης εἶναι μιᾶ στάση ζωῆς, πού μόνον αὐτή μπορεῖ νά περιορίζει τή διαιώνιση τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων.

Ἀντίθετα, ὅσο θά ἐπιμένουμε νά ἀντιμετωπίζουμε τήν ἀνισότητα μέ κοσμικούς τρόπους, μετά ἀπό χρόνια θά γυρίζουμε πίσω καί θά θυμόμαστε γεγονότα σάν τή φετινή ἐπέτειο τοῦ ξεριζωμοῦ καί τῆς προσφυγιάς 1.200.000 ἀνθρώπων. Τέτοια γεγονότα, ὅμως, δέν περιποιοῦν τιμῆ καί δόξα στήν ἀνθρωπότητα. Ὅσο ἀνασύρουμε τά αἶτια στήν ἐπιφάνεια, τόσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ ἐλπίδα περιορισμοῦ αὐτῶν τῶν φαινομένων. Ὅσο τά ἀπωθοῦμε, τόσο οἱ ἀνισότητες θά θεριεύουν.

Ἡ ραγδαία ψηφιακή ἀνάπτυξη τῆς ἐποχῆς μας, δημιουργεῖ τήν αὐταπάτη τῆς κατάργησης τῆς ἀνισότητας, μέσα ἀπό ἓνα "ἔξυπνο κινητό". Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ἡ ψηφιακή ἀνάπτυξη ἀπό τή μιᾶ μεριά ἐξομαλύνει τίς παλιές ἀνισότητες καί ἀπό τήν ἄλλη δημιουργεῖ καινούργιες, μεγαλύτερες.

Ἡ σημαντικότερη εἶναι ὁ ὑπερτονισμός τοῦ ἄυλου σέ βάρος τοῦ ὕλικου στοιχείου. Τό σῶμα δέν εἶναι πιά ἀπαραίτητο γιά τίς ἀνθρώπινες σχέσεις. Ὅλα εἶναι ἄυλα. Ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός ἔγινε ἄυλος. Ὅμως, ὁ ὑπερτονισμός τοῦ ἄυλου οὐσιαστικά εἶναι μιᾶ ἀτομική βόμβα στό μυστήριο τῆς Ἐνσαρκώσεως τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ. Τί ἔχει νά πεῖ ἓνας Θεός, πού ἐπιμένει νά εἶναι ἔνυλος, σέ ἓνα κόσμο πού ὅλα τά θέλει ἄυλα;

Αὐτήν τή σύγχρονη μορφή λαμβάνει τό διαχρονικό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, πού σχετίζεται μέ τό ἄν νιώθει πρόσφυγας μέσα στήν ἴδια του τήν ὑπαρξη, εἴτε διώκεται εἴτε ὄχι ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες. Ὁ πυρήνας τῆς προσφυγιάς εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου.

Καλή χρονιά

Ἀλέξανδρος Κατσιάρας

Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, Στὴν Ἁγία Φωτεινὴ τῆς Σμύρνης (1898)

Διακρίνω τὸ περίφημον κωδωνοστάσιον τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς· ἓνα πάλλευκον καὶ πολυσύνθετον κομφὸν οἰκοδόμημα ἀπὸ ὠραία λευκὰ μάρμαρα, μὲ κίονας καὶ κιονίσκους καὶ τόξα καὶ τοξίδια, μὲ εὐμορφα γεγλυμμένα στολίσματα, ὅπου ἄλλοῦ πουθενὰ δὲν ἔχω ἴδει. Ἄς εἰσέλθωμεν λοιπὸν εἰς τὴν Μητρόπολιν τῆς Σμύρνης. Μεγάλῃ, δενδροφυτευμένη, ἀνθόσπαρτος καὶ δροσόλουστος πλατεία, μὲ πλατάνους χλοεράς καὶ εὐώδεις βασιλικούς, περικλείει τὸν σεπτὸν ναὸν τῆς ἁγίας Φωτεινῆς, ταπεινὸν ἔξωθεν, εὐτελεῖ, ἄνευ τρουλλοῦ, πλὴν γέμοντα ἔνδον ἀρχαιότητος, καλλιτεχνημάτων καὶ κατανύξεως. Καθὼς ἐπληροφορήθην, καθ' ἣν χρονικὴν περιόδον ἐκτίσθη ἡ Ἁγία Φωτεινὴ, ὁ Σουλτάνος εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀνακαίνισιν ἢ ἀνέγερσιν Ναῶν. Ὅμως οἱ Σμυρναῖοι κατώρθωσαν νὰ λάβουν μίαν ἄδειαν, ἰσχύουσαν διὰ 40 ἡμέρας. Κτίσται λοιπὸν 100 μὲ βοηθοὺς ἄλλους τόσους, θεμελιωθέντος τοῦ Ναοῦ, εἰργάζοντο καὶ τὰς νύκτας ἀκόμη, ἵνα καταστῆ δυνατὸν νὰ τελειωθῇ ὁ Ναὸς ἐντὸς τῆς ὀρισθείσης προθεσμίας. Ὅπερ καὶ κατωρθώθη. Ὅμως ἀπέμεινεν μικρὸν μέρος αὐτοῦ, πρὸς τὸν Νάρθηκα, ἄστεγον. Ἐπειδὴ δὲ ἐξημέρωνε Κυριακὴ, καὶ εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ γίνουσι τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν, καὶ τελεσθῆ ἡ πρώτη λειτουργία, ἐστέγασαν τὸ μέρος ἐκεῖνο μὲ μουσαμᾶν. Πλήθος λοιπὸν κόσμου, ὅλοι οἱ εὐλαβεῖς Σμυρναῖοι ἄρχοντες καὶ ἐργατικοί, καὶ οἱ τῶν διαφόρων ἰσναφίων, ἐπλήρωσαν τὸν Ναὸν μὲ χαρὰν ἀπερίγραπτον, ἡ ὅποια ἄστραπτεν εἰς τὰ πρόσωπα ὄλων. Αἴφνης ὅμως μία θύελλα, μία λαίλαψ ἐπισυμβᾶσα, ἀνέτρεψε τὸν μουσαμᾶν, βροχὴ δὲ ραγδαία ἐπακολουθήσασα κατεπλημμύρισε τὸν Ναόν. Ὅμως, τοῦτο εἶναι τὸ θαυμαστόν, κανεὶς δὲν μετεκινήθη ἀπὸ τῆ θέσιν ἕως τοῦ τέλους τῆς θείας Λειτουργίας.

Ἦτο Σάββατον ἑσπέρας ὅτε εἰσῆλθον. Ἐψάλλετο ὁ ἑσπερινός.

Ὁ μητροπολίτης Σμύρνης, ὁ σεβασμιώτατος κ. Βασίλειος, μὲ τὴν λευκὴν γενειάδα του, μὲ τὴν ἀφελῆ ὄλην μορφὴν του καὶ μὲ τὰ γυαλιά του, ἐχοροστάτει. Παρ' αὐτῶ, ἐπὶ χαμηλοτέρου θρόνου, ὁ μέγας ἀρχιδιάκονος ὡς φρουρός· ἐξὰς δ' ὄλην ἱερέων ἐτέλει τὸν ἑσπερινὸν μετὰ διακόνων.

Καὶ δὲν ἦτο –μὴ θαρρῆτε– καμμία πανήγυρις. Ἀπλῶς ἦτο ἀπλῆς Κυριακῆς ἑσπερινός, Σαββατόβραδον. Ἱερεὺς ἐν μέσῳ ἰστάμενος ἀνέγνω τὸ Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου. Οἱ φάλται μὲ τὸ ἱερόν των ἔνδυμα, μὲ τοὺς βοηθοὺς των, ἔψαλλον παναρμονίως ὄλην τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἑσπερινοῦ, ἐνῶ ὁ ναὸς ἐπληροῦτο (ἀκούσατε! ἀκούσατε!)

ἐπληροῦτο κόσμου. Ὅχι ἀργοῦ, ἀλλὰ κόσμου τῆς δουλειᾶς, ὅστις ὁμως ἀφίνει πρὸς στιγμὴν τὴν ἐργασίαν του, διὰ νὰ προσευχηθῆ. [...]

Τάξις, σεμνοπρέπεια καὶ ἀκρίβεια ἀπαράμιλλος. Ποῦ νὰ φανῆ τὸ θαῦμα αὐτὸ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ὁ ἑσπερινὸς τελεῖται σὰν κρυφά, σὰν ἀγγάρια, σὰν μὲ ἐντροπὴν [...].

Θαρρεῖς κ' εἶναι μουσεῖον χριστιανικὸν ἐν ἐνεργείᾳ ὁ ναὸς αὐτός. Μουσεῖον μάλιστα ζῶν. Τὸ σεπτότερον δέ, τὸ παρέχον τόσον θάμβος, τὸ καταπλήσσον ἀμέσως τὸν εἰσερχόμενον, τὸ προξενοῦν, τὸ χορηγοῦν, τὸ ἐπιβάλλον τὴν κατάνυξιν, εἶναι τὸ μέγα αὐτοῦ τέμπλεον. Ὑψηλόν, βαρὺ, μεγαλοπρεπές. Σὰν νὰ σοῦ παρουσιάζεται μὲ ὄλην τὴν ὑπερήφανον αἴγλην τῆς καμμία βυζαντινῆ σκηνογραφία αἴφνης, ἀφοῦ ἔμβης εἰς τὸν ναόν. Καὶ τὸ περιβάλλει ὁ λαὸς μὲ ὄλην τὴν ἀγάπην του· τὸ καμαρώνει, τὸ λατρεύει.

—Εἶδες τὸ τέμπλεον;

Σὲ ἐρωτοῦν πάντοτε, ὅτε περὶ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς γίνεται λόγος.

Εἶναι ἔργον ἐκ ξύλου καταστανόχρου, τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος, ὅτε δὲν εἶχεν ἀκουσθῆ ἀκόμη ἢ Ἀναγέννησις, καὶ ἔζη ἡ Ἀνατολὴ μὲ τὰς παραδόσεις τῆς βυζαντινῆς τέχνης, γνήσια πρότυπα περισώζουσα· ἀριστουργηματικὸν λεπτοῦργημα ξυλογλυπτικῆς. [...] Ἔργον πολυπλοκώτατον ἀπὸ τῶν ἐκ σομακίου πορφυρολεύκων κιονίσκων του μέχρι τοῦ Μεγάλου Σταυροῦ, ὅστις ἐν μέσῳ φύλλων χρυσῶν, μέσα εἰς τὰ ἄνθη, τοὺς ἥλιους τοὺς χρυσοῦς, ἐστεφανωμένος, νικητής, ἴσταται ὑψηλά, σὰν κλωνάρι τρυφερὸν ποῦ τὸ ἐνηγκαλίσθη ὁ κισσός, τρόπαιον καλλίνικον τῆς ὀρθοδοξίας.

(Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, *Μὲ τοῦ βορῆα τὰ κύματα. Ταξίδια - περιγραφαὶ - ἐντυπώσεις*, Σειρὰ Α' Ἀθήνα: Σιδέρης 1922).

Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς Μαγνησίας (σημ. Μανίσα), σχέδιο τοῦ Th. Allom, ἀπὸ τό βιβλίον τοῦ R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London/Paris: Fisher [1836-38]

Τό κακό καί ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ

π. Δημητρίου Μπαθρέλλου

Ἐφημ. Ἰ.Ν. Ἀναλήψεως Ντραφι - Ἐπισκ. Καθηγητοῦ Παν. Emory

Διατυπώνεται ἐνίοτε ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀσύμβατη μέ τήν ὑπαρξη τοῦ κακοῦ. Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ πάνσοφος, παντοδύναμος, καί πανάγαθος Θεός νά ὑπάρχει, ἐφόσον πεθαίνουν ἀθῶα παιδιά; Ἡ πῶς συμβιβάζεται ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ μέ τό Ἄουσιβις; Στήν ἐποχή μας, ἡ ὑπαρξη τοῦ κακοῦ ἐκλαμβάνεται εὐρύτερα ὡς τό ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα κατά τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ.

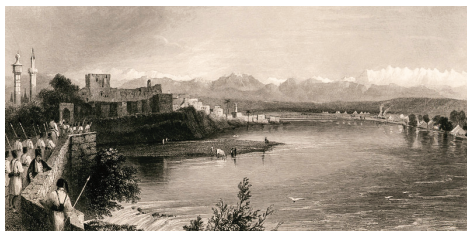
Ὡστόσο, καί μόνο τό γεγονός ὅτι συζητᾶμε γιά τό κακό παραπέμπει στήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ κακοῦ προϋποθέτει τήν ὑπαρξη μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἠθικῆς τάξης, τήν ὁποία τό κακό παραβιάζει. Χωρίς Θεό, ὅμως, ἡ ἠθική αὐτή τάξη δέν ὑφίσταται. Ἐμεῖς μέν δέν εἴμαστε τίποτα περισσότερο ἀπό ἐξελιγμένα προϊόντα μιᾶς τυχαίας βιολογικῆς διαδικασίας, ὁ πόνος ἢ ὁ θάνατος τῶν ὁποίων δέν εἶναι οὔτε καλός οὔτε κακός – ἀποτελεῖ ἀπλῶς καί μόνο συστατικό τῆς διαδικασίας αὐτῆς. Ὅσον ἀφορᾷ δέ τίς ἀπόψεις μας περί καλοῦ καί κακοῦ, ἀποτελοῦν μᾶλλον αὐθαίρετες ἐκφράσεις ἀτομικοῦ ἢ συλλογικοῦ γούστου, χωρίς σοβαρές ἀξιώσεις ἀντικειμενικῆς ἐγκυρότητας. Μόνον ἂν προϋποθέσουμε τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ μπορούμε νά θέσουμε καί νά συζητήσουμε τήν ἔννοια τοῦ κακοῦ.

Ἄς ἐπανέλθουμε, ὅμως στό ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ πάνσοφος, παντοδύναμος, καί πανάγαθος Θεός νά ἀνέχεται τήν ὑπαρξη τοῦ κακοῦ; Τό ἐρώτημα ἔχει τόσο φιλοσοφική/θεολογική ὅσο καί συναισθηματική/συγκινησιακή διάσταση. Ἄς συζητήσουμε καταρχάς τήν πρώτη. Ὁ Θεός δέν εὐθύνεται οὔτε γιά τό ἠθικό κακό (τήν ἁμαρτία) οὔτε γιά τό φυσικό κακό (δηλαδή τή φθορά καί τόν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου). Ἀπό τή στιγμή, ὅμως, πού διαρρήξαμε τή σχέση μας μαζί του, ἀφενός πράττουμε τό κακό ὁ ἕνας ἔναντι τοῦ ἄλλου καί ἀφετέρου, ἔχοντας ἀπεμπολήσει τή χάρη του, ὑποταχθήκαμε κι ἐμεῖς στή φθορά καί τόν θάνατο, ὅπως ὅλα τά ὑπόλοιπα ἔμβια ὄντα. Σκοπός τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι νά μᾶς βοηθήσει νά “περάσουμε καλά” σ’ αὐτήν τή ζωή, ἀλλά νά ἀγαπήσουμε Ἐκεῖνον, καθῶς καί ὁ ἕνας τόν ἄλλον, ὥστε νά μετᾶσχουμε στή δική του ἀληθινή καί αἰώνια ζωή, πού ἔχουμε χάσει. Σεβόμενος τήν ἐλευθερία μας, ὁ Θεός μᾶς ἀφήνει νά γευτοῦμε τά ἐπιχειρήματα τῶν ἐπιλογῶν μας, διότι, προφανῶς, μόνο μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς ζωῆς σέ ἕνα κόσμο, στόν ὁποῖο ὑπάρχει, καί μάλιστα πολλές φορές κυριαρχεῖ, τό κακό μπορούμε νά ἔλθουμε “εἰς ἑαυτούς” καί νά ἐπιστρέψουμε σ’ Ἐκεῖνον, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τόν ὁποῖο ἀποτελεῖ τό μέγιστο καί μόνον “ὄντως” κακό, πού

καταστρέφει τόν άνθρωπο όντολογικά, ύπαρξιακά, καί αιώνια.

Ή επίκληση, λοιπόν, τής ύπαρξης τοῦ κακοῦ ὡς λόγου γιά τήν ἄρνηση τής ύπαρξης τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ἀπό φιλοσοφική/θεολογική ἄποψη ὄχι ιδιαίτερα ἰσχυρό ἐπιχείρημα. Τήν ὅποια δύναμή του τό ἐπιχείρημα αὐτό τήν ἀντλεῖ κυρίως ἀπό τό συναίσθημα. Ὁ ἄνθρωπος πού βιώνει μιά κατάφωρη ἀδικία, ἢ πού βασανίζεται ἀπό ἀνίατη ἀσθένεια, ἢ πού ἔχασε τόν σύντροφο ἢ τό παιδί του, ἐνδέχεται εἴτε νά θεωρήσει ἀσύμβατη τήν ἐμπειρία του αὐτή μέ τήν ύπαρξη ἑνός Θεοῦ πού τόν ἀγαπᾷ, εἴτε νά ὑποκύψει στόν πειρασμό τής θεοδικίας, δηλαδή τής δίκης καί τής καταδίκης του Θεοῦ. Πῶς μπορούμε, ἄραγε, νά ἀνταποκριθοῦμε σ' αὐτήν τήν ὑπαρξιακή ἔνσταση; Ἀναλογιζόμενοι τόν σταυρό τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Θεός δέν εἶναι ἀδιάφορος παρατηρητής τοῦ πόνου καί τοῦ κακοῦ πού ὑπάρχουν στόν κόσμο. Ἀντιθέτως, ἔγινε ἄνθρωπος, καί γεύτηκε ὅλη τή δύναμη τοῦ κακοῦ: τή συκοφαντία, τό ψεῦδος, τήν προδοσία, τήν ἐγκατάλειψη, τόν πόνο (ψυχικό καί σωματικό), τόν σταυρό καί τόν θάνατο. Ἡ θανάτωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τό ἀποκορύφωμα τοῦ κακοῦ, τό μεγαλύτερο ἔγκλημα τής ἱστορίας. Ποιά ἀπάντηση, ἄραγε, θά μπορούσε νά δοθεῖ στό ἐρώτημα τοῦ κακοῦ τό βράδυ

τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς; Ἡ ἀπάντηση ὄντως δόθηκε τήν ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Θεός χρησιμοποίησε τό μέγιστο κακό, δηλαδή τή σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ, πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ μέγιστου ἀγαθοῦ, δηλαδή τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου. Τό νόημα τοῦ σταυροῦ ἀποκαλύπτεται μόνο στό τέλος τῆς βιβλικῆς ἱστορίας, ὑπό τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως. Κατ' ἀναλογίαν, μόνο στό τέλος τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, τήν ἡμέρα τῆς κοινῆς Ἀναστάσεως, θά δοθεῖ ἡ πλήρης καί ὀριστική ἀπάντηση, σέ ἐπίπεδο προσωπικό καί συλλογικό, στό ἐρώτημα γιά τήν ὑπαρξη τοῦ κακοῦ. Μόνον ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας τήν ἐσχατολογική νίκη κατὰ τοῦ κακοῦ, θά ἀρχίσουμε νά κατανοοῦμε, ἢ ἔστω νά ὑποπτευόμαστε, γιατί ὁ Θεός τό ἐπιτρέπει. Μέχρι τότε ὁ Θεός θά τό ἀνέχεται, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά μπορεῖ νά ταπεινωθεῖ, νά ἀγαπήσει, καί νά ἀποφύγει τή διάπραξη τῆς ἁμαρτίας, δηλαδή τοῦ ὄντως κακοῦ. Ταυτόχρονα, ἀφενός θά μᾶς καλεῖ νά ἀναπροσανατολίσουμε τίς δυνάμεις μας ἀπό τήν ἀπόπειρα νά δικάσουμε τόν Θεό στόν ἀγῶνα νά ἀγαπήσουμε Ἐκεῖνον καθῶς καί τήν εἰκόνα του, τόν ἄνθρωπο, καί ἀφετέρου θά μᾶς δίνει χάρη καί δύναμη, ὥστε νά χρησιμοποιοῦμε τό κακό πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως μᾶς δίδαξε μέ τά λόγια καί μέ τά ἔργα Του.

Τά Ἄδανα τῆς Κιλικίας στή Μ. Ἀσία, ἀπό τό βιβλίό τοῦ J. Carne, Syria, The Holy Land, Asia Minor, etc., London: Fisher 1836-1838.

Χριστός ὁ “τοῦ Νόμου πληρωτής”

Σχόλιο στό Α΄ Ἀνάγνωσμα
τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς 1^{ης} Ἰανουαρίου: Γεν 17:1-14

Μιλτιάδου Κωνσταντίνου

Ὁμ. Καθηγ. Α.Π.Θ. - Ἄρχ. Διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜτΧ Ἐκκλησίας

Η 1^η Ἰανουαρίου εἶναι, σύμφωνα μέ τήν παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀφιερωμένη στήν ἀνάμνηση τοῦ γεγονότος τῆς περιτομῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί στή μνήμη τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Τό περιεχόμενο τῆς γιορτῆς περιγράφεται στό κοντάκιο τῆς ἡμέρας:

Ὁ τῶν ὄλων Κύριος περιτομήν ὑπομένει,
/ καί βροτῶν τά πταίσματα ὡς ἀγαθός περιτέμνει,
/ δίδωσι τήν σωτηρίαν σήμερον κόσμῳ. / Χαίρει δέ ἐν τοῖς ὑψίστοις καί ὁ τοῦ Κτίστου Ἱεράρχης καί φωσφόρος, / ὁ θεῖος μύστης, Χριστοῦ Βασίλειος.

Σύμφωνα μέ τή σχετική διάταξη τοῦ βιβλίου τοῦ Λευιτικοῦ: «Ὅταν μία γυναίκα μείνει ἔγκυος καί γεννήσει ἀγόρι, θά εἶναι ἀκάθαρτη ἑφτά μέρες, ὅπως συμβαίνει κατά τήν περίοδο τῆς ἐμμήνου ρύσεως, καί τήν ὄγδοη μέρα, θά κάνει τήν περιτομή τοῦ παιδιοῦ». Σύμφωνα μέ αὐτή τή διάταξη ἔγινε, ὅπως ἀναφέρεται στό *Κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιον* (2:21), καί ἡ περιτομή τοῦ Χριστοῦ.

Τό πρῶτο ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἀφιερωμένης στήν ἀνάμνηση τῆς “κατά σάρκα περιτομῆς τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ” γιορτῆς ἀναφέρεται στήν τρίτη ἐμφάνιση

τοῦ Θεοῦ στόν Ἀβραάμ, κατά τήν ὁποία καθιερώνεται ἡ περιτομή ὡς σημεῖο τῆς διαθήκης του μέ τόν λαό του (Γεν 17:1-14).

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἀβραάμ ἀρχίζει στό κεφ. 12 τοῦ βιβλίου τῆς *Γενέσεως* μέ τήν περιγραφή τῆς κλήσης του ἀπό τόν Θεό (12:1-3) καί ὀλοκληρώνεται στό κεφ. 25 μέ τήν περιγραφή τοῦ θανάτου καί τῆς ταφῆς του (25:7-11). Στό κεφ. 17 περιγράφεται ἡ τρίτη ἐμφάνιση τοῦ Θεοῦ στόν Ἀβραάμ, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπό μιά νέα ὑπόσχεση. Κατά τήν πρώτη ἐμφάνισή του ὁ Θεός καλεῖ τόν Ἀβραάμ νά ἐγκαταλείψει τόν τόπο του καί νά ἐγκατασταθεῖ σέ μιά χώρα πού θά τοῦ ὑποδείξει. Ἡ κλήση ἐκείνη συνοδεύεται ἀπό τήν ὑπόσχεση: «Θά σέ κάνω γενάρχη μεγάλου λαοῦ, θά σέ εὐλογήσω, θά δοξάσω τό ὄνομά σου καί θά εἶσαι εὐλογημένος. Θά εὐλογήσω αὐτούς πού σ' εὐλογοῦν καί θά καταραστῶ ἐκείνους πού σέ καταριοῦνται. Μέσα ἀπό τή γενιά σου θά ῥθει ἡ εὐλογία σέ ὅλες τίς φυλές τῆς γῆς» (Γεν 12:2-3). Στή δευτέρα ἐμφάνισή του, πού περιγράφεται στό κεφ. 15, ὁ Θεός συνομολογεῖ διαθήκη μέ τόν Ἀβραάμ, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας τοῦ ὑπόσχεται ὅτι θά ἀποκτήσει γιό πού θά τόν κληρονομήσει, ὅτι οἱ ἀπόγονοί

του θά είναι αναρίθμητοι, κι ακόμα ότι θά τοῦ χαρίσει τή χώρα στήν ὁποία ἐγκαταστάθηκε (Γεν 15:4-7). Ἡ νέα ἐμφάνιση τοῦ Θεοῦ, πού περιγράφεται στό κεφ. 17, συμβαίνει 24 χρόνια μετά τήν πρώτη. Ὅλα αὐτά τά χρόνια συνέβησαν πολλά. Ὁ Ἀβραάμ ἀναγκάστηκε ἐξαιτίας τῆς πείνας πού ξέσπασε στή Χαναάν νά μετοικήσει στήν Αἴγυπτο (Γεν 12:10-20), ἀποχωρίστηκε ἀπό τόν ἀνεψιό του τόν Λώτ (Γεν 13:1-18) καί στή συνέχεια χρειάστηκε νά ἀναλάβει ὀλόκληρη ἐκστρατεία γιά νά τόν σώσει (Γεν 14:1-16) καί, ὅταν ἀργότερα ὁ Θεός στή νέα ἐμφάνισή του τοῦ ὑποσχέθηκε ἀπόγονο, ἢ γυναίκα του ἢ Σάρα τοῦ πρότεινε νά τεκνοποιήσει μέ τή δούλη της. Τώρα, στή τρίτη ἐμφάνιση τοῦ Θεοῦ, οἱ παλιές ὑποσχέσεις ἐπαναλαμβάνονται, ἢ διαθήκη ἀνανεώνεται, ἐνῶ προστίθενται καί κάποια καινούργια στοιχεῖα.

Ἡ ἀνανέωση τῆς διαθήκης ἀρχίζει ἀπό τόν στχ 4 μέ τήν εισαγωγική φράση: «Καί ἐγώ ἰδοῦ ἢ διαθήκη μου μετὰ σοῦ», πού ἀκολουθεῖται ἀπό τή μετονομασία τοῦ Ἄβραμ σέ Ἀβραάμ καί ἀπό τήν ἐπανάληψη τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Θεοῦ γιά πλήθυνση τῶν ἀπογόνων καί δωρεά τῆς χώρας. Προφανῶς ἢ ἐπανάληψη τῆς ὑπόσχησης ὅτι ὁ Ἀβραάμ θά γίνει πατέρας πολλῶν λαῶν ἀκούγεται σ' αὐτόν ὑπερβολική καί γι' αὐτό ὁ Θεός τήν ἐπιβεβαιώνει μέ τήν ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχη: ἀπό Ἄβραμ, πού σημαίνει “ὁ πατέρας εἶναι ὑψηλός (= εὐγενοῦς καταγωγῆς)”, θά ὀνομάζεται πλέον Ἀβραάμ, πού στά ἑβραϊκά εἶναι ὁμόηχο μέ τή φράση “πατέρας πολλῶν (λαῶν)”.

Γιά νά γίνει κατανοητή ἢ σημασία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὀνόματος θά πρέπει νά λάβει

κανεῖς ὑπ' ὄψη ὅτι κατά τίς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων λαῶν τό ὄνομα δέν συνιστᾶ ἕνα ἀπλῶς ἐξωτερικό χαρακτηριστικό πού διακρίνει τό ἕνα πρόσωπο ἀπό τό ἄλλο, ἀλλά σχετίζεται συχνά μέ τή φύση καί τήν ἀποστολή αὐτοῦ πού τό φέρει. Ἔτσι, ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος σημαίνει καί ἀλλαγὴ τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, ἐνῶ αὐτός πού δίνει ὄνομα σέ κάποιον ἢ ἀλλάζει τό ὄνομα κάποιου καθορίζει ταυτόχρονα καί τήν ἀποστολή του, ὅποτε ἀναγνωρίζεται ὡς κύριός του.

Ἡ ἐνότητα τῶν στχ 9-14, πού εἰσάγεται μέ τή φράση «Σὺ δὲ τήν διαθήκην μου διατηρήσεις», περιλαμβάνει τίς δεσμεύσεις πού ὀφείλει νά ἀναλάβει ὁ Ἀβραάμ σέ σχέση μέ τή διαθήκη. Ἀξιοσημείωτο εἶναι στήν προκειμένη περίπτωση ὅτι οἱ δεσμεύσεις δέν ἀφοροῦν μόνον τόν Ἀβραάμ ἀλλά καί ὅλες τίς γενιές τῶν ἀπογόνων του. Βασική προϋπόθεση γιά τήν ἰσχὺ τῆς διαθήκης εἶναι, ὅπως ἀναφέρεται στή συνέχεια, ἢ περιτομή. Ὁ Θεός ζητάει ἀπό τόν Ἀβραάμ νά κάνει ἕνα μόνιμο διακριτικό σημάδι στό σῶμα του. Αὐτό τό σημάδι, ἢ περιτομή, ἦταν σύμβολο τῆς πιστότητας τοῦ Θεοῦ στή διαθήκη του, ἀλλά ταυτόχρονα ἀποδείκνυε ὅτι ὁ Ἀβραάμ πίστευε τίς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ καί ὑπάκουε τίς ἐντολές του. Ἡ πρωτοβουλία τῆς διαθήκης ἀνήκει στόν Θεό, ἀλλά οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νά ἀνταποκριθοῦν στή χάρη τοῦ Θεοῦ μέ πιστή ὑπακοή, ἐάν θέλουν νά συμμετάσχουν στίς εὐλογίες τῆς διαθήκης. Ἔτσι, ἢ περιτομή ἀπέκτησε γιά τούς ἀπογόνους τοῦ Ἀβραάμ ἰδιαίτερη σημασία, καθὼς ἢ ἀποκοπή τῆς ἀκροβυστίας συμβόλιζε τήν ἀποκοπή ἀπὸ τίς κοσμικές ἐπιδιώξεις καί τήν ἔνταξη τοῦ περιτετημένου στόν λαό τοῦ Θεοῦ μέ ταυτόχρονη

ἀποδοχή τοῦ σχεδίου του γιά τόν κόσμο. Βαθμιαία ὅμως, ὅπως συμβαίνει συχνά σέ πλῆθος ἄλλων περιπτώσεων, ἡ τελετουργία τῆς περιτομῆς ἐπισκίασε τήν πνευματική διάσταση τῆς πράξης. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἤδη στό βιβλίο τοῦ Δευτερονομίου ὁ Θεός παραγγέλλει: «καί περιτεμεῖσθε τήν σκληροκαρδίαν ὑμῶν καί τόν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι» (10:16) καί τό ἴδιο ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνει μερικούς αἰῶνες ἀργότερα ὁ προφήτης Ἰερεμίας, ὁ ὁποῖος κατηγορεῖ τούς συμπατριῶτες του ὅτι «πᾶς οἶκος Ἰσραήλ ἀπερίτμητοι καρδίας αὐτῶν» (Ἰερ 9:26) καί τούς προτρέπει: «περιτμήθητε τῷ Θεῷ ὑμῶν καί περιτέμενεσθε τήν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, ἄνδρες Ἰούδα καί οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλήμ» (Ἰερ 4:4). Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ἡ χειρουργική περιτομή τῆς ἀκροβυστίας δέν ἐντάσσει ὀπωσδήποτε κάποιον στόν λαό τοῦ Θεοῦ, ὅταν αὐτή χάνει τήν πνευματική της διάσταση.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ περιτομή ὡς προϋπόθεση γιά τήν ἰσχύ τῆς διαθήκης τοῦ Ἰσραήλ μέ τόν Θεό, δημιουργήσε τεράστια προβλήματα στήν πρώτη Ἐκκλησία. Συγκεκριμένα, ἐφόσον ἡ Ἐκκλησία αὐτοπροσδιορίζεται ὡς κληρονόμος τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ πρός τόν Ἀβραάμ, ἐφόσον οἱ χριστιανοί θεωροῦν ἑαυτούς “τέκνα Ἀβραάμ”, ὑποστηρίχτηκε ὅτι θά ἔπρεπε νά δεσμεύονται καί αὐτοί ἀπό τή βασιική προϋπόθεση τῆς διαθήκης. Στό ἐπιχείρημα αὐτό ἀπαντᾷ ὁ ἀπόστολος Παῦλος θέτοντας στήν *Πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολή* του τό ἐρώτημα: «... λέγομεν γάρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραάμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην. πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περι-

τομῇ ὄντι ἢ ἐν ἀκροβυστία;» (4:9-10), γιά νά δώσει ἀμέσως ὁ ἴδιος τήν ἀπάντηση: «Ἔγινε ὅταν δέν εἶχε ἀκόμα περιτμηθεῖ. Καί γιά σημάδι ὁ Ἀβραάμ ἔλαβε τήν περιτομή, ἀπόδειξη ἀπτή πῶς ἡ πίστη του στό Θεό τόν ἔσωσε πρίν αὐτός περιτμηθεῖ. Ἔτσι ἔγινε πατέρας ὄλων ὅσοι πιστεύουν στόν Θεό χωρίς νά ἔχουν περιτμηθεῖ, ὥστε ν' ἀναγνωριστοῦν κι αὐτοί δίκαιοι. Ἔγινε πατέρας καί τῶν περιτμημένων παιδιά του ὅμως εἶναι ὄχι μόνον ὅσοι ἔχουν περιτμηθεῖ, ἀλλά καί ὅσοι ἀκολουθοῦν τό παράδειγμα τῆς πίστεως τοῦ προπάτορά μας τοῦ Ἀβραάμ, ὅταν ἦταν ἀκόμη ἀπερίτμητος» (*Ῥωμ* 4:10-12). Ὅπως ἄλλωστε τονίζεται στήν *Πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολή*: «Πιστεύοντας σ' αὐτόν λάβατε τήν πραγματική περιτομή, αὐτή πού δέν γίνεται μέ ἀνθρώπινα χέρια, ἀλλά τήν κάνει ὁ Χριστός καί εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπό τήν ἁμαρτία πού ἐξουσίαζε τόν ἄνθρωπο. Ὅταν βαφτιστήκατε, θαφτήκατε μαζί μέ τόν Χριστό, ἀλλά κι ἀναστηθήκατε μαζί του, γιατί πιστέψατε στή δύναμη τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τόν ἀνέστησε ἀπό τούς νεκρούς» (*Κολ* 2:11-12).

Προβάλλοντας ὄχτώ μέρες μετά τά Χριστούγεννα ἡ Ἐκκλησία τό γεγονός τῆς περιτομῆς τοῦ Χριστοῦ, ὑπογραμμίζει πέρα ἀπό κάθε ἀμφισβήτηση τήν ἀλήθεια τῆς θείας ἐνανθρώπισης, ὅπως τονίζεται καί στό ἀπολυτίκιο τῆς γιορτῆς: Μορφὴν ἀναλλοιώτως ἀνθρωπίνην προσέλαβες, / Θεὸς ὢν κατ' οὐσίαν πολυεὐσπλαγχνε Κύριε, / καί νόμον ἐκπληρῶν, / περιτομήν θελήσει καταδέχῃ σαρκικὴν, / ἵνα παύσης τὰ σκιῶδη, / καί περιέλῃς τὸ κάλυμμα τῶν παθῶν ἡμῶν.

Γιατί ό Ίησοῦς Χριστός διδάσκει μέ παραβολές;

Ίωάννη Καραβιδόπουλου
Όμοτίμου Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.

«Καί ἔλεγεν αὐτοῖς· ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἐκεῖνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται, ἵνα βλέποντες βλέπωσι καὶ μὴ ἴδωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι καὶ μὴ συνιῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἀμαρτήματα.» (Μάρκ 4:11-12)

Στά Συνοπτικά εὐαγγέλια τό 1/3 περιόπου τῆς διδασκαλίας τοῦ Ίησοῦ καλύπτεται ἀπό παραβολές. Προβάλλει ἔτσι τό ἐρώτημα: Γιατί προτίμησε ό Ίησοῦς αὐτόν τόν τρόπο διδασκαλίας; Συνήθως δίδονται στό ἐρώτημα αὐτό τρεῖς ἀπαντήσεις:

α. Οἱ παραβολές ἀποτελοῦσαν ἕνα γνωστό διδακτικό μέσο τῆς ἐποχῆς, συχνά μάλιστα χρησιμοποιούμενο καί ἀπό τοὺς Ἰουδαίους ραβίνους, ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά διαπιστώσει διαβάζοντας τό Ταλμούδ. Ό Ίησοῦς λοιπόν, κατὰ τὴν ἄποψη αὐτή, ἀκολουθεῖ μιά γνωστή μέθοδο διδασκαλίας τῆς ἐποχῆς του, μέ τὴν ὁποία προσφέρει τό μήνυμά του στοὺς ἀνθρώπους.

β. Εἶναι γνωστόν ὅτι οἱ εἰκόνες παραμένουν πιό ἔντονα χαραγμένες στή μνήμη καί γίνονται εὐκολότερα κατανοητές ἀπό ὅ,τι οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες. Ἄντλει λοιπόν ό Ίησοῦς παραστάσεις καί εἰκόνες ἀπό τὴ γνωστὴ ἐμπειρία τῶν ἀνθρώπων τῆς Παλαιστίνης, γιὰ νά κάνει μέ ἐναργέστερο τρόπο κατανοητό τό κήρυγμά του στόν λαό. «Μέ παραβολές ὁμιλεῖ ό Ίησοῦς», παρατηρεῖ καί ό ἅγιος

Ίωάννης ό Χρυσόστομος, «γιὰ νά κάνει τόν λόγο του ἐμφατικότερο καί νά βάλει στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων ὅσο γίνεται περισσότερα. Τό ἴδιο ἔκαναν καί οἱ προφῆτες».

γ. Ὑστερα ἀπό τὰ παραπάνω θά περιμενε κανεῖς νά γίνονται ἀμέσως κατανοητές ἀπό τόν λαό οἱ παραβολές τοῦ Ίησοῦ, χωρὶς ἰδιαίτερη προσπάθεια. Σύμφωνα ὅμως μέ τίς πληροφορίες τῶν εὐαγγελίων, συμβαίνει τό ἀντίθετο. Ρωτοῦν συνήθως οἱ ἀκροατές καί κυρίως οἱ μαθητές γιὰ τό νόημα τῶν παραβολῶν. Ἔτσι στό ἐρώτημα τῶν μαθητῶν γιὰ τό νόημα τῆς πρώτης παραβολῆς τῶν εὐαγγελίων, τὴν παραβολή τοῦ σπορέως (Μάρκ 4:3 ἔξ.) ό Ίησοῦς ἀπαντᾷ: «Ἑμῖν τὸ μυστήριον δέδοται τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται» (στίχ. 4:11) καί συνεχίζει μέ τό χωρίο τοῦ Ἡσαΐα 6:9 «ἵνα βλέποντες βλέπωσιν καὶ μὴ ἴδωσιν, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσιν καὶ μὴ συνιῶσιν, μήποτε ἐπιστρέψωσιν καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς».

Ἄπό τό λόγιο αὐτό τοῦ Ίησοῦ συνάγεται ὅτι οἱ παραβολές, ἐνῶ ἀποκαλύπτουν στοὺς μαθητές τό μυστήριον τῆς

βασιλείας τοῦ Θεοῦ, παράλληλα τό συγκαλύπτουν καί τό προφυλάσσουν ἀπό αὐτούς πού βρίσκονται «ἔξω» ἀπό τόν κύκλο τῶν μαθητῶν. Συνδέεται δηλ. ὁ τρόπος αὐτός διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ μέ τό λεγόμενο «Μυστικό τοῦ Μεσσία». Ὁ Ἰησοῦς τηρεῖ μιᾶ παιδαγωγική στάση ἔναντι τῶν ἀκροατῶν του κι ἐνῶ διδάσκει «ὡς ἐξουσίαν ἔχων», ἀποφεύγει παράλληλα τή δημόσια μεσσιανική ἀναγνώριση του ἀπό τόν λαό· ἐνῶ ἀποκαλύπτει διαδοχικά μέ τίς παραβολές του τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ, συγχρόνως τή συγκαλύπτει, ὥστε νά ἀποφευχτοῦν παρερμηνεῖες τόσον ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, πού εἶχαν τότε ἐθνικοπολιτικές προσδοκίες γιά τόν Μεσσία καί τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὅσο καί ἐκ μέρους τῶν Ρωμαίων, οἱ ὅποιοι μέ τή λ. βασιλεία καταλάβαιναν μιᾶ ἐπίγεια πραγματικότητα πού φυσικά ἐλέγχουν αὐτοί. Ἡ κατά μέτωπον καί εὐθύς ἐξαρχῆς ἀπόρριψη τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν δέν θά εἶχε ἀσφαλῶς τό προσδοκώμενο ἀποτελεσμα. Γι' αὐτό διδάσκει ὁ Ἰησοῦς «ἐν παραβολαῖς», ὥστε νά προκαλέσει ἔτσι τό ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν του καί νά φανερώσει στή συνέχεια τό νόημα τῶν παραβολῶν στόν στενότερο κύκλο αὐτῶν πού δείχνουν ἐνδιαφέρον. Πολύ χαρακτηριστικά ὁ ἀείμνηστος Π. Τρεμπέλας παρομοιάζει τίς παραβολές μέ τή στήλη νεφέλης, πού συνόδευε τόν λαό τοῦ Θεοῦ στήν ἔρημο καί ἔριχνε τή σκιά της πρὸς τούς Αἰγυπτίους, ἐνῶ μέ τήν ἄλλη πλευρά της φώτιζε τούς Ἰσραηλίτες. Κι οἱ παραβολές διαφωτίζουν τό κήρυγμα γιά τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ στόν κύκλο τῶν μαθητῶν πού ἀκολουθοῦν τόν Ἰησοῦ, ἐνῶ παράλληλα τό ἐπισκιάζουν καί

τό συγκαλύπτουν γιά τούς ἐχθρικά διακειμένους. Ὡστόσο, ἡ συγκαλύψη αὐτή δέν εἶναι μόνιμη ἀλλά προσωρινή κατάσταση καί ἀποσκοπεῖ στό νά διεγείρει τό ἐνδιαφέρον. «Ἡ παραβολή διαχωρίζει τόν ἄξιο ἀπό τόν ἀνάξιο», παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος. «Γιατί ὁ μὲν ἄξιος ζητεῖ νά μάθει τά λεγόμενα, ὁ δέ ἀνάξιος τά παραβλέπει... Ὅταν εἶναι κάτι συνεσκιασμένο διεγείρει τήν ἀναζήτηση».

Τό μυστήριο τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτό φανερώνεται σέ αὐτούς πού ἔχουν ἐνδιαφέρον νά πληροφορηθοῦν, συνίσταται ἀπό τή μιᾶ μεριά στή διαδοχική ἐν μέσῳ πολλῶν ἐμποδίων πραγματοποίησή του, ἐμποδίων πού δέν πρέπει νά ἀποθαρρύνουν τούς μαθητές ἢ νά τούς ὀδηγήσουν σέ ζηλωτικές τάσεις γιά τήν ἐπίσπευση τῆς τελικῆς ἐπικράτησης τῆς βασιλείας, ἡ ὁποία εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ· καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στή συνειδητοποίηση τῆς ἔντασης πού ὑπάρχει μεταξύ τῆς παρούσας ἱστορικῆς πραγματοποίησης τῆς βασιλείας καί τῆς μελλοντικῆς ὀλοκλήρωσής της. Ὅρισμένες παραβολές περιγράφουν τή μιᾶ ὄψη τῆς βασιλείας, τή διαδοχική της ἱστορική ἐπικράτηση, καί ἄλλες παραβολές περιγράφουν τήν ἄλλη ὄψη, τή μελλοντική ὀλοκλήρωση, ἐν ὅψει τῆς ὁποίας συνιστοῦν ἐτοιμότητα καί ἐγρήγορηση.

Ἡ ἔκφραση «μυστήριον τῆς βασιλείας», πολύ συνηθισμένη στά ἰουδαϊκά ἀποκαλυπτικά ἔργα, δηλώνει τά σχέδια καί τίς βουλές τοῦ Θεοῦ γιά τίς ἔσχατες μέρες. Στήν *Καينὴ Διαθήκη* τό «μυστήριον» αὐτό συνδέεται μέ τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Γνώση τοῦ μυστηρίου αὐτοῦ σημαίνει τήν ἀναγνώριση τοῦ Ἰησοῦ ὡς Μεσσία καί

τοῦ γεγονότος ὅτι στό πρόσωπο καί στό ἔργο του ἀρχίζει ἡ πραγματοποίηση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μέσα στήν Ἱστορία. Στά χεῖλη τοῦ Ἰησοῦ καί συνεπῶς στόν κάλαμο τῶν εὐαγγελιστῶν, ἡ ἔννοια τοῦ μυστηρίου ἐξῆλθε ἀπό τίς ἀποκαλυπτικές ὄνειροπολήσεις γιά νά ἀκολουθήσει τή δύσκολη πορεία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Πρὶν κλείσουμε τίς παρατηρήσεις αὐτές ἐπιβάλλεται ἓνα σχόλιο στό «μήποτε» τοῦ στίχ. 4:12 (πού προέρχεται ἀπό τό παράθεμα τοῦ Ἦσ 6:10). Τό «μήποτε» αὐτό δέν ἔχει τήν ἔννοια τῆς ἀπειλῆς στά εὐαγγέλια ἀλλά τῆς εὐκαταίας ἐπιστροφῆς τῶν διαφόρων ἀκροατῶν τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε νά τύχουν συγγνώμης. Τό κέντρο ἐνδιαφέροντος τοῦ παραθέματος τοῦ Ἠσαΐα ἀπό τόν εὐαγγελιστή Μάρκο ἐντοπίζεται σέ μία σημαντική γιά τό θέμα μας λέξη: στό **μήποτε** («μήποτε ἐπιστρέψωσιν...»). Σημαίνει: γιά νά μήν ἐπιστρέψουν, ὥστε νά μήν ἐπιστρέψουν, δηλ. νά μή μετανοήσουν; Εἶναι δυνατόν ὅμως ὁ Ἰησοῦς νά διδάσκει μέ παραβολές, γιά νά μήν καταλάβουν καί μετανοήσουν οἱ ἀκροατές του; Κι ὅμως αὐτό τό ἀρνητικό πρόσημο ἔχει τό **μήποτε** στό ἑβραϊκό κείμενο καί στούς Ὁ. Σωστά λοιπόν ἡ μετάφραση τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας στό Προφητολόγιο, ἀποδίδει: «Πήγαινε καί πές στόν λαό αὐτόν: Θ' ἀκούτε μά δέν θά καταλαβαίνετε ... Γιατί πωρώθηκε ἡ σκέψη

τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ... κι εἶναι τά μάτια τους βαριά, **μήν τυχόν** καί δοῦν μέ τά μάτια τους ... καί ἐπιστρέψουν σ' ἐμένα καί τοὺς θεραπεύσω». Αὐτό τό «μήν τυχόν καί δοῦν» πλησιάζει πρός τό νόημα πού παίρνει ἡ φράση στήν *Καينὴ Διαθήκη*, ἡ ὁποία στή μετάφραση τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας (β' ἔκδ. 1989) ἀποδίδει τό *Μάρκ.* 4:12 ὡς ἐξῆς: «**Μήπως μετανοήσουν** καί τοὺς συγχωρήσει ὁ Θεός τίς ἀμαρτίες». Ὅποτε τό πρόσημο τοῦ «μήποτε» εἶναι θετικό. Θά διερωτηθεῖ ἴσως κανεὶς: Εἶναι ἀυθαίρετη αὐτή ἡ ἀπόδοση ἢ ἔχει φιλολογικά ἐρείσματα; Πράγματι, ὑπάρχουν παράλληλα καί μάλιστα ὄχι μακριά ἀπό τήν *Καينὴ Διαθήκη*. Στή ραβινική γραμματεία καί συγκεκριμένα στά Ταργκουμίμ τοῦ Ἦσ 6:9 τό **μήποτε** ἀποδίδεται μέ τή λέξη *dil'ma*, πού σημαίνει **μήπως**, ἴσως, ἐκτός ἐάν, κ.τ.τ, ὅπερ δηλώνει ὅτι ἤδη οἱ ραβίνοι ἐκλαμβάνουν τή φράση ὄχι ὡς ἀπειλή τοῦ Θεοῦ ἀλλά ὡς ὑπόσχεση σωτηρίας.¹ Ἔτσι καταλαβαίνουν τόν στίχο ἐλάχιστες ξενόγλωσσες μεταφράσεις καί ἤδη πρό πολλῶν αἰώνων ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Καὶ τοῦτο λέγει, ἐφελκόμενος αὐτοὺς καί ἐρεθίζων καί δεικνὺς ὅτι, ἐὰν ἐπιστρέψωσιν, ἴασεται αὐτούς... Εἰ γὰρ μὴ ἐβούλετο αὐτοὺς ἀκοῦσαι καὶ σωθῆναι, σιγῆσαι ἔδει, οὐχὶ ἐν παραβολαῖς λέγειν, νῦν δὲ αὐτῶ κινεῖ αὐτούς, τῷ συνεσκιασμένῳ λέγειν».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. J. Jeremias, *Die Gleichnisse Jesu*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1965, σ. 13 καί σημ. 4 γιά βιβλιογραφία.

Ἀνθρωπολογικές ἀνιχνεύσεις Χριστιανοί Ἀπολογητές. Ἀθηναγόρας

Πρωτ. Ν. Ι. Λουδοβίκου
Καθηγ. Ἀνωτάτης Ἐκκλ. Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης

Ἄν καί στά προηγούμενα κείμενα προχωρήσαμε μέχρι τόν 4ο αἰ., μιλώντας γιά τόν χριστιανικό (νεο)πλατωνισμό, καί ειδικότερα γιά τόν Αὐγουστῖνο καί τόν Ὀριγένη, θά ἐπιστρέψουμε στόν 2ο αἰ., γιά νά μιλήσουμε γιά ἕνα ἄλλο ρεῦμα σκέψης, περισσότερο βιβλικό, πού ὑπῆρχε ταυτόχρονα (καί ἴσως ἐνωρίτερα) μέ τό πλατωνικό. Τό ρεῦμα αὐτό, ἤδη μέ τήν ἐμφάνισή του, ἐπισημαίνει νέες ἐπαναστατικές διαστάσεις, οἱ ὁποῖες ἤρθαν ἐδῶ στόν κόσμο ἀπό τό Εὐαγγέλιο καί φαίνεται πῶς ἀνοίγουν καινούριους ὀρίζοντες στήν ἀνθρωπολογία.

Κατά τόν 2ο αἰ., κάνουν τήν ἐμφάνισή τους οἱ λεγόμενοι ἀπολογητές. Θά μιλήσουμε κατ' ἀρχάς γιά δύο ἀπό αὐτούς, τόν Ἀθηναγόρα καί τόν Ἰουστῖνο, διότι ἐπισημαίνουν τήν βιβλική ἀνατολή τῆς ἀνθρωπολογίας ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐκπλήξη καί γιά τήν ἐποχή τῆς, ἀλλά καί γι' ἀργότερα. Τοῦτο, διότι διατυπώνεται ἡ ἀντίληψη ὅτι τό σῶμα εἶναι κατά φύσιν ἔλλογο. Εἶναι καλό λίαν. Ἕνα καλό λίαν πεπραγμένο τῆς ἀγαπώσας θελήσεως τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ.

Ἔτσι, ὁ Ἀθηναγόρας, στό πρῶτο ἴσως χριστιανικό φιλοσοφικό ἔργο, πού ἔχει τόν τίτλο Περὶ Ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, δέ διστάζει νά πεί τό ἐξῆς: «Ὁ δὲ καί

νοῦν καί λόγον δεξάμενος, ἔστιν ἄνθρωπος, οὐ ψυχὴ καθεαυτήν. Ἀνθρωπον ἄρα δεῖ τὸν ἐξ ἀμφοτέρων ὄντα διαμένειν ἐσαεῖ» (Περὶ ἀναστάσεως 15, PG 6:1004D). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτός πού ἐδέχθη νοῦν καί λόγον καί, συνεπῶς, ὄχι μόνον ἡ ψυχὴ ἀπὸ μόνῃ τῆς. Ἦδη ἡ φράση αὐτὴ εἶναι παράδοξη γιά ἕνα φιλόσοφο τῆς ἐποχῆς, πού θά μπορούσε νά ἀντιδράσει κάπως ἔτσι: «Μά ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία ἔχει δεχθεῖ νοῦν καί λόγον. Πῶς μᾶς λέτε τώρα ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει δεχθεῖ νοῦν καί λόγον, δέν εἶναι μόνον ψυχὴ; Δηλαδή ἡ λογικότητα, ὁ νοητικός αὐτός εἰκονισμός, ἐκτείνεται καί πέρα ἀπὸ τήν ψυχὴ;»

Ὁ Ἀθηναγόρας συνεχίζει λέγοντας ὅτι ὁ ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτό, δηλαδή ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀμφοτέρα, ἀπὸ τό σῶμα καί τήν ψυχὴ, ὀφείλει καί πρέπει νά παραμένει ἐσαεῖ, νά παραμένει αἰώνια. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ λογικότητα, ὄχι μόνον ἡ ψυχὴ του. Ὁ λόγος δέν ἀναφέρεται μόνον στήν ψυχὴ, ἀλλά σέ ὁλόκληρο τόν ψυχοσωματικό ἄνθρωπο. Ἀναφέρεται καί στό σῶμα. Εἶναι καί τό σῶμα λογικό.

Πρόκειται, πράγματι, γιά μεγάλο φιλοσοφικό τόλμημα, σέ σχέση ὄχι μόνον μέ τήν πλατωνίζουσα τάση τῆς ἐποχῆς,

ἀλλά καί μέ τή γνωστικίζουσα. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἔχει ἤδη ἐκδηλωθεῖ ἔχουμε μιά πλημμυρίδα γνωστικῶν συστημάτων, τά ὁποῖα, στίς διάφορες ἐκδοχές τους (πλατωνίζουσα, ἰουδαϊζουσα, χριστιανίζουσα, κ.ἄ.) περιφρονοῦν βαθύτατα καί μέχρις ἀηδίας τό ἀνθρώπινο σῶμα καί προτείνουν ὀλόκληρα συστήματα ἐξουθενώσεώς του. Ἄν διαβάσει κανεῖς τά κείμενα τοῦ Εἰρηναίου, λ.χ., πού ἀναφέρονται στήν περιγραφή τῶν γνωστικῶν αἱρέσεων, θά δεῖ ὅτι τό σῶμα ἐξουθενώνεται μέ δύο τρόπους: εἴτε μέ αὐστηρότατη παράλογη ἄσκηση, πού ἀποσκοπεῖ νά τό σκοτώσει, εἴτε μέ ἀπόλυτη ἀποχαλίνωση, ἡ ὁποία μάλιστα, σ' ἐκείνη ἀκριβῶς τήν ἐποχή, φτάνει σέ ἀηδιαστικές διαστροφές, πού μοιάζουν ἀκόμα καί σήμερα ἀδιανόητες.

Μέ αὐτά τά δεδομένα, δέν εἶναι παράδοξο ὅτι ὁ Ἀθηναγόρας θεωρεῖ πώς, ἐάν μεταθανατίως ἐπιβιώνει μονάχα ἡ ψυχή, τοῦτο ἰσοδυναμεῖ μέ καταστροφή τοῦ ἐνιαίου ἀνθρώπου. Δηλαδή, γιά νά διακαιωθεῖ ἡ πολύ συγκεκριμένη καί ἐνιαία ἀνθρώπινη ὑπαρξη πρέπει νά ἀναστηθεῖ ἐξίσου καί τό σῶμα. Ὅπως ἀκριβῶς

τό λέει στό κείμενο: «Ἡ δὲ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων σύστασις ἐξ ἀνάγκης ἐπομένην δείκνυσιν τήν τῶν νεκρωθέντων καί διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασιν» (Περὶ Ἀναστάσεως 15, PG 6:1004C). Γιά νά ἀνασυστηθοῦν οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς ἄνθρωποι, ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νά ἀνασυσταθεῖ καί ἡ φύσις ἀκριβῶς τῶν διαλυθέντων καί νεκρωθέντων σωμάτων. «Ταύτης γὰρ χωρίς, οὔτ' ἂν ἐνωθεῖ τὰ αὐτὰ μέρη κατὰ φύσιν ἀλλήλοις οὔτ' ἂν συσταίει τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις» (αὐτ.). Ἐάν δέν γίνεαι ἀνασύστασις τῆς ψυχοσωματικῆς ὑφῆς τοῦ ἀνθρώπου, δέν θά ἔχουμε τά αὐτά μέρη, ψυχὴ καί σῶμα, νά ἐνοποιοῦνται ξανά κατὰ φύσιν, οὔτε θά ἐνοποιηθεῖ, θά ἀνασυσταθεῖ καί θά διαιωνισθεῖ ἡ φύσις τῶν ἴδιων ἀνθρώπων μέ αὐτούς πού προηγουμένως ὑπῆρξαν. Μέ ἄλλα λόγια δέν θά εἶμαι ἐγώ, δέν θά εἶστε σεῖς, ὁ συγκεκριμένος ἐγώ, ὁ συγκεκριμένος ἐσεῖς πού θά ὑπάρξει αἰώνια. Καί βεβαίως ἐδῶ ἔχουμε, ὅπως φαίνεται γιά πρώτη φορά, τήν ἐξάπλωση τῆς λογικότητος στήν ὅλη ψυχοσωματικὴ ἀνθρώπινη ὑπόστασις.

Τό φρούριο τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν στό λιμάνι τῆς Ἀλικαρνασσῶ, ἀπό τό βιβλίό τοῦ Ch.F.M. Texier, *Asie Mineure*, Paris: Firmin-Didot 1882.

Ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, Μ' Ἁγία Τράπεζα καί Ἱστορία

Δημήτρη Μαυρόπουλου

Εἵκοσι τέσσερις ὥρες κάθε μέρα, λόγω τῆς περιστροφῆς τῆς γῆς καί τῶν εἴκοσι τεσσάρων ζωνῶν ὥρας, τριακόσιες ἐξήντα πέντε ἡμέρες κάθε χρόνο, δοξολογείται ἡ παρουσία τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς Ἁγίας Τραπέζης μέ τήν εὐχαριστιακή θυσία, εἴτε αὐτή τελεῖται σέ ἕναν μικρό ναό μέ τρεῖς τέσσερις πιστούς, εἴτε σέ ἕναν καθεδρικό ναό μέ μερικές ἑκατοντάδες πιστούς. Τελεῖται ἡ θυσία, σημαίνει ὅτι προσφέρονται τά στοιχεῖα τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου, γήινα στοιχεῖα καί κτιστά, γιά νά μεταβληθοῦν διά τῆς ἐπενεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σέ σῶμα καί αἷμα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καί Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δηλαδή νά ξανασυμβεῖ τό μυστήριο τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου, τώρα ὄχι ἄπαξ ἐντός τῆς μήτρας τῆς Παρθένου μέ τήν ἐκ τοῦ Πατρός ἐπέλευση («Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σέ») τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλά ἐντός τῆς μήτρας τῆς νύμφης Ἐκκλησίας μέ τήν ἐκ τοῦ Πατρός κατάπεμψη («κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον») τοῦ ἴδιου Πνεύματος. Αὐτή ἡ ἀέναη «σάρκωση» τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου ἐντός τῆς ἱστορίας περιέχει τά ἐξῆς στοιχεῖα:

α) Τά δῶρα πού προσάγουμε γιά τήν ἀναίμακτη θυσία εἶναι καρποί τῆς ὕλικῆς δημιουργίας, τοῦ σταριοῦ καί τοῦ σταφυλιοῦ, πού ἔχουν διέλθει τά στάδια τῆς σποράς καί τῆς βλάστησης, δηλαδή, κατά

τήν ἀγιογραφική ἀντίληψη, τοῦ θανάτου καί τῆς ζωῆς, γιά νά θυμηθοῦμε τά λόγια τοῦ Χριστοῦ: «ἐάν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσῶν εἰς τήν γῆν ἀποθάνη (= σαπίσει), αὐτὸς μόνος μένει· ἐάν δὲ ἀποθάνη, πολὺν καρπὸν φέρει» (Ἰωάν 12,24). Ἐπίσης ὡς καρποί (ἄρτος καί οἶνος) προϋποθέτουν τήν ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως εἶναι καρποί μόχθου. Ἔτσι δείχνει νά ἀποκαθίσταται ὁ ἀπαρχῆς ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου νά φυλάσσει τὴ δημιουργία διά τῆς ἐργασίας του: «Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν» (Γέν 2,15). Ἄς προστεθεῖ, στό σημεῖο αὐτό, καί ἡ «ἀόρατη» ἐνέργεια τῆς ζύμωσης, μιά οἶνει μυστική διεργασία πού θά δώσει τό ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα, συνθήκη πού μᾶς παιδαγωγεῖ νά ἀντιλαμβανόμεστε τὴ ζωὴ μας ὡς συνδυασμὸ ὄρατοῦ καί ἀοράτου, φαινόμενου καί νοουμένου.

β) Ἀπὸ τά δῶρα πού προσάγουμε γιά νά ἐνεργηθεῖ ἡ θυσία, ὁ ἱερέας θά διαλέξει ἕνα πρόσφορο καί μιά μικρὴ δόση οἴνου γιά νά ἐτοιμάσει τήν «ὕλη» τῆς Εὐχαριστίας. Ἔτσι θά ἀναδείξει τὸν διασκορπισμὸ σέ ἐνότητα, ὅπως ἔξοχα διατυπώνεται σέ ἕνα ἀρχαῖο κείμενο τοῦ 2^{ου} αἰ.: «Ὡσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὀρέων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἕν, οὕτω συναχθῆτω σου

ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν» (Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων IX, 4, BEΠ 2,218). Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν εἶναι πλέον τὸ πρόσφορο καὶ τὸ κρασί ἐνός ἀτόμου ἢ μιᾶς κατὰ κόσμον οἰκογένειας πού τὰ ἔφεραν στὸν ναό, ἀλλὰ τοῦ συνόλου τοῦ περισεστώτος λαοῦ πού συγκροτεῖται ὡς σῶμα γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι τῆς Εὐχαριστίας. Καὶ οἱ μερίδες ζώντων καὶ τεθνεώτων πιστῶν πού μνημονεύονται καὶ ἐναποτίθενται ὡς ψίχουλα (μαργαρίτες τὰ λέμε) ἐπὶ τοῦ ἁγίου δισκαρίου, ἄνω καὶ κάτω τῆς κυρίως μερίδας τοῦ ἄρτου, πού μετὰ τὸν καθαγιασμό θά γίνει ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ «ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου», συγκροτοῦν τὸ ὅλο σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

γ) Ἡ ἀναίμακτη θυσία ἐνεργεῖται μέσῳ δύο δυναμικῶν διαλόγων, πρῶτον τοῦ διαλόγου μεταξύ κλήρου καὶ λαοῦ, καὶ δεύτερον μεταξύ τοῦ σώματος τῶν πιστῶν καὶ τοῦ οὐρανοῦ Πατρός. Ὁ πρῶτος διάλογος εἶναι περισσότερο ἐμφανής, ὁ λειτουργὸς θέτει τὴ θέση καὶ ὁ λαὸς ἀποκρίνεται: Ὁ ἱερεὺς: «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας». Ὁ λαός: «Ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον». Ὁ ἱερεὺς: «Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ». Ὁ λαός: «Ἄξιον καὶ δίκαιον». Κυρίως ὅμως αὐτὸς ὁ πρῶτος διάλογος κορυφώνεται στὴ λεγόμενη Ἐπίκληση, ὅταν ὁ λαός, διὰ τοῦ διακόνου, καταθέτει τὴ συμφωνία του στό αἶτημα τοῦ ἱερέα γιὰ μεταβολὴ τῶν δώρων διὰ τῆς καταπέμφεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: Ὁ ἱερεὺς: «... κατάπεμφον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα. Καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου»· ὁ λαός: «Ἀμήν»· ὁ ἱερεὺς: «τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ

Χριστοῦ σου»· ὁ λαός: «Ἀμήν»· ὁ ἱερεὺς: «μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ»· ὁ λαός: «Ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν». Ὁ δεύτερος διάλογος εἶναι ἐμπειρικός, ἐπιβεβαιώνεται ὡς ὀλοκλήρωση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας υἰοθεσίας: «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον». Στὴ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου τὸ συμπέρασμα εἶναι καθολικό, ὅπως βλέπουμε στὴν εὐχή πρὸ τῆς Ἀπολύσεως: «Ἦνυσται καὶ τετέλεσται [= ὀλοκληρώθηκε καὶ πραγματοποιήθηκε· τὸ ἦνυσται εἶναι πρkm. τοῦ ἀνύω], ὅσον εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὸ τῆς σῆς οικονομίας μυστήριον».

δ) Κάθε ἁγία Τράπεζα, ὅπουδῆποτε τῆς οἰκουμένης, εἶναι ὅλη ἡ Ἐκκλησία. Καὶ ἡ μερίδα θείας Κοινωνίας πού λαμβάνει ἕκαστος πιστὸς εἶναι ὁ ὅλος Χριστός, «ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἀγιάζων». Ἔτσι ἀναδύεται τὸ μυστήριον τῶν πολλῶν καὶ τοῦ Ἐνός Χριστοῦ. Μετὰ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου, οὔτε οἱ πολλοὶ μποροῦν νὰ ὑπάρξουν χωρὶς τὸν Ἐνα, οὔτε ὁ Χριστὸς χωρὶς τοὺς πολλοὺς.

Ἡ ὑπόσχεση τοῦ Χριστοῦ «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματθ 28,20) ψηλαφεῖται ὡς πραγματικότητα ἐντὸς τῆς ἱστορίας κάθε φορὰ πού τελεῖται ἡ θεία Εὐχαριστία, καὶ μάλιστα ὡς διαρκῆς παρουσία ἀκόμη καὶ σέ συνθήκες τοῦ παρόντος βίου ἐνός ἐκάστου. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἐάν οἱ καρποὶ αὐτοῦ τοῦ θεογενοῦς γεγονότος περιορίζονται σέ ὅσους μετέχουν σ' αὐτὸ ἢ ἀφοροῦν ὅλη τὴ δημιουργία, πού τὴν ἀντιλαμβάνομαστέ ὡς

ιστορία. Μιά προσεκτική προσέγγιση τῶν κειμένων τῶν δύο Λειτουργιῶν, Μ. Βασιλείου καί Χρυσοστόμου, θά μᾶς δείξει ὅτι στό πρῶτο μέρος τῆς θείας Λειτουργίας (λειτουργία τοῦ Λόγου) οἱ προσευχές μας ἀφοροῦν ὄλον τόν κόσμον, τή γῆ καί τό πλήρωμα αὐτῆς («Ἵπέρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου»), εἰδικότερα μάλιστα τά ἐνεργούμενα ἐντός τῆς κτίσεως (εὐκρασία ἀέρων, εὐφορία τῶν καρπῶν τῆς γῆς, εἰρηνικῶν καιρῶν), ἐνῶ στό δεύτερο μέρος (λειτουργία τοῦ μυστηρίου), ἄν καί φαίνεται νά ἐλλείπουν ἐπί μέρους αἰτήματα, ὑπάρχει ἡ ἐπισήμανση, στήν εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς, ὅτι ὁ Χριστός ἐνεργεῖ τά πάντα «ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Καί ναί μὲν ἡ ἀναίμακτη θυσία ἐπί τῆς ἁγίας Τραπέζης δείχνει νά ἔρχεται ἀπό τό παρελθόν ὡς ἀνάμνηση («μεμνημένοι») τοῦ Σταυροῦ καί τῆς Ἀναστάσεως, ὁ ἐρχόμενος ὅμως Χριστός ἐπί τῶν μεταβαλλόμενων σέ σῶμα του καί αἷμα του στοιχείων εἶναι ὁ δοξασμένος Χριστός πού ἔχει ἐνθρονίσει τήν ἀνθρώπινη φύση «εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός». Γι' αὐτό καί στά γεγονότα τῆς ἀνάμνησης, πέραν «τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοῦς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας», μνημονεύουμε καί «τῆς δευτέρας καί ἐνδόξου πάλιν παρουσίας». Σύζευξη, λοιπόν, ἡ συσχέτιση παρελθόντος, παρόντος καί μέλλοντος. Ἡ δεύτερη παρουσία παρούσα ἀλλά καί ἀναμενόμενη. Αὐτή ἡ συνθήκη θά ὀδηγήσει τόν εὐαγγελιστή Ἰωάννη νά μᾶς περιγράψει διά τῶν ὁραμάτων του μιά «οὐράνια θεία Λειτουργία» (στά κεφάλαια 4^ο καί 5^ο τῆς Ἀποκάλυψης), ἡ ὁποία καθρεφτίζεται στή γῆ, ἀφοῦ, ὅπως γνω-

ρίζουμε, κατά τήν πατερική θεολογία ὅ,τι γίνεται μέσα στήν Ἐκκλησία εἶναι καθρέφτισμα οὐράνιας κατάστασης. Ἔτσι ἡ ἱστορία ἀνάγεται καί φωτίζεται ἀπό τή θεία Βασιλεία, μετέχει στή θεία δόξα καί ἐπιστρέφει ὡς ἱερή ἱστορία.

Ὅταν στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου ἀναφέρθηκα σέ μιά εἰκοτετράωρη δοξολογία τοῦ Θεοῦ καί τῶν ἔργων του πού τά γνωρίζουμε ὡς θεία Οἰκονομία, δέν ἐννοοῦσα τόν εἰκοσιτετράωρο κύκλο τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, ἀλλά τήν ἀέναη τέλεση τῆς ἀναίμακτης θυσίας, τή θεία Εὐχαριστία, πού ἐνεργεῖται συνεχῶς λόγῳ τῆς περιστροφῆς τῆς γῆς. Κάθε ὥρα σέ κάποιον σημεῖο τῆς γῆς τελεῖται ἡ θεία Λειτουργία. Μιλᾶμε ἐπομένως γιά μιά συνεχή δοξολογία, πού ἀποτελεῖ τήν προσευχή τῶν ἁγίων, τῶν ἀγγέλων, ἀλλά καί ὅλης τῆς δημιουργίας, ἡμῶν περιλαμβανομένων. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔχει χαρακτηρίσει στήν Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολή του τή συνθήκη αὐτή «ἀδιάλειπτη προσευχή» («εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως», Α' Θεσ 2,23· καί «πάντοτε χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε», *ib.* 5,17). Γι' αὐτό καί ὁ ἀποκαλυπτής Ἰωάννης θά μᾶς ἐξηγήσει ὅτι «πᾶν κτίσμα ὃ ἐν τῷ οὐρανῷ καί ἐπί τῆς γῆς καί ὑποκάτω τῆς γῆς καί ἐπί τῆς θαλάσσης ἐστί, καί τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας· τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου καί τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καί ἡ τιμή καί ἡ δόξα καί τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων» (Ἀποκ 5,13).

Τελικά, τό γίγνεσθαι τῆς ἱστορίας ἐνεργεῖται ἐπί τῆς ἁγίας Τραπέζης, εἴτε τό γνωρίζουμε εἴτε δέν τό γνωρίζουμε, εἴτε τό ἀποδεχόμαστε εἴτε δέν τό ἀποδεχόμαστε.

Ἡ Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου

Παναγιώτη Ἰ. Σκαλτσῆ

Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἑρώτηση: Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής ἔχει συγγράψει ἐρμηνευτικό ὑπόμνημα γιά τή θεία Λειτουργία μέ τόν τίτλο «Μυσταγωγία». Πῶς στό ἔργο αὐτό τεκμηριώνει θεολογικά τή σκέψη του σχετικά μέ τά γεγονότα τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας καί τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου;

Ν.Π.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής (580 -†662), ἐπηρεασμένος φανερά ἀπό τή λειτουργική σκέψη τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τόν ὁποῖον χαρακτηρίζει «πανάγιο καί ἀληθινά θεοφάντορα»¹, θεωρεῖ τή θεία Λειτουργία ὡς πορεία τοῦ κάθε ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου πρὸς τόν Θεό². Κατά τόν καιρόν τῆς συνάξεως, σημειώνει χαρακτηριστικά, ἡ ἀόρατη χάρη τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεταποιεῖ καί μεταμορφώνει τόν καθένα «ἐπί τὸ θειότερον ἀναλόγως ἑαυτῷ, καί πρὸς τὸ δηλούμενον διὰ τῶν τελουμένων μυστηρίων ἄγουσαν»³. Τό σύμβολο καί τό ἀρχέτυπο συνδέονται κατά ἓνα τέλειο τρόπο στή θεία Εὐχαριστία, ὅπου «ὄρατά, συμβολικά, τυπικά, εἰκονικά καί ἀρχετυπικά πραγματώνεται τό μυστήριο τῆς πορευομένης Ἐκκλησίας πού καθαιρεῖ τό κακό, συνάγει τά θραύσματα καί κάνει τούς πιστούς μετόχους τῆς θείας ζωῆς»⁴.

Στό δεύτερο ιδιαίτερα μέρος τοῦ κειμένου τῆς Μυσταγωγίας, «ἡ θεία Λειτουργία συσχετίζεται καί παραλληλίζεται μέ τά βασικά γεγονότα τῆς ἐν Χριστῷ θείας

οἰκονομίας, μέ τά σημαντικά γεγονότα, δηλαδή, πού ἔλαβαν χώρα κατά τήν πρώτη ἔλευση τοῦ Σωτῆρος, καί μέ αὐτά, πού θά συμβοῦν κατά τήν δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου, τήν μέλλουσα κρίση καί τήν ἐγκατάσταση τῆς βασιλείας του»⁵. Ἡ πρώτη π.χ. εἴσοδος στήν ἁγία Ἐκκλησία τοῦ ἀρχιερέα «τῆς πρώτης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ διὰ σαρκὸς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον παρουσίας τύπον καί εἰκόνα φέρειν ἐδίδασκε»⁶. Διὰ τῆς ἀνόδου του δέ στόν ἀρχιερατικό θρόνον «ἡ εἰς οὐρανοὺς αὐτοῦ καί τὸν ὑπερουράνιον θρόνον ἀνάβασίς τε καί ἀποκατάστασις συμβολικῶς τυποῦται»⁷. Βλέπουμε ἐδῶ ἀπό τήν ἀρχή τῆς Λειτουργίας νά γίνεται ἀναφορά στό ἔργο τῆς σωτηρίας, πού ἱστορικά ξεκινᾷ ἀπό τήν ἐνανθρώπηση καί ὀλοκληροῦται στήν ἀνάληψη τοῦ Κυρίου. Σ' αὐτό τό ἔργο μετέχει ἀπό τώρα ὁ ἀνθρώπος στήν Ἐκκλησία ἀγωνιζόμενος νά μεταβάλλει «τὸν βίον ἐπὶ τὸ κρεῖττον, τῆς κακίας τὴν ἀρετὴν ἀνθαιρούμενος»⁸. Ὡς ὁδηγὸ καί θεμέλιο τῆς πράξης μας γιά τήν ἀπό τώρα πρόγευση τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἔχουμε τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, τά θεία

ἀναγνώσματα, πού διαβάζονται στίς εὐχαριστιακές συνάξεις, καί διά τῶν ὁποίων «τοὺς τῶν θείων καί μακαρίων ἀγῶνων νόμους μανθάνομεν· καθ' οὓς νομίμως ἀθλοῦντες, τῶν ἀξιονίκων τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀξιούμεθα στεφάνων».⁹

Ἡ δεύτερη εἴσοδος, ἡ λεγόμενη μεγάλη¹⁰, «ἀρχὴ καὶ προοίμιόν ἐστιν, ὡς ὁ μέγας ἐκεῖνος ἔφασκε γέρων, τῆς γεννησομένης ἐν οὐρανοῖς καινῆς διδασκαλίας περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ τῆς εἰς ἡμᾶς, καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ἐν ἀδύτοις τῆς θείας κρυφιότητος ὄντος μυστηρίου τῆς ἡμῶν σωτηρίας. Οὐ γὰρ μὴ πῖω, φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς ὁ Θεὸς καὶ Λόγος, ἀπ' ἄρτι ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς ἐμοῦ».¹¹ Χωρὶς νὰ ἀγνοεῖ καὶ τὸ ἱστορικό στοιχεῖο, πού εἶναι τὰ ὅσα συνέβησαν στό μυστικό δεῖπνο, ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀναφέρεται περισσότερο στήν ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα, στήν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας μας, τοῦ ὁποίου προοίμιον εἶναι ἡ θεία Εὐχαριστία.¹²

Τό εἰκονολογικό καί ἐσχατολογικό στοιχεῖο τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι παντοῦ ἔντονο στό ὑπόμνημα τοῦ ἁγίου Μαξίμου.¹³ Ὅσες δωρεές τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπολαμβάνουμε στήν παρούσα ζωὴ «διὰ τῆς ἐν πίστει χάριτος... τούτων ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι κατὰ ἀλήθειαν, ἐνυποστάτως, αὐτῷ τῷ πράγματι, κατὰ τὴν ἄπτωτον ἐλπίδα τῆς πίστεως ἡμῶν, καὶ τὴν τοῦ ἐπαγγελιαμένου βεβαίαν καὶ ἀπαράβατον ὑπόσχεσιν, φυλάξαντες κατὰ δύναμιν τὰς ἐντολάς, πιστεύομεν καταλήψεσθαι, μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς ἐν πίστει χάριτος εἰς τὴν κατ' εἶδος χάριν».¹⁴ Αὐτά, δηλαδή, πού πιστεύουμε ἐδῶ μέ τῆ δύναμη τῆς θείας χάριτος θά τὰ ζήσουμε ἀληθινά καὶ στήν πληρότητά των στόν μέλλοντα αἰῶνα. Τό τέλος ἐπίσης τῆς μυστικῆς ἱερουργίας «συναγωγὴν τε καὶ ἔνωσιν δηλοῖ, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν νοητῶν αἰῶνι».¹⁵ Ὅσοι δηλαδή, κοινωνοῦν ἀξίως γίνονται ὅμοιοι κατὰ χάριν «τῷ κατ' αἰτίαν ἀγαθῷ».¹⁶ Γεμίζουν ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ καὶ ψάλλοντες τό «εἷς Ἄγιος» ὅλοι γίνονται «εἷς μετὰ τοῦ Χριστοῦ».¹⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. *Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ*, Εἰσαγωγή-Σχόλια Πρωτοπρ. Δημήτριος Στανιλοάε, μτφ. Ἰγνάντιος Σακαλῆς, Ἀθήνα: Ἀποστολικὴ Διακονία 1973, σ. 96-97 = PG 91, 660D. 2. Θεόδωρος Ἴ. Κουμαριανός, *Σημειώσεις Ἑρμηνείας θείας Λειτουργίας*, Ἀθήνα 2005, σ. 151: «Τὰ τελοῦμενα κατὰ τὴν θεία Λειτουργία θεωροῦνται ὡς εἰκόνες τῆς πορείας τοῦ κόσμου πρὸς τὴν δευτέρα παρουσία, τὴν μέλλουσα κρίση, πού θά ἀκολουθήσει ἀμέσως, καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ». 3. *Μυσταγωγία*, ὁ.π., σ. 224 (11-12) = PG 91,704A. 4. Νικόλαος Ματσούκας, *Κόσμος-Ἄνθρωπος-Κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ*, Ἀθήνα: Γρηγόρη 1980, σ. 235. 5. Θ.Ἰ. Κουμαριανός, ὁ.π., σ. 155. 6. *Μυσταγωγία*, ὁ.π., σ. 174 (5-9) = PG 91,688C]. 7. *Μυσταγωγία*, ὁ.π., σ. 176 (18-20) = PG 91,688D. 8. *Μυσταγωγία*, ὁ.π., σ. 178 (18-19) = PG 91,689B. 9. *Μυσταγωγία*, ὁ.π., σ. 180 (5-7) = PG 91,689C]. 10. Γιά τὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῆς θείας Λειτουργίας, βλ. Robert F. Taft, *The Great Entrance. A history of the transfer of gifts and other preanaphoral rites of the Liturgy of St. John Chrysostom* [Orientalia Christiana Analecta 200], Roma 1975. Ἰωάννης Β. Κογκούλης - Χρῆστος Κ. Οἰκονόμου - Παναγιώτης Ἰ. Σκαλτσῆς, *Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*, Θεσσαλονίκη: ἐκδ. Ο.Χ.Α. «Λυδία»⁵2002, σ. 155-159. Τρύφων Π. Τσομπάνης, *Ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος στήν Εἰκονογραφία*, Θεσσαλονίκη 1997. Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, τ. Β', Ἀθήνα: Ἀποστολική

Διακονία ³1989, σ. 47-51. Ἰωάννα Στουφῆ-Πουλημένου, *Τό φράγμα τοῦ ἱεροῦ Βήματος στό παλαιοχριστιανικά μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Μελέτη Ἀρχαιολογική καί Λειτουργική* (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1969, σ. 149-159. **11.** *Μυσταγωγία*, ὄ.π., σ. 198 (1-5) = PG 91,693C. Πβ. *Ματθ 26:29*. **12.** Χ.Γ. Σούλτς, *Ἡ βυζαντινὴ Λειτουργία. Μαρτυρία πίστεως καί συμβολικὴ ἔκφραση*, μτφ. π. Δημήτριος Β. Τζέροπος, Ἀθήνα 1998, σ. 91. **13.** π. Παῦλος Κουμαριανός, «Σύμβολο καί πραγματικότητα στή θεία Λειτουργία», *Σύναξη* 71 (Ἰουλ.-Σεπτ. 1999) 25-26. **14.** *Μυσταγωγία*, ὄ.π., σ. 228 (52-59) = PG 91,704D-705A. **15.** *Μυσταγωγία*, ὄ.π., σ. 208 (5-6) = PG 91,696D. **16.** *Μυσταγωγία*, ὄ.π., σ. 208 (10-11) = PG 91,697A **17.** *Μυσταγωγία*, ὄ.π., σ. 208, σχόλ. 65.

Γκραβούρες ἀπό τό βιβλίο τοῦ περιηγητῆ Ch.F.M. Texier, Asie Mineure. Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie, Paris: Firmin-Didot 1882.

Πέργαμος, ἐρείπια τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου

Λαξευτοὶ λυκιακοὶ τάφοι στή Μάκρη (ἀρχαία Τελμησσός, σημ. Φετχιγιέ) τῆς Λυκίας

Ἡ Ὑπαπαντή τοῦ Κυρίου

Πρωτ. Γεωργίου Δορμπαράκη
Ἐφημ. Ἰ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Καλλιπόλεως, Ἰ. Μ. Πειραιῶς

Ἡ μεγάλη Δεσποτο-Θεομητορική ἐορτή τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, στηριζόμενη στήν ἴδια τήν Καινή Διαθήκη, μᾶς προσφέρεται στίς ποικίλες διαστάσεις της μέσα ἀπό τήν ὕμνολογία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὕμνολογία, ὡς γνωστόν, ἐνῶ καταγράφει τά ἱστορικά γεγονότα ἀπό τή ζωή τοῦ Κυρίου καί τῶν ἁγίων Του, ὁμως προχωρεῖ στό βάθος καί στήν ἐρμηνεία τους, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τή βαθειά θεολογία πού περικλείουν. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τό γεγονός τῆς Ὑπαπαντῆς.

1. Οἱ ὕμνοι, λοιπόν, καταγράφουν πρῶτον τήν ἱστορική πραγματικότητα: τόν ἐρχομό τοῦ Ἰωσήφ τοῦ μνήστορος καί τῆς Παναγίας, πού φέρει τό τεσσαρακονθήμερο βρέφος Ἰησοῦ στόν Ναό, προκειμένου νά τηρηθοῦν οἱ προβλεπόμενες νομικές διατάξεις γιά τό γεννημένο παιδί. Ἡ συνάντησή τους μέ τόν γέροντα Συμεών, πού εἶχε λάβει πληροφορία νά βρεθεῖ στόν συγκεκριμένο τόπο γιά νά δοῦν τά μάτια του, πρίν φύγει ἀπό τή ζωή, τόν Σωτήρα τοῦ κόσμου, γίνεται ἀφορμή ὄχι μόνο γιά νά ἐκπληρωθεῖ ἡ ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ σ' αὐτόν, ὄχι μόνο γιά νά προφητεύσει τά ἐπερχόμενα γιά τό θεῖο βρέφος καί τή Μητέρα Του, ἀλλά καί γιά νά ἀνοιχτοῦν καί τά δικά μας μάτια, ὥστε νά δοῦμε τό «βάθος» τῆς

πραγματικότητας: τή γεμάτη ἔκπληξη στάση τῶν ἁγίων ἀγγέλων πού ἀδυνατοῦν νά κατανοήσουν τά διαδραματιζόμενα – τόν Δημιουργό νά βαστάζεται ὡς βρέφος, τόν ἀχώρητο καί ἄπειρο Θεό νά περιορίζεται μέσα στήν ἀγκαλιά ἑνός γέροντα, τόν ἀπεριγραπτο Υἱό καί Λόγο τοῦ Πατρός νά γίνεται περιγραφτός ὡς ἄνθρωπος μέ τή θέλησή Του. Καί ἡ μόνη ἐξήγηση πού μποροῦν νά δώσουν εἶναι ἡ ἄπειρη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιά τό πλάσμα Του. «Οἱ Ἀσώματοι βλέποντας τόν Υἱό τῆς Θεοτόκου νά ὀδηγεῖται πρὸς τόν Συμεών ἔλεγον: Θαυμαστά καί παράδοξα καί ἀκατάληπτα θεωροῦμε. Ὁ Δημιουργός τοῦ Ἀδάμ βαστάζεται ὡς βρέφος καί χωράει στίς ἀγκάλες τοῦ γέροντα, λόγω τῆς φιλανθρωπίας Του».

2. Στό μέγα αὐτό μυστήριο (πού θεωρεῖται ὡς συνέχεια τῆς Γεννήσεως καί τῆς Περιτομῆς τοῦ Κυρίου, συνεπῶς ὡς ἐπίταση τῆς ἐξαγγελίας ὅτι Χριστός ὁ Θεός μας φάνηκε στόν κόσμο «ὡς ἄνθρωπος ὄχι θεωρητικά καί φανταστικά, ἀλλά ἀληθινά καί πραγματικά»), μετέχει ὁ γέροντα Συμεών, ὁ ὁποῖος φέρεται νά μυσταγωγεῖται σ' αὐτό καί νά ἔχει θεοπτία μεγαλύτερη καί καθαρότερη καί ἀπό ἐκείνην τοῦ Μωυσῆ στό ὄρος Σινᾶ! Ἡ μυσταγωγία καί θεοπτία αὐτή τοῦ Συμεών ἀπό τή συνάντηση μέ τόν Κύ-

ριο συνιστᾶ τό μέγιστο γεγονός τῆς ζωῆς του. Διότι ἀφενός ἡ γεροντική ἀγκυαλιά του γίνεται θρόνος τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ – ὁ Κύριος «πρεσβυτικαῖς ἐνθρονίζεται ἀγκάλαις», ἀφετέρου, ἀκριβῶς γι' αὐτό, φτάνει στό σημεῖο τῆς πλήρους ἐλευθερίας, δηλαδή τῆς ἐπιθυμίας του νά φύγει πιά ἀπό τόν κόσμο τοῦτο μέ χαρά – «Λέγε Συμεών, τίνα φέρων ἐν ἀγκάλαις, ἐν τῷ νάῳ ἀγάλλῃ; Τίνοι κράζεις καί βοᾷς, Νῦν ἠλευθέρωμαι· εἶδον γάρ τόν Σωτῆρα μου;».

3. Ἡ ἐπιθυμία αὐτή τῆς χαρούμενης ἐκδημίας τοῦ Συμεών συνιστᾶ τό ὄριο τῆς ἀγιότητος. Μόνον ὁ ἅγιος εἶναι ἐκεῖνος πού θέλει νά φύγει ἀπό τή ζωή αὐτή, ὄχι γιατί τή βαρέθηκε ἢ ἀπελπίστηκε – αὐτό ἀποτελεῖ τόν ὀρισμό τῆς ἀπιστίας – ἀλλά γιατί ἔζησε καί ζεῖ τή σχετική γιά τή ζωή αὐτή πληρότητα τῆς σχέσεώς του μέ τόν Χριστό καί τήν προσδοκᾶ τελειωμένη μετά τή φυγή του ἀπό τόν κόσμο. «Ἔχω τήν ἐπιθυμίαν εἰς τὸ ἀναλῦσαι καί σὺν Χριστῷ εἶναι», ὁμολογεῖ ὁ μέγας Παῦλος, ἀλλά ἐξίσου καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος: «Ὁ ἅγιος προσδοκᾶ κάθε ἡμέρα τόν θάνατό του». Οἱ ὕμνοι μάλιστα τῆς ἐορτῆς ἀποκαλύπτουν καί μία διάσταση τῆς ἀλήθειας αὐτῆς, ἀγνωστη στούς περισσοτέρους: θέλει νά φύγει ὁ Συμεών γρήγορα, διότι δέν ἀντέχει νά μὴν ἀναγγεῖλει πρῶτος στούς πρωτο-

πλάστους Ἀδάμ καί Εὔα τό χαρμόσυνο ἄγγελμα τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἀρχικῆς ὑποσχέσεως τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Μεσσία – νά προηγηθεῖ καί αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πού καί στόν Ἄδη προετοίμασε τόν δρόμο τοῦ Μεσσία. «Ἀδάμ ἐμφανίσων ἄπειμι, εἰς Ἄδου διατρίβοντι, καί τῇ Εὔᾳ προσκομίσων εὐαγγέλια, Συμεών ἀνεβόα».

Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ συνάντηση τοῦ ἁγίου Συμεών μέ τόν τεσσαρακονθήμερο Κύριο λειτουργεῖ καί γιά ἐμᾶς παραδειγματικά: πού σημαίνει ὅτι, ὅπως συναντήθηκε τότε ὁ ἅγιος Συμεών μέ τόν Χριστό, ἔτσι καλούμαστε καί ἐμεῖς νά συναντιόμαστε μαζί Του, μέσα στό πλαίσιο τῆς Ἐκκλησίας καί μέ τίς προσευχές αὐτῆς. Νά Τόν ὑποδεχόμαστε πάντοτε ὡς Σωτῆρα μας καί νά Τόν προσκυνοῦμε ὡς Θεό μας. «Ἐμπρός κι ἐμεῖς, μέ ἔνθεα ἄσματα, ἄς συναντηθοῦμε μέ τόν Χριστό καί ἄς ὑποδεχθοῦμε Ἐκεῖνον, τοῦ Ὁποίου τή σωτηρία εἶδε ὁ Συμεών. Αὐτός εἶναι Ἐκεῖνος πού κηρύσσει ὁ Δαυίδ, Αὐτός εἶναι Ἐκεῖνος πού λάλησε μέσα ἀπό τούς προφῆτες, Αὐτός πού σαρκώθηκε γιά μᾶς καί μιλά μέ τόν Νόμο Του. Αὐτόν ἄς προσκυνήσουμε». Αὐτό προϋποθέτει βεβαίως ἴδια φορά ζωῆς μέ τόν ἅγιο Συμεών. Ζωῆς δικαιοσύνης ὡς τήρησης τοῦ ἁγίου θελήματος τοῦ Κυρίου κι ἀσφαλῶς δίψας γιά τό ἅγιο πρόσωπό Του.

Οἱ πύλες τῆς Κιλικίας, ἀπό τό βιβλίό τοῦ J. Carne, Syria, The Holy Land, Asia Minor, etc., London: Fisher 1836-1838.

Κυριακή τοῦ Ζακχαίου

πρωτ. Βασιλείου Θερμοῦ
Ἀναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ ΑΕΑΑ - Παιδοψυχιάτρου

Παράξενα πράγματα, ἀδελφοί μου, ἐκτυλίσσονται στήν σημερινή περικοπή, ἀπ' ὅποια πλευρά καί ἄν τήν προσέξουμε.

Ὁ διευθυντής τῆς ἐφορίας (πού ἐνεργοῦσε χωρίς νόμους, μόνο μέ αὐθαιρεσία καί συμφέρον) ἐπιθυμῆί νά γνωρίσει τόν Χριστό!

Ἐνας ἄνθρωπος ἀπόμακρος, πού τόν φοβόντουσαν ὅλοι, ἀνεβαίνει πάνω σέ ἕνα δέντρο, ἐκτεθειμένος στά σχόλια τῶν ἄλλων!

Ὁ Ἰησοῦς ἐπιλέγει νά παραμείνει στό σπίτι τοῦ πιό μισητοῦ κατοίκου τῆς πόλης!

Ἐνας πλούσιος καί ἐκμεταλλευτής μετάνοεῖ, καί μάλιστα δημόσια!

Ἀλλά στά Εὐαγγέλια ἔχουμε ἐξοικειωθεῖ μέ τό παράδοξο. Θά λέγαμε ὅτι ἀποτελεῖ προσφιλή μέθοδο τοῦ Χριστοῦ, βασικό στοιχεῖο τῆς Ἀποκάλυψης Του, ιδιότητα τῆς καινούργιας Βασιλείας Του.

Συχνά στή ζωή μας μαθαίνουμε γιά, ἢ καί ἐρχόμαστε ἀντιμέτωποι, μέ ἄνθρωπους “προχωρημένους” στήν ἁμαρτία, ἢ ἀτομικιστές στό ἔπακρο, ἢ μέ ἀποκρουστικές συμπεριφορές πού ἐνοχλοῦν τό κοινό αἶσθημα. Αὐτούς συνηθίζουμε νά τοὺς θεωροῦμε χαμένους, ἢ “καμένους” ὅπως λέγεται. Ἐννοώντας ὅτι δέν ὑπάρχει γι' αὐτούς δρόμος ἐπιστροφῆς.

Ἡ ζωή τοῦ Χριστοῦ πάνω στήν γῆ μᾶς ἀποκάλυψε ὅτι ἐνδέχεται νά ὑπάρχει.

Μᾶς ἔδειξε ὅτι βαθιά στήν καρδιά τῶν θεωρούμενων ὡς ἀνιάτων περιπτώσεων ἴσως νά καίει μιά μικρή σπίθα, πού περιμένει τό ὄξυγόνο τῆς Χάριτος γιά νά ξαναγίνει φωτιά.

Ἀλλά αὐτή ἡ ἀλήθεια εὐκολα μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει σέ ἐπανάπαυση. Γιά νά τήν ἀποφύγουμε θά χρειαστῆί νά θυμηθοῦμε ὅτι, ἐκτός ἀπό τήν ἄμεση ἐπίδρασή της, πολλές φορές ἡ Χάρη δρᾷ καί μέσω ἀνθρώπων. Ἀναζητοῦνται λοιπόν ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι θά κάνουν πράξη τήν ἀνεξάντλητη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιά τόν κόσμο Του, θά φανερώσουν τήν ἀπέραντη μακροθυμία Του, θά ὑλοποιήσουν τήν ἀδιάκοπη πρόνοιά Του.

Γιά νά μὴν γίνει πράξη ἡ αὐτοεκπληρούμενη προφητεία, δηλαδή γιά νά μὴν καταλήξει ὄντως χαμένος ἕνας τέτοιος συνάνθρωπός μας, ἀπαιτεῖται κάποιος Χριστιανός νά μιμηθοῦν τόν Χριστό. Ὅπως εἶδαμε σήμερα, ὁ Χριστός δέν θεωρεῖ κανέναν χαμένο ὀριστικά. Δέν εἶδε τόν Ζακχαῖο σάν κάποιον πού ἀξίζει νά τόν μισεῖς. Θά λέγαμε, μάλιστα, ὅτι προκάλεσε δυσφορία στόν παρευρισκόμενο λαό ὅταν, ἀνάμεσα σέ τόσους ἄλλους πού ἀξίζαν νά τοὺς τιμήσει μέ τήν παρουσία Του στό σπίτι τους, διάλεξε τόν πιό ἀντιπαθητικό. Εἶναι βέβαιο ὅτι πολλοί θά ἀναρωτήθηκαν ‘μά, πῶς σκέφτε-

ται αὐτός ὁ δάσκαλος; / ὁ προφήτης; / ὁ ἀπεσταλμένος;’.

Ἀλλά ὁ Χριστός ἔκανε αὐτή τήν ἐπιλογή ἐπειδή βρῖσκεται ἐντελῶς μακριά ἀπό τήν λογική του βραβείου. Ἐάν σκέφτονταν ὅπως ἐμεῖς δέν θά καλοῦσε ὅλους μας νά κοινωνήσουμε τό Σῶμα Του καί τό Αἷμα Του, παρά μόνο ὅσους δῆθεν ‘τό ἀξίζου’. Καί τότε ἡ Ἐκκλησία θά ἦταν μία ομάδα στήν ὁποία θά θριάμβευε ἡ αὐταρέσκεια.

Οὐσιαστικά ὁ Χριστός μᾶς λέει: “Ὅσο πιό ἀντιπαθητικός εἶναι κάποιος τόσο περισσότερο χρειάζεται τήν ἀγάπη σας. Ὅσο πιό ‘καμένος’ μέ τά ἀνθρώπινα κριτήρια, τόσο πιό πολλή προσευχή σᾶς πρέπει νά τόν περιβάλλει”. Καί τοῦτο διότι, ὅσο πιό ἀπελπιστική εἶναι ἡ περίπτωση του, τόσο μεγαλύτερος καλούμαστε νά εἶναι ὁ πόνος μας ἐπειδή κινδυνεύει νά στερηθῆ τήν Βασιλεία! Ἡ ἀγάπη συνδέεται ἄρρηκτα μέ τήν Θεολογία: ἀγαποῦμε γιά νά συγκροτεῖται τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γιά νά φανερόνεται δηλαδή ἡ δική Του ἀγάπη...

Φαίνεται πολύ πιθανό ὅτι ὁ Ζαχαῖος ἔκανε τό τελικό βῆμα τῆς δημόσιας ἐξαγόρευσης ἐπειδή ὁ Χριστός ἀπευθύνθηκε σέ αὐτόν προσωπικά παρέχοντάς του τήν μεγάλη τιμή νά Τόν φιλοξενήσει. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἀγάπη δέν προσφέρεται ἐπειδή κάποιος εἶναι ἄξιος. Παρέχεται γιά νά γίνει ὁ ἄλλος ἄξιος! Αὐτός εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀγαπᾶ ὁ Θεός, μέ αὐτόν τόν τρόπο μᾶς καλεῖ νά ἀγαπᾶμε. Πρῶτα μας ἀγαπᾶ ὁ ἴδιος ἔτσι, ὥστε νά μᾶς δώσει τά πνευματικά καί ψυχικά ἐφόδια νά Τόν μιμηθοῦμε.

Τό περιστατικό μέ τόν Ζαχαῖο, ἀδελφοί μου, δέν περιγράφει μόνο τή δική

του σωτηρία, ἀλλά γίνεται ὁδοδείκτης καί γιά τήν δική μας. Ὑποδεικνύει τόν δρόμο μέσα ἀπό τόν ὁποῖο θά μιμηθοῦμε στήν παράδοξη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ὥστε νά ἀποσοβήσουμε τόν αὐτοεγκλεισμό μας σέ μία κλειστή ομάδα τῶν δῆθεν καλῶν. Μᾶς ἀνοίγει τά μάτια ὥστε νά μὴν ἐγκαταστήσουμε στήν ψυχή μᾶς ἕναν Χριστιανισμό κομμένο καί ραμμένο στά μέτρα μας, ὥστε νά μὴν λατρεύουμε ἕναν Θεό πού τόν φτιάξαμε νά σκέφτεται ὅπως ἐμεῖς.

Ἐπιπλέον τό περιστατικό αὐτό μας θυμίζει, νά τό ποῦμε ἔτσι, ὅτι ‘καί οἱ πολύ ἁμαρτωλοί ἔχουν ψυχή!’ Ὅτι καί αὐτοί εἶναι προσκεκλημένοι στό λαμπρό δεῖπνο τῶν ἐσχάτων. Τό συμβάν αὐτό μας ἐλέγχει στόν βαθμό πού δέν πονᾶμε πιά γιά ὅσους συνειδητά ἢ ἀπό ἀμέλεια μένουν μακριά ἀπό τόν Χριστό καί κινδυνεύουν νά χάσουν τήν Βασιλεία Του. Οὐσιαστικά μας ζηγίζει ρωτώντας μας: ‘Αἰσθάνεσαι τούς ἔντονα ἁμαρτωλούς μέλη τοῦ ἴδιου Σώματος; Νοιώθεις ἔλλειψη ἀπό τήν ἀπουσία τους;’...

Ἴσως θά φέρεи κάποιος μία εὐλογη ἀντίρρηση: ‘Δέν εἶναι ἀνθρώπινο νά μὴν ἀγαπᾶμε ὅλους τους ἀνθρώπους ἐξίσου; Μόνο οἱ τέλειοι τό καταφέρνουν.’ Εἶναι ἀλήθεια, ὅμως ὁ Χριστός δέν κάνει διακρίσεις. Καί ἐν γένει καλεῖ ὅλους μας σέ μία συνεχή ὑπέρβαση, μᾶς καλεῖ νά Τόν μιμηθοῦμε ἀποκτώντας τό δικό Του ἦθος.

Ἡ συμπεριφορά τοῦ Χριστοῦ κατά τήν συνάντηση μέ τόν Ζαχαῖο ἔχει τή δύναμη νά γίνει ἀφορμή ὥστε νά εἰπωθῆ καί γιά ἐμᾶς τό ‘σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο’!

Οι άπαρχές του μοναχισμού

Δημητρίου Ν. Μόσχου
Αναπληρωτού Καθηγητού Θεολογικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α.

Τόν Ιανουάριο εορτάζονται μεγάλες μορφές που σημάδεψαν εκκλησιαστικά τον 4^ο και τον 5^ο αιώνα. Τό σημαντικότερο είναι ότι δίπλα στους μεγάλους επισκόπους και ταυτόχρονα θεολόγους και εκκλησιαστικούς αγωνιστές της πόλης, δηλαδή τον Μέγα Βασίλειο, τον Μέγα Άθανάσιο ή τον Άγιο Κύριλλο Άλεξανδρείας, αναδεικνύονται και άλλα επηδρούν μαζί τους και οι νέες Άγιες μορφές της περιθωριοποιημένης ύπαιθρου και μάλιστα της πιο απομονωμένης και ακατάλληλης για πολιτισμένη ζωή, δηλαδή της έρημου. Ο Μέγας Άντώνιος υπήρξε πατέρας του μοναχισμού και ή πιο επιδραστική μορφή του, χάρη στη θεολογική ιδιοφυΐα του Μεγάλου Άθανασίου, που δεν διέβλεψε άπλως την επιρροή που θα είχε ο μοναχισμός στη χριστιανική ζωή (όπως θέλουν κάποιοι έρμηνευτές παρουσιάζοντάς τον ούτε λίγο ούτε πολύ ως εκκλησιαστικοπολιτικό καιροσκόπο!), αλλά έρμηνευσε θεολογικά τό φαινόμενο της δράσης του Μεγάλου Άντωνίου ως έπρακτη απόδειξη της θεότητας του Λόγου που έγινε άνθρωπος και έκανε έφικτή την διάχυση της Άγιαστικής χάριτος στους ανθρώπους που τον Άγαπούν και τον μιμούνται. Αυτό ήταν τό κεντρικό θεολογικό μήνυμα του Βίου του καθηγητή της έρημου, που συνέγραψε περί τό 357 ο Μέγας Άθανάσιος και που συνέβα-

λε εξίσου μέ τον ίδιο τον Μέγα Άντώνιο στην πρόσληψη και την άστραπιαία διάδοση του μοναχικού ιδεώδους στον Χριστιανικό κόσμο. Περίπου την ίδια εποχή ο Μέγας Βασίλειος, έμπνευσμένος από τό ταξίδι του στην Αίγυπτο (όπου πιθανόν επισκέφθηκε κοινόβια του Μεγάλου Παχωμίου), δημιουργεί μοναστικές κοινότητες στη Μικρά Άσία.

Η άσκησις, βέβαια, ήταν συστατικό στοιχείο του ευαγγελικού ήθους από την αρχή. Πιθανόν, στον Συροπαλαιστινό χώρο νά υπήρχαν ομάδες περιοδεούντων, που ζούσαν σε Άγαμία και πτωχεία ως άπόροια της βαπτισματικής άποταγής κάθε Χριστιανού ήδη από τά τέλη του 1^{ου} αιώνα. Όμως, ή διακριτή έκφρασή της μέσα στην ιστορική πορεία της Έκκλησίας ως μοναχισμός, όπως τον ξέρουμε, εμφανίζεται τον 4^ο αιώνα κατά βάση στην Αίγυπτο. Είναι πάνω από ένατό χρόνια που ή έρευνα προσπαθεί νά σκιαγραφήσει τίς άπαρχές και τίς συνθήκες γένεσής του. Φαίνεται πως σε μία κρίσιμη περίοδο περί τά μέσα του 3^{ου} αιώνα, όταν τό ρωμαϊκό κράτος επιδιώκει μία αναδιοργάνωση και επιστροφή σε παραδοσιακές του Άξίες, έντείνει την επιβολή της αυτοκρατορικής λατρείας και διώκει συχνά τους Χριστιανούς που την άρνούνται. Στην Αίγυπτο, όπου άνθει ή παραγωγή κειμένων κανονικών και άποκρύ-

φων για λατρευτική χρήση παρουσιάζονται προφητικές εικόνες για τό τέλος του κόσμου, στο οποίο οι πιστοί όφείλουν να άντισταθούν με άσκητικές πρακτικές. Τέτοιο κείμενο είναι ή απόκρυφη «Άποκάλυψη Ήλία», που κυκλοφορούσε στην Κεντρική Αίγυπτο. Στην ίδια αυτή περιοχή γεννήθηκε ο Μέγας Άντώνιος, ενώ παραδίπλα, στον «Κυνοπολίτη νομό», λίγο άργότερα μαρτυρούνται από παπύρους κοινότητες άσκητών με άλληλοβοήθεια, που κάποιιοι τους συνδέουν με τους Μελιτιανούς. Μαθαίνουμε από τον Μέγα Άθανάσιο ότι ο Μέγας Άντώνιος άκουσε στην Έκκλησία του χωριού του την ευαγγελική φράση «εί θέλεις τέλειος είναι, ύπαγε πώλησόν σου τὰ υπάρχοντα και διάδος πτωχούς» κι έτσι ξεκίνησε με τον μοναχικό βίο. Όμως, λίγο πριν, αναφέρει ο Βίος ότι ο Άντώνιος αναλογιζόταν καθ' έαυτον πώς οι μαθητές στο πρώτο κοινόβιο των Ίεροσολύμων άφηναν τον κόσμο και παρέδιδαν τὰ υπάρχοντά τους με άντάλλαγμα την ούράνια έλπίδα. Άρα μπορούμε να εικάσουμε ότι ο σχετικός προβληματισμός στά τέλη του 3^{ου} αιώνα ήταν έντονος για τον ρόλο και την ταυτότητα του Χριστιανού.

Βεβαίως, σέ πόλεις και χωριά ύπηρεχαν άσκητές που ζούσαν με πτωχεία και προσευχή. Όμως, ο Μέγας Άντώνιος, άφοϋ μαθήτευσε για λίγο σ' έναν απ' αυτούς, καινοτόμησε με τό να φύγει στην έρημο, φυγή για την όποια, όπως παραδέχθηκε ο γέροντάς του, «ουδέπω» ύπήρχε «τοιούτη συνήθεια». Η έρημος είχε ένα βαρύ σημασιολογικό φορτίο. Τό-

πος επικίνδυνος για τον άνθρωπο, θεωρούνταν έδρα των δαιμόνων ή του κακού αιγυπτιακού θεού Σέθ. Ταυτόχρονα, στη βιβλική παράδοση ή έρημος είναι τόπος έπιφανείας του Θεού (Σινά, έρημος της Ίουδαίας). Οι μοναχοί μαρτυρούν για τό δεύτερο, εκκαθαρίζοντας έξορκιστικά τό πρώτο, τό κακό. Η έξορκιστική δύναμη του Άντωνίου μαρτυρείται διαρκώς αλλά πάντοτε σέ συνάφεια με την ένανθρώπιση του Υιού και Λόγου του Θεού, τή δύναμη του Όνόματός Του. Η ίδια αυτή δύναμη είναι ή έμπρακτη παρουσία των Έσχάτων μέσα στην καθημερινή πραγματικότητα. Στο έξής ο Άντώνιος θά ονομάζεται «πνευματοφόρος», οι μονές «Όρος» (π.χ. Όρος της Νιτρίας, Άγιο Όρος), άκόμα κι αν είναι άπλά ύψώματα, γιατί είναι εικόνα του «Όρους του Κυρίου», που θά έλθει για να κρίνει τον κόσμο. Τέτοιες και παρόμοιες εικόνες (λαός Θεού, νέος Ίσραήλ) χρησιμοποιεί για τὰ κοινόβιά του και ο Μέγας Παχώμιος στίς έπιστολές του. Ο Μέγας Βασίλειος πάνω σ' αυτή τή βάση θεωρεί ότι στίς μοναστικές κοινότητες κρύβεται ή βασιική ποιότητα ζωής του ευαγγελικού ήθους, που ουσιαστικά διαπερνά κάθε εκκλησιαστική κοινότητα γενικώς. Έτσι, ο μοναχισμός στην εξέλιξή του από τον 3^ο προς τον 4^ο αιώνα γίνεται μιá δυναμική και καινοτόμος άπάντηση στο έρώτημα πώς πρέπει να όριοθετηθεί ή ταυτότητα του Χριστιανού από τον «κόσμο» στίς νέες συνθήκες μετά την περίοδο των διωγμών μεταφέροντας στη ζωή του την έμπειρία της Βασιλείας του Θεού.

Εισαγωγή στο Κανονικό Δίκαιο
καί τήν Κανονική Οικονομία (ΙΖ')Ἡ μέθοδος τῆς κανονοθέσπισης καί τῆς κανονοθεσίας
ἐντός/ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας (Α' χιλιετία)-Β (β)

Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου
Καθηγητοῦ Κανονικοῦ Δικαίου Θεολογικῆς Σχολῆς Ε.Κ.Π.Α.

Ἐν τέλει, ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενική Σύνοδος ὑπῆρξε μία, θά τολμούσαμε νά τήν ἀποκαλέσουμε, μοναδική «κανονοκαταιγίδα» καί «κανονοστιβάδα», καθώς καί ὁ «κανονοβολώνας» στήν δισχιλιετή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλοι οἱ ἱεροί Κανόνες τῶν τεσσάρων [Α'-Δ'] Οἰκουμενικῶν Συνόδων (συνολικά 66), οἱ ὁποῖοι θεσπίστηκαν πρῖν ἀπό τήν Πενθέκτη, μέ τήν Πενθέκτη καί μετά τήν Πενθέκτη Οἰκουμενική Σύνοδο κανονοκαταστάθηκαν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπικυρώθηκαν καί κατοχυρώθηκαν συνοδικά ἀπό αὐτήν καί χάρις σέ αὐτήν, *ισόκυροι, ἐφάμιλλοι καί ἰσότιμοι, ἰσοβαρεῖς καί ἰσοδύναμοι*. Τό αὐτό ἐποίησε στήν συνέχεια καί στήν ἴδια προοπτική καί ἡ Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδος (787) μέ τόν ἀνάλογο *ad hoc* 1^ο κανόνα της. Ἐπομένως, οἱ ἱεροί Κανόνες πού διαθέτουμε σήμερα σέ ὅλες τίς Κανονικές Συλλογές τῆς Β' χιλιετίας εἶναι ὅλοι μιᾶς καί μόνης γενεσιουργοῦ προελεύσεως, ἤτοι *συνοδικῆς προελεύσεως*, εἶναι Κανόνες ἰσχύρα καί ὁμοδύναμα *Συνοδικοί* καί δῆ [τῆς Πενθέκτης, Ζ' καί Η'] *Οἰκουμενικῶν Συνόδων*. Τό γεγονός αὐτό συνεπάγεται αὐτοδίκαια ὅτι **Κανονοθέτης στήν**

Ἐκκλησία ὑπῆρξε μόνον Οἰκουμενική Σύνοδος, τό *ἐξαιρετικό καί μοναδικό, τὸ μὴ θεσμικό καί ἀπρόβλεπτο* αὐτό ἐκκλησιο-κανονικό *δισδιάστατο γεγονός* (→ *συνοδικοί Πατέρες* μέ τήν ἐπιστασία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος), καί οὐδεὶς ἕτερος. Μέ ἄλλα λόγια, *ἅπαντες οἱ Ἱεροί Κανόνες εἶναι καρπὸς ἐνός χαρισματικοῦ γεγονότος μέσα στήν Ἐκκλησία*, τό ὁποῖο εἶναι ἡ Οἰκουμενική Σύνοδος. Γιά τόν λόγο αὐτόν, *παρέλκει ἡ ἱεραρχική τους διαβάθμιση αὐθεντίας*, πού ἐπικράτησε ἀστόχως ἀργότερα, ὅπως θά διαφανεῖ παρακάτω· θά μπορούσε νά θεωρεῖται αὐτή, γιά λόγους καθαρά πρακτικούς, *θεματική μόνον κατάταξη!*... Ἡ ἀστοχία αὐτή, *νομικῆς κυρίως προσέλευσης*, ἐπεκτείνεται καί στό *ισόκυρο* τῶν Ἱερῶν Κανόνων. Ἄς εἰπωθεῖ ἐδῶ μία φορά γιά πάντα ὅτι, μέ τόν κανονιστὴ ἐπικυρωτικό καί συστατικό κανόνα 2, ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενική Σύνοδος *ἰσοκύρωσε* ὅλα τὰ προαναφερθέντα τέσσερα (4) εἶδη Ἱερῶν Κανόνων (Ἀποστολικούς Κανόνες, Κανόνες Οἰκουμενικῶν Συνόδων, Κανόνες Τοπικῶν Συνόδων καί Πατερικούς Κανόνες). Αὐτό σημαίνει ὅτι ὅλοι οἱ 770 Ἱεροί Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι *ἰσόκυροι*

καί ὁμοδύναμοι, μέ τίς τρεῖς (3) διαδοχικές Οἰκουμενικές Συνόδους [Πενθέκτη-691, Ζ'-787 καί Η'-879/880] νά τούς ἐξισοδυναμοῦν *συνοδικά* καί νά τούς ἐπικυρώνουν *ισόκυρα*, λήγοντας τό ζήτημα ἄπαξ διά παντός. Κατά συνέπεια, μεταξύ τῶν τεσσάρων διαφορετικῶν προελεύσεων ἱερῶν Κανόνων δέν ὑφίσταται ἄνιση ἢ ἑτεροβαρής ἐκκλησιασική αὐθεντία, ὅπως διατείνονται οἱ νομικάριοι στά «Ἐγχειρίδια τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου» τῶν Νομικῶν Σχολῶν σέ ὅλη τήν διάρκεια τῶν τριῶν τελευταίων αἰῶνων (19^{ος}-21^{ος} αἰ.) καί ὅπως πιστεύεται ἀπό τήν ἐπιβληθεῖσα καί στούς χώρους τῆς Ἐκκλησίας κυρίαρχη καί καλά κρατοῦσα νομική αὐτή ἀντίληψη.

Εἰδικώτερα, ὅσον ἀφορᾷ στούς Κανόνες τῶν δεκατριῶν (13) ἐγκρίτων Πατέρων, ἔχει σημασία νά τονισθεῖ ἐδῶ καί τό ἐξῆς. Εἰπώθηκε μόλις παραπάνω καί εἶναι ἀπολύτως σαφές ὅτι κανεῖς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας δέν συνέγραψε *ad hoc* Κανόνες. Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενική Σύνοδος προσέλαβε ἀπό τά ἔργα τους πανομοιότυπα ἀποσπάσματα ἢ τά δανείστηκε ἀπό κάποιες ἰδιωτικές Κανονικές Συλλογές¹ –πού εἶχαν προβεῖ σέ μία ἀνάλογη προεργασία– τούς ἔδωσε μορφή *κανονικῆς νόρμας* καί τούς ἔθεσε σέ ἀριθμητική σειρά, ἀναγράφοντας στήν ἐπικεφαλίδα καί τό ὄνομα τοῦ κάθε συντάκτη Πατέρα. Θά μπορούσε νά κάνει χρήση τῶν κειμένων τους καί νά τά δημοσιεύσει, θεσπίζοντάς τα ὡς Κανόνες ἀποκλειστικά «δικῆς τῆς προελεύσεως». Ἐν τούτοις, ἀπό καθαρά ...“ἀκαδημαϊκή συνέπεια”, γιά νά χρησιμοποιήσουμε ἕναν σύγχρονο ὄρο, ἡ Σύνοδος αὐτή

ἀποσπᾷ καί δανεῖζεται τά κείμενά τους, προβαίνοντας σέ ἐργογραφική ὀνομαστική ἀναφορά προέλευσης τοῦ κάθε πατερικοῦ κειμένου, τό ὁποῖο, ὅμως, ἀπό τήν στιγμή ἐκείνη, γίνεται καί *κανονικό*, καί πατερικῶς ἐπώνυμο, καί ἐφάμιλλο καί *ισόκυρο* τῶν ἱερῶν Κανόνων τῶν προερχόμενων ἀπό Οἰκουμενικές Συνόδους. Γιά παράδειγμα, οἱ ἀναδειχθέντες 92 Κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, εἶναι κατά βᾶσιν Ἐπιστολές, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότερες ἀπευθύνονταν «πρός Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου», ἄλλη «πρός Διόδωρον Ταρσοῦ» καί ἄλλες πρὸς «Χωροεπισκόπους» τῆς Καππαδοκίας. Ἔτσι, *συνοδικά* –καί ὄχι ἀπό προσωπική πρωτοβουλία– προέκυψαν οἱ *Πατερικοί Κανόνες* ἢ, ἄλλως πῶς καί λιγώτερο δόκιμα, οἱ «Κανόνες τῶν Πατέρων» τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως, ἄς τονισθεῖ καταληκτικά καί πάλι ὅτι *κανονοθέτης* στήν Ἐκκλησία ὑπῆρξε ἀποκλειστικά καί μόνον ἡ Οἰκουμενική Σύνοδος², ἡ ὁποία ἐγινε ὁ κύριος διαμορφωτής τῆς *Κανονικῆς Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας* καί ἡ ὁποία ἀπηχεῖ, σέ κάποια δεδομένη ἀρχαϊκή ἤδη χρονική στιγμή, αὐτό πού ὀνομάζουμε σήμερα –ὄχι καί τόσο εὐστοχα– τό Κανονικό «*συνειδός*» τῆς Ἐκκλησίας, ἀντί τοῦ ὀρθώτερου «Κανονική αὐτεπιγνωσία τῆς Ἐκκλησίας».

Καί, τέλος, στήν ἀπόπειρά μας αὐτή νά ἐμβαθύνουμε στούς Ἐκκλησιαστικούς Κανόνες, στήν μέθοδο καί τήν μεθοδολογία τῆς *κανονοθεσίας* καί τῆς *κανονολογίας*, κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τούς Πολιτειακούς Νόμους, τήν μεθοδολογία τῆς *νομοθεσίας* καί τῆς *νομολογίας*, εἶ-

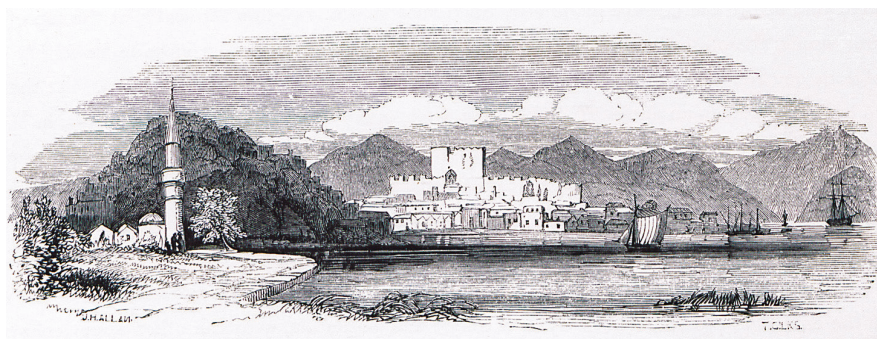
ναι πολύ σημαντικό νά αποφύγουμε τήν καθιερωμένη πλέον στους κόλπους τής Ἐκκλησίας διολίσθηση, δηλαδή τήν συστηματική διολίσθηση τής νομικῆς [καί νο-

μιστικῆς] ἀπολυτοποίησης τῶν Ἱερῶν Κανόνων (κανονομονισμός), κάτι πού ἐξ ὀρισμοῦ συνιστᾶ ἕναν **κανονολογικό ἀρειανισμό** «γυμνή τῇ κεφαλῇ»...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Πβ. Παῦλος Μενεβίσογλου, *Ἱστορική εἰσαγωγή εἰς τοὺς Κανόνας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Στοκχόλμη 1990, σ. 55-73 καί 83-91. **2.** Πρόκειται, συνοψίζοντας, γιά τήν Δ'-451 (κανόνας 1), τήν Πενθέκτη-691 (κανόνας 2) καί τήν Ζ'-787 (κανόνας 1) Οἰκουμενικές Συνόδους, δίπλα στίς προηγηθεῖσες Α'-325, Β'-381 καί Γ'-431 Οἰκουμενικές Συνόδους, οἱ ὁποῖες θέσπισαν αὐτόνομα ἱερούς Κανόνες. Ἀπασες καί σύμπασες αὐτές οἱ Οἰκουμενικές Σύνοδοι, ὁμοθυμαδόν καί ἀπό κοινοῦ, ἀπαρτίζουν τόν ἐπονομαζόμενο συνοπτικά ἐδῶ *Κανονοθέτη τῆς Ἐκκλησίας*.

Ἐπάνω: Ἀποψη τῆς Φώκαιας στή Μ. Ἀσία. Κάτω: Ἀποψη τῆς Μαρμαρίδας (ἀρχαίου Φύσκου καί μετέπειτα Μαρμαρίτσι) στή Μ. Ἀσία. Ἀπό τό βιβλίο τοῦ J.H. Allan, *A Pictorial Tour in the Mediterranean: Including Malta-Dalmatia-Turkey-Asia Minor etc.*, London: Longman, Brown, Green, and Longmans 1843

«Ὁ πρὶν βέβηλος τόπος», ἡ Παναγία τῶν Χαλκῆων καὶ οἱ ἅγιοι Γρηγόριοι

Σταύρου Γουλούλη
Δρος Βυζαντινῆς Τέχνης

Ἡ Παναγία τῶν Χαλκῆων εὐρισκόμενη στήν ἀγορά τῆς Θεσσαλονίκης κτίσθηκε ὡς ταφικός ναός τῷ 1028 σύμφωνα μέ τήν κτιτορική ἐπιγραφή: «Ἀφιερώθη ὁ πρὶν βέβηλος τόπος εἰς ναὸν περίβλεπτον τῆς Θεοτόκου...» ἀπὸ τὸν Κατεπάνω Λογγιβαρδίας Νοτίου Ἰταλίας πρωτοσπαθάριο Χριστόφορο, τῆ σύζυγό του Μαρία καὶ τὰ τέκνα τους Νικηφόρο, Ἄννα καὶ Κατακαλή. Πρόκειται γιὰ ἀνώτατο ἀξιωματοῦχο τοῦ στρατοῦ.¹ Ὁ κτίτορας ταυτίζεται μέ τὸν Χριστόφορο Βούργαρη, πιθανῶς ὑφιστάμενο τοῦ Γρηγορίου Διογένη, ἀνώτατου διοικητῆ Βουλγαρίας (Κ.Δ. Βαλκανικῆς) (1018 κ.έ.). Ὁ Χριστόφορος μετατέθηκε τὸ 1028 στήν Ἰταλία.²

Ἡ στρατιωτικὴ λογικὴ του ἔχει ἀποτυπωθεῖ στό πρόγραμμα. Ὑποβάλλεται στό μέτωπο τῆς κόγχης τὸ πῖο ἐπιφανές σημεῖο, μέ τήν ἐπιγραφή: «Ὅρων τὸ βῆμα τῆς τραπέζης Κ(υρίου) στήθι τρέμων ἄν(θρωπ)ε ..... Χ(ριστὸ)ς γὰρ ἔνδον θύεται καθήμεραν κ(αὶ) τάγματα Ἄσωμάτων Ἀγγέλων λειτουργικῶς κυκλοῦσιν αὐτῷ ἐν φόβῳ».³ Ἐξίσου ἀποτυπώνεται στό Ἱερό Βῆμα, τήν ομάδα τῶν Συλλειτουργούντων, ὅπου εἰκονίζονται τέσσερις ἅγιοι Γρηγόριοι: Ὁ πιστός, ἄν σταθεῖ ἐμπρός, θά δεῖ: πρῶτος τῆ τάξει (κέντρο, δεξιὰ) εἶναι ὁ Γρηγόριος Θαυματουργός

(213-π.270) (έορτ. 17 Νοε.), δεύτερος ὁ Γρηγόριος Νύσσης (κέντρο, ἀριστερά) (335-394) (έορτ. 10 Ἰαν.), τρίτος ὁ Γρηγόριος Ἀκραγαντίνος (ἄκρη, δεξιὰ) (7^{ος} αἰ.) (έορτ. 23 Νοε.) καὶ τέταρτος ὁ Γρηγόριος Ἀρμενίας (257-331) (έορτ. 30 Σέπ.). Ἐπικεφαλῆς εἶναι, κατὰ μίαν ἔννοιαν, ὁ ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας Πόντου, μαθητῆς τοῦ Ὁριγένη, ὡς γενάρχης τῶν Γρηγορίων!⁴ Ἡ κεντρικὴ θέση πού ἔχει ὁ χώρος ὑποδηλώνει ὅτι οἱ τέσσερις ἱεράρχες εἶναι ταυτόχρονα καὶ οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ἁγίων ὄλου τοῦ προγράμματος. Πλαισιώνονται ἀπὸ συμπληρωματικὲς “εἰδικότητες”, ἱατροὺς ἁγίους (Κοσμᾶ, Δαμιανό, κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ ἁγίους Διακόνους (Στέφανος καὶ Εὐπλος). Οἱ συλλειτουργοῦντες εἶναι “γρήγοροι” σάν στρατιῶτες, στήν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ, ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ βοηθοί. Τὸ ὄνομα Γρηγόριος δηλώνει τὸν γρήγορο ἄνθρωπο καὶ ἀποτελεσματικό, ὅποτε κατὰ μίαν ἔννοιαν οἱ Γρηγόριοι δίνουν τὸν ρυθμὸ σέ ὅλους τοὺς ἁγίους. Εἶναι προσωπικὴ ἐπιλογή ἑνὸς στρατιωτικοῦ χρηματοδότη. Συναφῆ ἐρμηνεῖα μπορεῖ νά ἔχει τὸ ἐπίθετο πού προσλαμβάνει ὁ ἅγιος Γεώργιος ὡς «Γοργός», τὸν ὁποῖο ἀνέδειξαν στρατιωτικοὶ ἀκρίτες ἕως τὸν Κωνσταντῖνο Θ' Μονομάχο (α' μισό 11^{ου} αἰ.).⁵ [Κάτι ἀνάλογο διαφαίνεται στὸν Ἅγιο Νικόλαο Δι-

ασορίτη στή Νάξο (σέ δύο φάσεις β' μισό 11^{ου} αϊ.)]»⁶. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, συνήθως εἰκονιζόμενος ὡς συλλειτουργῶν, ἔδωσε τή θέση του στούς ἄλλους Γρηγορίου. Πιθανόν ὡς μετριοπαθῆς χαρακτήρα, πού παραιτήθηκε ἀπό ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, δέν ταιρίαζε στόν στρατιωτικό χαρακτήρα τοῦ προγράμματος!

Ἡ ταφική εἰκονογραφία, ὅπως ἔδειξε ἡ Ἄννα Τσιτουρίδου (σημ. 1, λόγω παρουσίας τῆς Ἀναλήψεως στόν τροῦλλο ἢ τῆς Δευτέρας παρουσίας στόν νάρθηκα), πού ἐπιβεβαιώνεται καί μέ τήν ὑπαρ-

ξη τάφων, ἐπιτείνει τόν χαρακτήρα τοῦ προγράμματος, πού ἀναπαριστᾷ τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐχούσης τήν εἰκόνα τῆς (στρατιωτικῆς) ἱεραρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Πιθανόν ὑπονοεῖται ἡ νίκη πρός τόν προϋπάρξαντα «βέβηλο τόπο», ὅπως ἐκτιμᾶται ἕνα ἐθνικό κτίσμα, μέρη τοῦ ὁποίου ἦταν ἐντοπισμένα ψηφιδωτά τοῦ ὅλου χώρου. Ἀλλά μέσα στό κέντρο τῆς ἀγορᾶς τί νόημα ἔχει νά λέγεται τόν 11^ο αἰ. «βέβηλος» ἕνα ἀρχαῖο ἱερό κτίσμα; Μήπως ἦταν κάτι ἄλλο, χῶρος συναγωγῶν μέχρι καί τόπος λατρείας εἰδωλολατρῶν, ἀλλά Σλαύων;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. A.A. Tsitouridou, "Die Grabkonzeption des ikonographischen Programms der Kirche Panagia Chalkeon in Thessaloniki", *JÖB* 32/5 (1982) 435-441. Ἄννα Τσιτουρίδου, *Ἡ Παναγία των Χαλκῶν*, Θεσσαλονίκη; IMXA ³1998. 2. Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, σ. 44-45. Πβ. G. Zacos - J. Nesbitt, (eds.), *Byzantine lead Seals*, II, 429, nr. 969. 3. Τό ἴδιο κείμενο ἀπαντᾷ στόν Ἅγιο Ἀχιλλιο Πρέσπας, στό 1^ο στρῶμα στή βάση τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἀψίδας, βλ. Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Ἡ βασιλική του Αγίου Αχιλλίου στην Πρέσπα*, Θεσσαλονίκη, 1999, σ. 51-54, 205-209. Ἀπαντᾷ σέ παραλλαγή μόνον στήν Κόκκινη Παναγία στήν Κόνιτσα (ἀρχές 15^{ου} αἰ.), βλ. Radošević-Maximović, "A byzantine Epigram from the St. Achillius Basilica at Mala Prespa", *ZRVI* 12 (1970) 9-13. M. Panayotidi, "La peinture monumentale en Grèce de la fin de l' iconoclasme jusqu'à l' avènement des Comnènes (843- 1081)", *C.Arch.* 34 (1986) 75-108, 84. 4. Τόν βίο του συνέγραψε ὁ Γρηγόριος Νύσσης, πού ἐκθέτει τό πρόγραμμα τῆς κατά Χριστόν Πολιτείας στό ρωμαϊκό κράτος, βλ. Byron Macdougall, "Gregory Thaumaturgus. A platonic Lawgiver", *DOP* 70 (2016) 25-42, 32 κ.έ. 5. Β. Κατσαρός, "Ἅγιος Γεώργιος ὁ Γοργός: Ἡ ἀλληγορική ἐρμηνεία στήν ἐννοιολογική μετάλλαξη του ἐπιθέτου", *ZRVI* 50 (2013) 505-519, ὅπου ἀποκτᾷ τίς ἐξῆς ιδιότητες: ἀκρίτης, γεωργός, στρατιώτης, προστάτης τοῦ νεροῦ, δρακοντοκτόνος, ταχύς προστάτης, ἔφιππος τρομερός πολεμιστής, προστάτης τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Οἴκου, ιδιαίτερα τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μαγγάνων καί ἀργότερα τοῦ σερβικοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὅπως ἡ μονή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γοργοῦ στά Σκόπια). 6. Στόν νάρθηκα ὑπάρχουν δύο τάφοι, ἡ σύνθεση τῆς Δευτέρας Παρουσίας καί κτιτορική παράσταση μέ δεόμενον στόν στρατιωτικό ἅγιο Γεώργιο, βλ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασορίτης τῆς Νάξου, εἰκ. 1 (ἀρ. 109, 118, 119, 131), 18-19 (εἰκ. 2), 27-28, 29-31 (εἰκ. 105). (Ὁ τάφος στό δεξιό μέρος τοῦ νάρθηκα κοντά στήν κτιτορική παράσταση προοριζόταν γιά τόν κτίτορα, πιθανόν στρατιωτικό ἢ ἀξιωματοῦχο;).

Βυζαντινό ὑδραγωγεῖο στό Σελτζούκ (Ἅγιος Θεολόγος), δίπλα στήν Ἐφεσο, ἀπό τό βιβλίο τοῦ E. Rey, *Voyage pittoresque en Grèce et dans le Levant fait en 1843-1844*, Lyon: Perrin 1867

Ὁ Χριστιανισμός στὰ Βρετανικά νησιά Χ. Ἡ ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδώρου

Ἀρχιμ. Παντελεήμονος Τσορμπατζόγλου
Δρος Θεολογίας - Ἱ. Προϊστ. Ἱ.Ν. Ἁγίων Ἀναργύρων Ψυρρή

Τὴν ἐποχὴ τῆς ἐλεύσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοδώρου, σέ γενικές γραμμές ἢ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀγγλία εἶχε διαμορφωθεῖ ὡς ἑξῆς.¹ Ἡ ἔδρα τοῦ Canterbury παρέμεινε κενὴ γιὰ πέντε χρόνια, μέ συνέπεια ἢ παρατεταμένη ἀπουσία ἀρχιεπισκόπου νὰ ἐπιφέρει τὸν εὐρύτερο ἀποσυντονισμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καὶ τὴν ἐμφάνιση πολλῶν ἀνωμάλων καταστάσεων· ἐκτός αὐτοῦ, ἡ πανώλης, ἢ ὁποία ὀδήγησε στὸν τάφο τὸν ἀρχιεπίσκοπο Δευσδέδιτ, εἶχε ἐπιπτώσεις καὶ σέ πολλοὺς ἄλλους ἐπισκόπους.² Ὁ ἐπίσκοπος Colamn τῆς Northumbria, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποδέχθηκε τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ Whitby, μαζί μέ πολλοὺς ἄλλους ὁμόφρονές του ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς ὀδηγήθηκαν στὴν ἐξορία καὶ ὁ διάδοχός του Tuda πέθανε ἀπὸ τὴν πανώλη λίγο καιρὸ μετὰ τὴν χειροτονία του.³ Ἡ κατάσταση περιεπλάκη μέ τὸν Wilfrid, διάδοχο τοῦ Tuda, ὁ ὁποῖος ἀντικανονικὰ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Chad, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος εἶχε λάβει τὸ μέρος τοῦ προστάτου τοῦ βασιλέως Alchfrith τῆς Deira ἐναντίον τοῦ πατέρα τοῦ Oswiu τῆς Northumbria. Ὁ Chad, ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη στό Canterbury γιὰ νὰ χειροτονηθεῖ, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶχε ἀποβιώσει, κατέληξε

στό Wessex, ὅπου χειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Wine τοῦ Winchester (ἀπὸ τὸ 662)⁴ καὶ δύο Βρετανούς, δηλ. Οὐαλοὺς ἐπισκόπους. Κανένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους δὲν ἀναγνωρίζοταν ἀπὸ τὴν Ρώμη, διότι ὁ μὲν Wine ἦταν μὴ κανονικὰ ἐγκατεστημένος ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν δυτικῶν Σαξόνων, ἂν καὶ εἶχε κανονικὰ χειροτονηθεῖ στὴν Γαλλία, καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἐπειδὴ ἀκολουθοῦσαν τὸ Κέλτικο τυπικὸ. Ὁ Chad ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸ Wessex στὴν Northumbria γιὰ νὰ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ ἂν καὶ ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ, τὰ πράγματα περιεπλάκησαν ἄσχημα ὅταν τὸ 666 ὁ ἐπίσκοπος Wilfrid ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Neustria στὴν θέση του. Τέλος, ἡ ὁμαλότητα ἐπανῆλθε ἀπὸ τὸν Θεόδωρο, μετὰ τὸ 669, ὅταν ὁ Chad καταστάθηκε τελικὰ στὴν ἔδρα του.⁵ Ὁ Chad ἀποσύρθηκε καὶ ἀνέλαβε ἡγούμενος στό μοναστήρι τοῦ Lastingham καὶ ἀργότερα ἀναδείχθηκε ἐπίσκοπος στὴν Mercia. Ὁ Wine ἀργότερα ἦρθε σέ ρήξη μέ τὸν βασιλέα Cenwalh καὶ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν ἔδρα του, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ περιπέτειες βρῆκε καταφύγιο στὸν Wulfhere, βασιλέα τῆς Mercia,⁶ ὁ ὁποῖος τὸν ἐγκατέστησε στό Λονδίνο (666), μετὰ ἀπὸ τὴν καταβολὴ σεβαστοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ.⁷

Συμπερασματικά, τήν ἐποχή τῆς ἀφι- καί τοῦ Kent δεν διέθεταν ἐπισκόπους
ξέως τοῦ Θεοδώρου, Μάιος τοῦ 669, τὰ καί μόνον ἡ Ὑόρκη εἶχε τόν, ἀντικανονικό,
βασίλεια τῆς Mercia, Wessex, East Anglia Chad καί τό Λονδίνο τόν σιμωνιακό Wine.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Γενικά, βλ. Stenton, *Anglo-Saxon England*, ὁ.π., σ. 132-142· Brooks, *The Early History of the Church of Canterbury*, ὁ.π., σ. 68- 69· Dunn, *The Christianization of Anglo-Saxons*, ὁ.π., σ. 109-127 2. Πβ. J.R. Maddicot, "Plague in seventh-century England", *Past and Present* 156 (1997) 7-54. 3. Βλ. Fraser, *From Caledonia to Pictland*, ὁ.π., σ. 193· Grimmer, "Columban Christian influence in Northumbria, before and after Whitby", ὁ.π. 4. Ὁ Βέδας ἀναφέρει ὅτι ὁ Wine εἶχε χειροτονηθεῖ στό βασίλειο τῶν Φράγκων καί ὅτι ὁ βασιλέας Cenwalh τοῦ Οὐέσσεξ τόν ἐγκατέστησε ὡς ἐπίσκοπο τοῦ Winchester μετά τή ρήξη μέ τόν προηγούμενο ἐπίσκοπο, Agilbert, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, III, 7. 5. Βλ. Mayr-Harting, *The coming of Christianity to Anglo-Saxon England*, ὁ.π., σ. 129-147· D. Kirby, "Bede, Eddius Stephanus and the Life of Wilfrid", *English Historical Review* 98 (1983) 101-114· C. Cubitt, "Wilfrid's "Usurping Bishops": Episcopal Elections in Anglo-Saxon England c.600-c.800", *Northern History* 25 (1989) 18-38· Fraser, *From Caledonia to Pictland*, ὁ.π., σ. 190-191, 193-194· Woods, *Whitby, Wilfrid, and Church-State Antagonism*, ὁ.π., σ. 139-147. Γιά τήν προσωπικότητα καί τό ἔργο τοῦ Wilfrid, βλ. J. Nankivell, *Saint Wilfrid*, [SPCK], London 2002. Ἀκόμη, βλ. F. Miller - A. Vandome - J. McBrewster (ἔκδ.), *Wilfrid: Heptarchy, Vita Sancti Wilfrithi, Synod of Whitby, Oswald of Northumbria, Archbishop of Canterbury, Liturgy, Diocese, Pope Agatho, Monasticism, Celtic Christianity, Rule of Saint Benedict*, [Alphascript Publishing], Muritius 2009· M. Ziegler, "The Ripon Connection? Willibrord, Wilfrid, and the Mission to Frisia", *The Heroic Age* 6 (2003), ἠλεκτρον. περιοδ. <http://www.mun.ca/mst/heroicage/issues/6/ziegler.html>. 6. Ἀφοῦ πρῶτα ξαναχειροτονήθηκε ἀπό τόν Θεόδωρο, βλ. Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, III, 24. 7. Βλ. Kirby, *The Earliest English Kings*, ὁ.π., σ. 49, 95.

Τοπίο στήν Ξάνθο τῆς Μ. Ἀσίας, ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ch. Fellows, *Lycia, Caria, Lydia*, London: Messrs. Paul and Dominic Colnaghi 1847

Ἡ στωική θεώρηση τῆς ἀρετῆς

Ἐλένης Κακλαμάνου
Δρος Φιλοσοφίας

Ἡ φιλοσοφική σκέψη τῶν ἑλληνιστικῶν σχολῶν καί ἰδιαίτερώς τοῦ στωικισμοῦ ἔχει ἀναβιώσει στίς ἡμέρες μας, καθὼς ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ κάθε εἶδους κρίσεις.¹ Ὁ ὅρος «στωικός», ὅπως καθιερώθηκε στή φιλοσοφική ὀρολογία ἀλλά καί στήν καθημερινή ζωή, σημαίνει ἐκεῖνον πού ἔχει τήν ἰκανότητα νά ἀντιμετωπίζει τίς ἀντιξοότητες τῆς ζωῆς, αὐτόν πού διαθέτει ψυχικό σθένος. Στωική χαρακτηρίζεται ἡ στάση ἀξιοπρέπειας σέ μιὰ δύσκολη κατάσταση πού ἔχουμε νά ἀντιμετωπίσουμε στή ζωή, ὅποτε ἐπιδεικνύουμε ἐλεύθερα καί ἀβίαστα ἐγκαρτέρηση. Ἡ σημασία τῆς στωικῆς φιλοσοφίας εἶχε ἀναγνωριστεῖ, αἰῶνες πρὶν, καί ἀπό τοὺς περισσότερους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἀναγνώρισαν τήν ἐξαιρετική ἀξία τῆς στωικῆς ἠθικῆς, μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στίς ἔννοιες τοῦ καθήκοντος καί τῆς ἀρετῆς.

Σύμφωνα μέ τόν βιογράφο τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων Διογένη Λαέρτιο, οἱ στωικοί διέκριναν τή φιλοσοφία σέ τρία μέρη: τή λογική, τή φυσική καί τήν ἠθική, ἄρρηκτα δεμένα μεταξύ τους, ὅπως δείχνουν οἱ διάφορες παρομοιώσεις (Δ.Λ. 7,40). Χαρακτηριστική εἶναι ἡ παρομοίωση μέ τό εὐφορο χωράφι, ὅπου ἡ λογική ἀντιστοιχεῖ στόν φράκτη πού τό περιβάλλει,

ἡ ἠθική στόν καρπό καί ἡ φυσική στή γῆ ἢ τά δένδρα. Ἀντικείμενο καί τῶν τριῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ μελέτη τοῦ ἔλλογου σύμπαντος. Ἡ μελέτη τῆς φύσης καί τῶν κοσμικῶν φαινομένων ἀπό τίς ἑλληνιστικές σχολές φιλοσοφίας τίθεται οὐσιαστικά στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου. Τήν ἑλληνιστική περίοδο, ὅταν ἐπέλεγε κάποιος μιὰ σχολή, δέν ἐπέλεγε ἀπλῶς μιὰ μέθοδο νά γνωρίζει, ἕναν τρόπο σκέψεως ἢ κάποιες συγκεκριμένες γνώσεις. Ἐπέλεγε ἕναν τρόπο ζωῆς.

Κεντρική ἔννοια τῆς στωικῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ φύση, ταυτόσημη μέ τόν θεό καί τόν «ὀρθό λόγο»· σκοπός τῆς ζωῆς εἶναι τό ὁμολογουμένως ζῆν ἢ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν. Οἱ στωικοί ὑποστήριζαν ὅτι τό νά ἀκολουθεῖ κανεῖς τή φύση σημαίνει νά ἀκολουθεῖ τόν λόγο καί ἐν τέλει νά ζεῖ ἐνάρετα. Ἡ ἀρετή δέν εἶναι μέσον γιά τήν κατάκτηση τῆς εὐδαιμονίας ἀλλά ταυτίζεται μέ αὐτήν, ἀφοῦ τά ἐξωτερικά ἀγαθά εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορα, ἄν καί μερικά ἀγαθά, ὅπως ἡ ὑγεία καί ἡ τιμή, ὡς «σύμφωνα μέ τή φύση», χαρακτηρίζονται ὡς προηγμένα (δηλ. ἐπιθυμητά) καί τά ἀντίθετά τους ἀποπροηγμένα (δηλ. μή ἐπιθυμητά). Τά προηγμένα στοιχεῖα τῆς εὐδαιμονίας προτιμῶνται ἀπό τά ἀποπροηγμένα ἀντίθετά τους. Γιά παράδειγμα, ὁ πλοῦτος εἶναι προτι-

μητέος ἐνῶ ἡ φτώχεια ὄχι, κανένα ὅμως ἀπό τὰ δύο δέν ἔχει οὐσιαστική ἀξία γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο, ἡ φτώχεια εἶναι καλὸ νὰ ἀποφεύγεται. Βέβαια εἶναι καλύτερο νὰ εἶναι κάποιος φτωχὸς παρά νὰ κλέβει.

Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικό του ἀνθρώπου, περισσότερο, π.χ., ἀπὸ τὴν τροφή κ.τ.λ. Εὐδαιμονία σημαίνει μιὰ ζωὴ σύμφωνα μὲ αὐτὸν τὸν λόγο, νὰ ζεῖ κάποιος σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴ· πρόκειται γιὰ τὸ οἰκεῖο καθῆκον κάθε ἀνθρώπου. Τὸ νὰ πράττουμε κατὰ λόγον, κατὰ φύσιν, κατ' ἀρετὴν συνιστᾷ τὸ κατεξοχὴν ἀνθρώπινο καθῆκον. Καθὼς τὸ ἐπιτελοῦμε, ζοῦμε σὲ κατάστασι εὐδαιμονίας. Ἡ ἀρετὴ νοεῖται ὡς ἡ ὀλοκλήρωσις (τελειώσις) τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐν ἡμῖν λόγου καὶ δέν ἔχει σχέση μὲ τὰ πράγματα ἔξω ἀπὸ μᾶς. Ἡ ἀρετὴ ἀποκτᾶται μέσα ἀπὸ τὴ γνώση πού μᾶς ὀδηγεῖ νὰ κάνουμε τίς σωστὲς ἐπιλογές. Ὁ Ἐπίκτητος (11) ἔλεγε χαρακτηριστικά: «Φθάνει μπροστὰ σου δίσκος πού περιφέρεται; Ἄπλωσε τὸ χέρι σου καὶ πάρε κάτι μὲ εὐπρέπεια. Ἀπομακρύνεται; Μὴν τὸν κρατᾷς. Δέν ἔχει φθάσει ἀκόμη; Συγκράτησε τὴν ὄρεξί σου καὶ περίμενε ὥσπου νὰ ἔλθει κατὰ σένα».

Οἱ πράξεις πού εἶναι σύμφωνες μὲ τὴν ἔλλογι ἀνθρώπινη φύσι εἶναι ἠθικὲς καὶ

ὀνομάζονται καθήκοντα (νὰ τιμᾷς τοὺς γονεῖς σου, νὰ τρῶς μὲ μέτρο κ.τ.λ.). Ὅλες οἱ πράξεις ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἠθικῶν καὶ φαύλων, μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν «καθήκοντα», ἂν εἶναι ἠθικῶς ἀρμόζουσες. Ὅμως, οἱ πράξεις τῶν σοφῶν εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία καὶ ὀνομάζονται κατορθώματα. Ἡ διαφορὰ βρίσκεται στὰ κίνητρα, ὅπως μιὰ πράξι πού γίνεται ἀπὸ τὸν σοφόν, πού συνειδητοποιεῖ πὼς ἡ προσπάθεια ἀπόκτησις ἐνός ἀγαθοῦ εἶναι πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀπόκτησή του. Ἡ ἀρετὴ δέν εἶναι θέμα ἀποτελεσμάτων ἀλλὰ συμπεριφορᾶς, τέλεια ἐναρμονισμένης μὲ τὸν ὀρθὸν λόγο τῆς φύσεως· π.χ. ὁ σοφός, πού ἐπιστρέφει κάτι πού δανείστηκε, δέν τὸ κάνει ἐπειδὴ γνωρίζει πὼς ἡ πράξι αὐτὴ εἶναι ἐπιθυμητὴ, ἀλλὰ γιατί ξέρει πὼς ἡ ἠθικῶς ὀρθὴ πράξι εἶναι αὐτὴ πού συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀρετὴ.

Ἡ ἀναζήτησι τῆς εὐδαιμονίας δέν ἀποκλείει τὴ δράσι πρὸς ὄφελος ἄλλων. Ὁ καλὸς καὶ εὐδαιμόνων γνωρίζει πὼς ἡ δράσι πρὸς ὄφελος τῶν ἄλλων εἶναι μέρος τῆς δράσις καὶ γιὰ τὸ δικὸ του συμφέρον. Γιὰ τοὺς στωικοὺς, ἐπομένως, ἡ θέσι τους σχετικὰ μὲ μιὰ «ζωὴ σύμφωνη μὲ τὴ φύσι» ἔχει ἐπιτακτικὸ χαρακτῆρα, καθὼς δύναται κατὰ τὴ γνώμη τους νὰ ἐξασφαλίσει τὸν ἐπιδιωκόμενον εὐδαιμόνον βίον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Ἡ στωικὴ σχολὴ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ζήγωνα (335-263 π.Χ.), πού καταγόταν ἀπὸ τὸ Κίτιον τῆς Κύπρου. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Κλεάνθης (περ. 331-232 π.Χ.) ἀπὸ τὴν Ἄσσο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κι αὐτὸν ὁ Χρύσιππος (περ. 280-207 π.Χ.), ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κύπρο.

Προτάσεις απόρριψης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Χριστολογίας ἀπό ἐκπροσώπους τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ¹

Πρωτ. Βασιλείου Ἀ. Γεωργόπουλου
Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

1. Τί εἶναι ὁ θρησκευτικός πλουραλισμός

Ὁ θρησκευτικός πλουραλισμός (Pluralismus) εἶναι μοντέλο ἀξιολόγησης καί προσέγγισης τῶν διαφορῶν τῶν θρησκειῶν, πού ὡς βασικὴ ἀρχὴ του ἔχει τὴ θέση ὅτι ὅλες οἱ θρησκείες εἶναι ἰσότιμες, ἀποδεκτοὶ δρόμοι σωτηρίας καί καμμία δέν μπορεῖ νά ἀπαιτήσῃ ἀξιολογικὴ προτεραιότητα ἢ ποιοτικὴ ἀνωτερότητα ἀπὸ κάποια ἄλλη. Σύμφωνα μέ τούς ἐκπροσώπους του (J. Hick, Perry Schmidt-Leukel, R. Bernhardt, P.F. Knitter, A. Race, L. Swidler, κ.ἄ.), εἶναι μέρος τῆς ταυτότητας τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν. Ἐπίσης, συνδέεται ὀργανικά μέ τὴ συζήτηση γιὰ μιὰ θεολογία τῶν θρησκειῶν, πού θά συνθέτῃ λειτουργικά ἐπιμέρους ἢ κατὰ τὴν κρίση τους, τίς κοινές παραδοχές τῶν διαφόρων θρησκευμάτων.

2. Ἡ ἀφετηρία ἐκκίνησης

Ἀφετηρία ἐκκίνησης, συνυφασμένη ἀπόλυτα μέ τὴ στοχοθεσία τῶν ἐκπροσώπων τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ, ἀποτελεῖ ἡ ἀπόρριψη τῆς θέσης πού προβάλλει ἢ ἀξιώνει ἢ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Χριστιανισμός διατηρεῖ μιὰ μοναδικὴ ἀξιακὴ καί ποιοτικὴ διαφορὰ ἔναντι τῶν ἄλλων θρησκειῶν. Ὑποστηρίζεται ὅτι αὐτὴ ἢ

ἀντίληψη ἀπολυτότητας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ λόγος γιὰ ὀποιαδήποτε ποιοτικὴ ἀνωτερότητα του ἔναντι τῶν ἄλλων θρησκειῶν (Exklusivismus) δέν μπορεῖ νά γίνῃ ἀποδεκτὴ, ἐνῶ δέν συνδράμει καί στὴν πρόοδο τῶν διαθρησκειακῶν διαλόγων. Εἶναι στό ἐπίκεντρο τῶν διαφορῶν.

Σύμφωνα μέ τόν John Hick (1922-2012), ἐπιφανῆ θεωρητικό τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ, καμμία μεμονωμένη θρησκεία δέν ἔχει προνομιακὴ πρόσβαση στὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα, τόν Θεό, ὡς τό «πραγματικὸ καθ' ἑαυτό», οὔτε μπορεῖ, ἱστορικῶς δικαιολογημένα, νά ἰσχυριστῇ ὅτι εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τίς ἄλλες μέ ὀποιοδήποτε τρόπο. Ὅλες οἱ θρησκείες, ὑποστηρίζει, ἔχουν προσανατολισμό πρὸς τό πραγματικὸ καθ' ἑαυτό, τόν Θεό, καί ἀποτελοῦν ἐξίσου ἔγκυρες ἀπαντήσεις στὴ χωροχρονικὴ του ἀναζήτηση, προσέγγισή του ἢ καί ἐκδήλωσή του, ἐνῶ αὐτὸ δέν ταυτίζεται, σέ καμμία περίπτωσι, μόνο μέ μιὰ ἀποκλειστικὴ θρησκεία.

Ὁμοίως, δέν θεωροῦν ἱκανοποιητικὴ οὔτε τὴν προσέγγιση, ὅτι ὑπάρχουν ὁδοὶ σωτηρίας καί στίς ἄλλες θρησκείες, πλὴν ὅμως ἡ χριστιανικὴ ἐκδοχὴ διατηρεῖ μιὰ ἰδιαίτερη μοναδικότητα καί εἶναι τελειότερη (Inklusivismus).

3. Η Ἐκκλησιαστική Χριστολογία ὡς τό κυριότερο ἔμπόδιο.

Κοινή ἀρχή καί πεποίθηση στούς ἐκπροσώπους τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ ἀξίωση τῆς ἀπολυτότητας τοῦ Χριστιανισμοῦ διαχρονικά συνδέεται μέ τό ζήτημα τῆς Χριστολογίας καί ἰδιαίτερος μέ τήν παραδοσιακή ἐκκλησιαστική μορφή της, ὅπως ἔχει διατυπωθεῖ στόν δογματικό Ὅρο τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος. Τό ὁμολογοῦν μέ σαφήνεια καί ἀπερίφραστα ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστική Χριστολογία εἶναι ἓνα πολύ μεγάλο ἔμπόδιο γιά νά δομηθεῖ μιά κοινή θεολογία τῶν θρησκειῶν.

Γι' αὐτό ἀπό ἐκπροσώπους τοῦ χώρου γίνεται ἀπόπειρα νά ἀποδομηθεῖ ἡ Χριστολογία τῆς Χαλκηδόνος, ἐνῶ διατυπώνονται καί θέσεις ὅτι ἡ χριστιανική πίστη περί προῦπαρξης τοῦ Ἰοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τραγική παρανόηση σύμφωνα μέ τόν ἰουδαϊκό τρόπο σκέπτεσθαι, τοῦ Παύλου μάλιστα συμπεριλαμβανόμενου (L. Swidler).

Ἄλλος ἐκπρόσωπος ἐπιχειρεῖ ἀποδόμηση τῶν Χριστολογικῶν διατυπώσεων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέ ἀκόμα πιά συστηματικό τρόπο καί ἀληθοφανῆ εὐφυολογήματα (A. Pace). Ἐξαιρετικῶς αὐστηρή καί ριζοσπαστική εἶναι καί ἡ κριτική πού ἔχει κάνει ὁ John Hick κατά τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Χριστολογίας στά ἔργα του *The Myth of God Incarnate* (London 1977) καί *The Metaphor of Incarnate* (London 1993), μέ πρόταση μάλιστα, στό δεύτερο ἐξ αὐτῶν, ἀντικείμενός της μέ μιά δική του ἐκδοχή.

Παραλλήλως ἐκπρόσωποι τοῦ χώρου ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά αὐτοαποδομηθεῖ ὁ χριστιανικός κόσμος θεολογικές διατυπώσεις, πού ἀπηχοῦν τρόπο σκέψης τῆς προμετανεωτερικῆς ἐποχῆς, μή συμβατό μέ τόν τρόπο σκέψης τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Ἐπιπροσθέτως ἐπικαλοῦνται θέσεις τῆς νεότερης ἱστοριοκριτικῆς Προτεσταντικῆς Καινοδιαθηρικῆς ἔρευνας. Ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ θεολογικές διατυπώσεις τοῦ Ὁρου τῆς Χαλκηδόνος δέν ἔχουν σχέση μέ τόν «Ἱστορικό Ἰησοῦ», ἀλλά ἀπηχοῦν θέσεις μιᾶς παρωχημένης συζήτησης καί ἐποχῆς πού ἀφοροῦν τόν «Χριστό τῆς πίστεως», ὡς ἐκ τούτου ὑπάρχει ἓνας ἀκόμη λόγος γιά τήν ἀπόρριψη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Χριστολογίας.

4. Ὁ στόχος τους

Κατά τούς ἐκπροσώπους τοῦ χώρου, ἡ ἐγκάταλειψη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Χριστολογίας καί ἡ ἀντικατάστασή της μέ μιά νεότερη διαφορετικοῦ περιεχομένου Χριστολογία, πού δέν θά καθίσταται ἔμπόδιο στή θεολογική αἰτιολόγηση τῆς ἰσότητος ὄλων τῶν μή χριστιανικῶν θρησκειῶν μέ τόν Χριστιανισμό, εἶναι ἓνα ἀπολύτως ἀναγκαῖο ζητούμενο.

Ἡ νέα Χριστολογία πού προτείνουν θά παρουσιάζει τό πρόσωπο καί μήνυμα τοῦ Χριστοῦ ὡς μιά ἀκόμη ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἀπό Ναζαρέτ (ὄχι μοναδική ἢ ἀποκλειστική), πού στέκεται ἰσότημα δίπλα στίς ἄλλες ἀποκαλύψεις του στίς παγκόσμιες θρησκείες καί δέν θά ἀποτελεῖ πρόσκομμα στήν πρόοδο τῶν ἐπιμέρους διαθρη-

σκευακῶν διαλόγων οὔτε σέ θρησκευτικό, οὔτε σέ ἀκαδημαϊκό ἐπίπεδο.

5. Τό δικό μας τελικό σχόλιο

Μόνιμος πειρασμός καί κίνδυνος στήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὁ θρησκευτικός συγκρητισμός. Ὁ θρησκευτικός πλουραλισμός σήμερα συνιστᾶ μιᾶ δυναμική ἐπαναφορά του, προβαλλόμενος ὡς παράγοντας θρησκευτικῆς εἰρήνης καί ὡς ὑπέρβαση καί λύση σύγχρονων συναφῶν προβλημάτων. Ἡ στοχοθεσία του, ἡ μεθοδολογία του καί τά αἰτήμα-

τά του δικαιώνουν τή γνωστή τοποθέτηση τοῦ Karl Barth (1886-1968), κριτική πρὸς τίς θρησκείες ὡς μεταπτωτικό φαινόμενο, ὅτι «ἡ θρησκεία εἶναι ἀπιστία» ἢ σ' ἄλλο σημεῖο: «Ἐκτός ἀπό τόν Θεό ὑπάρχουν μόνο τά δημιουργήματά του ἢ ψευδεῖς θεοί» (KD II,1, '1958, σ. 499). Ἐπιβεβαιώνουν, ἐπίσης, στό ἀκέραιο τήν ἐπισήμανση τοῦ Δανοῦ λουθηρανοῦ θρησκευτολόγου καθηγητῆ Johannes Aagaard (1928-2007) ὅτι ὁ σύγχρονος θρησκευτικός συγκρητισμός «ἰσοπεδώνει τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ».²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Γιά τή σύνταξη τοῦ παρόντος ἄρθρου λάβαμε ὑπόψη τά ἀκόλουθα: R. Bernhardt (Hrsg), *Horizontüberschreitung. Die Pluralistische Theologie der Religionen*, Gütersloh 1991. C. Danz, *Einführung in die Theologie der Religionen*, Wien 2005. P. Schmidt-Leukel, *Gott ohne Grenze. Eine christliche und pluralistische Theologie der Religionen*, Gütersloh 2005. U. Dehn - U.C. Seeger - F. Bernstorff (Hrsg), *Handbuch Theologie der Religionen*, Freiburg/Basel/Wien 2017. 2. H. Krüger - W.Löser - W. Müller-Römheld (Hrsg), *Ökumene Lexikon. Kirchen - Religionen - Bewegungen*, Frankfurt am Main 1983, στ. 1133.

Τό ψήσιμο τοῦ ψωμοῦ σ' ἓνα ἐλληνικό χωριό στήν πεδιάδα τῆς Τροίας. Ξυλογραφία ἀπό τό περ. Illustrated London News, 1878

Λοιμός ύμνογραφούμενος

Ἀλέξανδρου Λιαρμακόπουλου
Διδάσκοντος Τμήματος Φιλολογίας, ΔΠΘ

Ἡ ἀναμέτρηση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μέ τόν λοιμό ἀποτελεῖ μία ὄχι συγγή ἀλλά σταθερά ἐπαναλαμβανόμενη ἀπειλή στόν ροῦ τῆς ἱστορίας. Μπροστά σ' αὐτήν τήν ἄνιση μάχη ὁ μέν ἀνίσχυρος ἄνθρωπος στρέφει τελικῶς τήν ἐλπίδα σωτηρίας του πρός τόν Θεό, τόν ἰατρό ὄχι μόνο τῶν ψυχῶν ἀλλά καί τῶν σωμάτων, ἡ δέ ἐπιστήμη τῆς ἰατρικῆς δέχεται σέ κάθε τέτοια περίπτωση αἰφνίδια ἐκμηδένιση, ἀδημονώντας μέ τά ἀνεπαρκῆ διαθέσιμα μέσα νά ἀντιμετωπίσει ἕνα κάθε φορά πρωτόγνωρο θανάσιμο κίνδυνο, ὁ ὁποῖος πάντοτε τήν κατατροπώνει ἀφήνοντας στό πέρασμά του δυσaráθιμα ἄπνοα θύματα.

Τό μέγα τραῦμα τοῦ λοιμοῦ ἀποτυπώθηκε σέ κάθε πτυχῆ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καί ἔτσι διασώζεται σέ πλεῖστα τεκμήρια διαθέσιμα πρός ἔρευνα. Τέτοιες ἄκρως ἐνδιαφέρουσες περί λοιμοῦ μαρτυρίες ἀνευρίσκονται ἀκόμη καί στήν ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως στόν ἁσματικό κανόνα «εἰς ἀπειλήν λοιμικῆς ἀσθενείας» (I. Goar, *Rituale Graecorum*, Venetiis 1730, σ. 627 κ.έ.), ὅπου διεκτραγωδεῖται ἡ φορικτή ἐπέλαση τοῦ λοιμοῦ ἀπό τήν ἐμφάνιση τῶν πρώτων συμπτωμάτων τοῦ πυρετοῦ («Φλογίζει ἡ κάμινος, ἀμέτρων πόνων, καί κατακαίει με· πυρετοῦ λοιμικῆς τε,

ἡ φλόξ ἀπαύστως ἡ ἀναιδέστατος») μέχρι τόν τελικό οἰκτρό θάνατο τῶν ἀβοήθητων ἀσθενῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκλιπαροῦν τόν Θεό γιά τό πολυτιμότερο ἀγαθό τῆς σωματικῆς υἱείας («Ὀδυνηρῶς στεναζόμεν, ἀπό κλίνης ὀδύνης ἡμῶν, καί ἀπό λοιμῶδους ἀσθενείας κράζομεν, πρός σέ τόν φιλόανθρωπον· τὰ τῆς καρδίας ὄμματα, νῦν ἀναπετώντες, τήν υἱείαν αἰτοῦμεν»). Κατωτέρω θά ἀναφερθεῖ ἐνδεικτικά πῶς ἀποτυπώνεται ἡ ἐπέλαση τοῦ λοιμοῦ, οἱ προσομοιάζουσες σέ πόλεμο περιγραφές, ἡ κοινωνική ἀποστασιοποίηση ἀλλά καί οἱ ἀπεγνωσμένες ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου πρός σωτηρία μέσα ἀπό ἕνα παρακλητικό κανόνα (στόν ἅγιο Χαράλαμπο· βλ. *Συναξαριστής δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, II, Βενετία, 1819, σ. 168-172) ἐνός ἁγίου καί σοφοῦ μοναχοῦ ἀπό τή Νάξο, τοῦ Νικοδήμου Καλιβούρτζη (1749-1809).

Ὁ ὑμνογράφος περιγράφει τήν τάχιστη μεταδοτικότητα τοῦ λοιμοῦ σημειώνοντας, κατά τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του, ὅτι ὁ μολυσμός ἐπελαίνει ἀκόμη καί διά τοῦ ἀέρος («τὸν διεφθαρμένον ἀέρα λοιμοῦ..., ὃν ἀναπνέοντες, τήν γῆν οἱ ταύτην οἰκοῦντες, θάνατον ἐπώδυνον τάχος λαμβάνουσιν») καί ἔχει ὡς χαρακτηριστικό σύμπτωμα τόν φλογερό πυρετό («Ὁ φλογίζων πανώλης, καί τήν φλο-

γεράν προσλαβόμενος ἔξωθεν, ὥραν τὴν τοῦ θέρους, Βαβυλῶνος ὡς κάμινος γέγονεν, ἐμπιπρῶν αὐτίκα, τοὺς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένους»). Εἶναι τόσο ἀπρόβλεπτη ἢ μετάδοση τοῦ θανατηφόρου λοιμοῦ, ὥστε οἱ ἄνθρωποι περιδεεῖς ἀντιλαμβάνονται νὰ τοὺς περικυκλώνει ἀβोधήτους ὁ ἴος καὶ μόνος σύμμαχος νὰ τοὺς ἀπομένει ὁ φόβος («Πολλοῖς ἐν κακοῖς, κυκλούμεθα οἱ τάλανες, ἐντεῦθεν λοιμοῦ, τῷ φόβῳ συνεχόμενοι»). Αὐτός δέ ὁ τρόμος εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος, ἀφοῦ ἡ λοιμικὴ ἀσθένεια ἐπιτίθεται ἀοράτως καὶ μέ ὕπουλο τρόπο σέ ἀνθρώπους κάθε ἡλικίας καὶ δέν σπλαγχνίζεται οὔτε κἂν τὰ ἔφηβα παιδιά («μάχαιραν..., τὴν ἡβηδὸν τοὺς πάντας ἀποσφάττουσαν, ἤδη ἀοράτως»). Ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ αἰμοδιφθοῦς καὶ ἀνθρωποφάγου λοιμοῦ («ὁ λοιμὸς ὡς πάνθηρ») ἔχει ἀμέτρητα θύματα, τὰ ὅποια θρηνολογοῦν οἱ ἐναπομείναντες στή ζωὴ («τῶν κοπετῶν... καὶ τῶν θρήνων, οὐσπερ οἱ οἰκέται σου, ἐπὶ νεκροῖς ποιοῦσιν αὐτῶν»), ἄν καὶ συχνά ὡς τραγικὸ θέαμα μένουν ἀκήδευτα καὶ ἄταφα πτώματα παραδομένα στὰ ἄγρια θηρία καὶ τὰ σαρκοβόρα ὄρνεα («πτώματα γὰρ τούτων, πολλάκις μένουσιν ἄταφα, ὀρνέοις καὶ θηρίοις, οἴμοι κείμενα βρωσῖς· συμφορὰν...»).

Παντοῦ βασιλεύει ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀπειλή του ἐνεδρεῖ σέ ἰδιωτικά ἢ δημόσια μέρη, σέ ἀνοικτούς ἢ κλειστοὺς χώρους, σέ πυκνοκατοικημένες ἢ ἀραιοκατοικημένες περιοχές («Θάνατος γὰρ ἐν οἴκοις, θάνατος ἐν πλατείαις, καὶ ἐν πόλει καὶ κώμῃ νῦν θάνατος»). Μόνος λοιπὸν τρόπος προλήψεως καὶ διαφυγῆς τοῦ θανάτου ἀναδεικνύεται ὁ πρόσκαι-

ρος ἀποχωρισμὸς καὶ ἡ ἀπομόνωση τῶν ἐπιζώντων («Ἐχωρίσθημεν –οἴμοι!– ἀναστροφῆς... καὶ ἐπιμιξίας ἀπάσης ἀλλήλων εἶρχθημεν, πανώλους δείματι»), οἱ ὅποιοι προσμένουν τὴν ἀποπομπή τοῦ κακοῦ καὶ τὴν μεταξὺ τους ἐπανασύνδεση («πανώλους δείματι· σύ οὖν ἐκ μέσου ποιήσας, τοῦτον ἡμᾶς ἔνωσον αὔθις»). Ἔτσι, ἀναγκάζονται ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ὑποβληθοῦν σέ κατ' οἶκον περιορισμὸ καὶ νὰ διακόψουν κάθε εἶδους ἐργασία ἢ ἄλλη δραστηριότητα, μέ ἀποτέλεσμα νὰ φθάνουν στό ἔσχατο σημεῖο ἐξαθλίωσης στερούμενοι χρημάτων, καθὼς καὶ τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων πρὸς τὸ ζῆν («λοιμοῦ, τῷ φόβῳ συνεχόμενοι· ἐκείθεν δὲ κατεχόμενοι, συγκλεισμῷ καὶ στερούμενοι, τῶν ἀναγκαίων»).

Ὁ λοιμὸς ἔχει ἐπιφέρει συνταρακτικὴ ἀναστάτωση ὄχι μόνον στὸν προσωπικό βίον ἀλλὰ καὶ γενικώτερα στήν κοινωνικοπολιτικὴ ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπων («Ἡρημώθη, ἡ πόλις ἡμῶν πᾶσα, καὶ αἱ κῶμαι, ἐγένοντο νῦν πόλεις καὶ ἐρημίαι, κατοικίαι ὠφθησαν, τοῦ λοιμοῦ τῷ φόβῳ»), οἱ ὅποιοι ἐγκαταλείπουν τίς κατοικίες τους καὶ περιπλανώμενοι προσπαθοῦν νὰ ἀναζητήσουν σωτηρία σέ ἀκατοίκητους καὶ ἔρημους τόπους μακριὰ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ καὶ τοὺς συνανθρώπους τους («ἰδοὺ γὰρ πάντας ὁ νῦν λοιμὸς, αἰόικους πλάνητας, ἀνέδειξε καὶ ἀπόλιδας»). Ὅλη βέβαια αὐτὴ ἡ τραγωδία, πού βιώνει ἡ ἀνθρωπότητα, ἐκλαμβάνεται ὡς ἐπιβολὴ ποινῆς καὶ ἀπότιση προστίμου γιὰ τὴν ἀσέβεια, ἡ ὅποια ἐπλεόνασε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἤγειρε τοῦ Θεοῦ τὴν παιδευτικὴ ὀργὴ μεταμορφούμενη σέ λοιμικὴ ἐπιδημία

(«διὰ τοῦτο πρόστιμον καὶ ποινήν, τόν θάνατον νῦν εὖρομεν, καὶ τὴν τοῦ πανώλους διαφθοράν»).

Τὰ ἀνωτέρω θὰ μπορούσαν ὥστόσο νὰ ἐπαληθευτοῦν καὶ νὰ συμπληρωθοῦν μὲ πληροφορίες ἀρνούμενες ἀπὸ μία «εὐχὴ εἰς πληγὴν θανατικοῦ» (Goar, σ. 629-630) φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου Κοκκίνου (1353-1355 καὶ 1364-1376). Ἐκεῖ περιγράφεται μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὸ πέπλο τῆς τρομοκρατίας τοῦ λοιμικοῦ θανάτου («Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σκότος ζοφερός τοῦ φοβεροῦ τούτου θανάτου πάντας ἐκάλυψεν»), πού ἔχει κάνει τῶν ἀνθρώπων τόν βίον ἀβίωτο κατὰ τὴν ἀρχαία παροιμία (βλ. Ἀριστοφάνης, *Πλοῦτος*, 969: «ἀβίωτον εἶναί μοι πεποίηκε τὸν βίον»), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρωθοῦνται κάποιοι στὸν θάνατο ὄχι ἀπὸ τὴν σωματικὴ ἀσθένεια ἀλλὰ ἀπὸ μόνη τὴν ψυχολογικὴ πίεση ἐνώπιον τοῦ φόβου, μήπως τυχόν ἀσθενήσουν καὶ τότε ὑποβληθοῦν σὲ αὐτὴν τὴν φρικτὴ δοκιμασίαν, ἕως ὅτου ξεφυγῆσουν («Οὐδὲ οἱ ζῶντες καὶ φαινόμενοι ζῆν ἤδη νομίζομεν· τῷ φόβῳ τῆς φοβερᾶς ταύτης πληγῆς μικροῦ καὶ ἑαυτοῖς ἀπιστοῦμεν· τὸ τοῦ θανάτου σύμβολον καὶ πληγὴν ἔχειν ἕκαστος ἐν ἑαυτῷ φανταζόμενος, καὶ πρὸ τοῦ θανάτου τῷ δέει τοῦ θανάτου χαλεπῶς ἀποθνήσκοντες.»). Μέσα σὲ τέτοια γενικὴ κατάρρευση ἀκόμη καὶ τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ

ἀξιοπρέπειας δέν προφθαίνουσι οἱ ζωντανοὶ νὰ θρηγήσουν τοὺς νεκροὺς καὶ χωρὶς πρόθεση, ἐκφορὰ, ἐξόδιον ἀκολουθία καὶ τὰ καθιερωμένα ἐπιτελεύτια ἔθη τὰ θύματα τοῦ λοιμοῦ στοιβάζονται σωρηδόν σὲ ὁμαδικούς τάφους («Οὐ φθάνομεν... τοὺς τελευτῶντας ὡς ἔθος θρηγεῖν οἱ προσήκοντες, καὶ τὸ τέλος ἡμῶν φθάνει, καὶ ἄλλους ἐπιζητοῦμεν τοὺς θρηνοῦντας, καὶ κοινῶ τῷ τάφῳ παραδιδόμεθα»). Ἐφόσον παντοῦ καρᾶδοκεῖ ἡ ἀπειλὴ τοῦ λοιμοῦ, οἱ ἄνθρωποι ἀπέλπιδες ἔχουν φύγει ἀπὸ τίς ἐστίες τοὺς ἀφήνοντας ἔρημες τίς πόλεις, ἔχουν ἐγκαταλείψει τίς ἐργασίες τοὺς καὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ ἔχει παραλύσει, ὡς πρὸς δὲ τὸν θρησκευτικὸ τομέα ἔχουν σχεδόν παύσει οἱ ἑορτές καὶ οἱ ἀκολουθίες, ἀφοῦ τὸ ποίμνιον μὲ τοὺς ποιμένες τοῦ ἔχει διασκορπισθεῖ («Ἐξηρήμονται πόλεις, ἠφανίσθησαν ἀγοραί, ἱεραὶ πανηγύρεις καὶ τελεταὶ καὶ θείων ὕμνων συστήματα τῷ πλείονι μέρει κατεσιγάσθησαν»).

Μέσα λοιπόν ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ σταχυολόγησι πληροφοριῶν ἀπὸ τὴν ὕμνογραφία ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν βοήθειαν εὐχολογιακῶν κειμένων διαφαίνεται ὅτι ὁ λοιμὸς σκορπίζει ἀφειδῶς τὸν ὄλεθρον στὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἀνίκανον νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν θάνατον δαπανᾷ τίς ἐλάχιστες δυνάμεις τοῦ ἐξαιτούμενου τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐπιποθῶντας τὴν ἀνάσχεσιν τοῦ λοιμοῦ καὶ τὴν ἐπιστροφήν στὴν εἰρηνικὴν ζωὴν.

Ἀγαπητέ Ἐφημέριε

Σέ τωρινό ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ μας, ὁ ἐκλεκτός συμπρεσβύτερος Δημήτριος Μπαθρέλλος ἐπιχειρεῖ, νά συμβάλει στήν ἐξορθολογισμένη ἀνοχή ἢ καί ὑποδοχή, ἥδη ἐπιβεβλημένων στήν Ἐκκλησία μας, ἀναγκαίων μέτρων προστασίας ἀπό τήν ὀδυνηρή καί ἀπρόβλεπτη κρίση τοῦ κορωνοϊοῦ. Χρησιμοποιεῖ ὡς *emballage*, μιά θεολογικοφιλοσοφική ἀναφορά σέ μιά παλαιά αἴρεση, περί τās Φύσεις τοῦ Χριστοῦ μας, τόν Ἀπολλιναρισμό, ἔχοντας ἀσχοληθεῖ σέ παλαιότερο ἄρθρο του μέ μιά παραλλαγή τοῦ ἰδίου θέματος, στό ἔγκριτο περιοδικό *Σύναξη* (τχ. 74). Ἐπιστρατεύει μιά ἐκσυγχρονισμένη θεολογική ἐρμηνεία τοῦ Ἀπολλιναρισμοῦ τοῦ μεγάλου Ρώσου θεολόγου Γεωργίου Φλωρόφκνυ. Βεβαίως ἄν καί καταδεδικασμένη, ἢ ἀπολλιναριστική αἴρεση, περί τή σχέση τοῦ ἀνθρωπίνου νοός μέ τήν Θεανθρώπινη ὑπόσταση τοῦ Κυρίου, δέν νομίζουμε ὅτι μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ἐνισχυτικά στήν ἀρνητική ἢ θετική ἀποτίμηση τῶν πρόσφατων ὑγειονομικῶν τεκταινομένων. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἀσφαλιστικές καλύψεις τῆς Ἀληθείας πού προσκομίζει.

Διότι ἐκτός τοῦ ἑτεροχρονισμένου πλαισίου τῶν καθ' αὐτό ἐνοιῶν πού συγκροτοῦν τήν ἀπολλιναριστική θεολογική ἀντίληψη, ὁ Ἀπολλινάριος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ ἐμπνευστής τῆς γνωστῆς φράσεως τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη», τήν ὁποία προέβαλε ὁ ἅγιος Κύριλλος διότι εἶχε τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι

φράσις τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καί ἡ ὁποία ὅλως “ἀνορθολογικῶς” καί παραδόξως ἐξελίχθηκε στήν ἐπίσημη δυοφυσική διατύπωση τοῦ Ὁρου τῆς Δ΄ Οἰκ. Συνόδου: «Δύο Φύσεις τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀτρέπτως... ἡνωμένων» [βλ. Ν. Κουτσορούμπα, «Ἡ Ἀπολλιναριστική ὀρολογία ὑπό τό φῶς τῆς Κυρίλλειας Χριστολογίας», *Θεολογία* 90/4 (2019) 148-151].

Ἴσως μποροῦμε νά σκεφτοῦμε ὅτι ἡ συσχέτιση τοῦ Ἀπολλιναρισμοῦ ὡς ἀνορθολογισμοῦ, στήν Πνευματική καί Ἐκκλησιαστική ζωή, σέ σχέση μέ συγκεκριμένες σύγχρονες προκλήσεις, οἱ ὁποῖες ἀπειλοῦν τήν Ἐκκλησιαστική Ἐνότητα, εἶναι καταχρηστική. Διότι δέν ἐρμηνεύει σέ ὅλη τήν ἔκταση καί τό βάθος τά ἀποκαλυπτικῶν διαστάσεων τωρινά φαινόμενα καί γεγονότα, τά ὁποῖα προκαλοῦν μεγάλη θλίψη, ἀναστάτωση καί διχασμό στό ἐκκλησιαστικό γίγνεσθαι (Ματθ 24:21).

Γιατί ἄραγε προβληματίζονται τόσο πολλοί ἄνθρωποι “πλησίον καί μακράν” τῆς Ἐκκλησίας; Εἶναι ὅλοι ἀνορθολογιστές; ἢ ἔχουν ἑλλιπῆ πίστη; Ἀφοῦ διά πίστεως καί ὄχι παρατηρήσεως (Ακ 17:20), λύνονται τά μεγάλα προβλήματα στή ζωή. Γνωρίζουμε ἐξ ἰδίων ἢ ἐκ Παραδόσεως ὅτι, ὅπου ὑπάρχει ἀμαρτωλή ζωή, ὑπάρχει θλόωση τῆς ψυχῆς καί τοῦ νοῦ, δέν δουλεύει ἡ ἀνθρώπινη λογική. Εἶναι τελικά ὁ Ἀνορθολογισμός, ἀνοησία τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἡ ὑποβάθμιση τῶν πνευματικῶν δυνατοτήτων του ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά σέ ψυχοφθόρες ἐπιλογές βίου καί πολιτείας;

Ὅμως «ἡμεῖς ἔχομεν νοῦν Χριστοῦ» (Α΄ Κορ 3:16), ὅποτε τό ἐκκλησιαστικό κήρυ-

μα δέν ταυτίζεται μόνο μέ τήν πειθώ τῶν λόγων τῆς ἀνθρώπινης Ἐπιστήμης (Α΄ Κορ 2:4-5). Μάλιστα ὁ πολύ γνωστός μαθητής τοῦ μακαριστοῦ πρωτοπρ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, ἐπίσης μακαριστός πρωτοπρ. Ἰωάννης Ρωμανίδης, προσδιορίζει σέ ἀνακοίνωσή του γιά τίς ἡσυχαστικές ἔριδες, τήν ὑπαρξή διττῆς Νοερᾶς ἐνέργειας στόν ἄνθρωπο, ἀφ' ἑνός ὡς Καρδία (contemplative faculty), ἀφ' ἑτέρου ὡς καθαρά ἐγκεφαλική λειτουργία (discursive operation) (*Palamite controversies*, μέρ. 2). Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ νοῦς τοῦ πιστοῦ ἀνθρώπου, κατά τήν Ὁρθοδόξη ἀντίληψη, διά τῆς Νοερᾶς Εὐχῆς εἰσέρχεται στήν Καρδία, τό κέντρο τῆς ὑπάρξεώς του καί τήν καταλαμβάνει μέ τήν θεοποιό Ἄκτιστη Ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ὅποτε ἡ Καρδία τοῦ Ἀνθρώπου καθίσταται πηγὴ ἄγαθῶν λογισμῶν.

Μιά τέτοια, “ἀπολλιναριστικῆς” χροιάς, ἀντίληψη δέν ἐπιτρέπει τήν ἀφοριστική διάκριση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Σώματος, σέ ὀρθολογιστές καί ἀνορθολογιστές, διότι ἔρχεται σέ ἄκρα ἀντίθεση μέ τό κατ' ἐξοχήν στοιχεῖο τῆς Χριστιανικῆς βιοτῆς: τήν Ἐνότητα στήν Ἐκκλησία. Στό *Κατὰ Ἰωάννην* ὁ Ἰησοῦς Χριστός ζητᾷ ἐκ τοῦ Πατρός τό «ἵνα ὦσιν Ἐν...». Καί ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν στήν Α΄ πρὸς Κορινθίους, θέτει ὡς ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς Χριστιανικῆς Συνάξεως πού συντίθεται καί ἐκφράζεται ὡς Προφητικός λόγος καί Χαρισματική γνῶσις, τήν Ἐκκλησιαστική Ἐνότητα: «*παρακαλῶ ὑμᾶς ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες καὶ μὴ ἐν ὑμῖν σχίσματα*».

Ὁ καταρτισμός τοῦ νοός ἄρχεται ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἐνότητος-Συνάξεως, «ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα» (Αλ 14:26, 22:26-27. Ἐφεσ 4:1-7). Ἀκόμα καί ὁ ρόλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Τυπικοῦ δέν πραγματώνεται

ἀπλῶς μέ τήν αὐστηρή ἱεραρχία καί τήν ἀπόδοση τιμῆς στόν διοικητικά ἀνώτερο, ἀλλά στό φρόνημα τοῦ πιστεύειν ἀδιακρίτως καί ταπεινῶς «εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τήν Ἐκκλησίαν» (Ἐφεσ 5:32). Ὁ Πιστός καλεῖται νά ἐνωθεῖ συζυγικά μέ τόν Χριστό καί τήν Ἐκκλησία! Τί πιό ἀνορθολογικό ἀπ' αὐτό; Δέν εἶναι κάτι ἐπιδερμικό, συμβολικό, δικανικό, διανοητικό, ἀλλά πραγματικά σωματικό γεγονός, ὅπως ὁ σαρκικός Γάμος, καί ἀπαιτεῖ Ἀσκήση. Γι' αὐτό καί ἡ περικοπή διαβάζεται στους Γάμους ὡς εὐκαιρία ρεαλιστικῆς συνάμα προφητικῆς ἀναπαράστασης τῶν ἐσχάτων. Ὁ μυστηριακός αὐτός “Ἀνορθολογισμός” ἐπιζητεῖται σέ ὅλα τά ἐκκλησιαστικά μυστήρια. Μᾶς συναθροίζει ὁ Θεός, οὐκ ἐν σοφίᾳ συμβολικοῦ λόγου ἢ θεατρικῆς ἀναπαράστατικῆς τελετουργίας, ὥστε νά μὴ χαθεῖ ὁ πραγματικός “Γάμος”: Ἡ σταυρική βιοτή (Α΄ Κορ 1:17). Δέν εἶναι ζήτημα Ὁρθολογισμοῦ/Ἀνορθολογισμοῦ ἢ Χριστιανικῆς ζωῆς, ἀλλά εἶναι «μέχρις ἐσχάτων Ἀγάπη ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει», «ἐσταυρωμένη ὑπακοή ἄχρι θανάτου» (Φιλ 1:9, 2:7-8). Ἡ πρόσκληση τῆς Ἐκκλησίας ἀπευθύνεται ἐξ Ἰσου σέ Ὁρθολογιστές (“Ἕλληνες”) κατὰ τόν Ἄπ. Παῦλο καί Ἀνορθολογιστές ἀναζητητές θαυμάτων (“Ἰουδαίους”). Μόνο πού ζητάει στους μέν ὑπακοή στόν Σταυρικό Θάνατο ἐξ οὗ ἡ Ἀνάστασις, στους δέ Πίστη στόν Χριστό ὡς Σοφία καί Δύναμη Θεοῦ (Α΄ Κορ 1:22-24).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας ἀνορθολογικῆς συμπεριφορᾶς μέ θετική ἐξέλιξη εἶναι ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων πρὶν 200 ἔτη, στήν ὁποία εἶναι ἀφιερωμένο τό πρό ὀφθαλμῶν τεῦχος.

Πρεσβ. Πέτρος Πανταζῆς
Τ.Ν. Ἀγ. Γεωργίου Παλλήνης

Ί.Μ. Μονεμβασίας και Σπάρτης, Λόγος Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Ἀοιδίμον Ἐπίσκοπον Σελλασίας Θεοδώρητον ὑπὸ τοῦ Αἰδεσιμωτάτου Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, εἰσαγωγή καὶ ἐπιμέλεια Δημ. Θ. Βαχαβιώλος, Σπάρτη 2021, Ιxxiv+29σ. Ἡ ἔκδοσις τῆς Ί.Μ. Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης ἔρχεται νά συμπληρώσει τὴν εἰκόνα τοῦ Κων. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ὡς δεινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ρήτορα. Ὁ ἐπιτάφιος λόγος στὸν ἐπίσκοπο Σελλασίας Θεοδώρητο, πού ἐκφωνήθηκε τό 1843 στὸν τότε Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στὴν ὁδὸ Αἰόλου, ἀνατυπώνεται φωτοαναστατικά. Στὴν εἰσαγωγή του, ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἔκδοσης Δημ. Θ. Βαχαβιώλος παρουσιάζει ἐμπεριστατωμένα καὶ μέ ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀοιδίμου ἐπισκόπου καὶ τοῦ Κων. Οἰκονόμου καὶ τίς εἰδικότερες συνθήκες τῆς ἐποχῆς, ἀναλύοντας παράλληλα τὰ φιλολογικὰ καὶ ρητορικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λόγου.

Ἀρχιμ. Τύχωνος Χ. Κουτσοφιοῦ, Στον Θεὸ να με πας. Κυριακάτικες κατηχητικές συνάξεις στα ευαγγελικά αναγνώσματα, Ἀθήνα: Ἄθως 2021, 478σ. Καρπὸς τῶν κυριακάτικων συνάξεων στὸ ἐνοριακὸ στέκι Ζωοδόχου Πηγῆς Χατζηκυριακείου, τό βιβλίο ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος Κυριακοδρομίου, μολοντί ὁ συγγραφέας δέν διεκδικεῖ αὐτὸν τὸν τίτλο γιὰ τό πόνημά του. Πρόκειται γιὰ συλλογὴ τῶν κυριακάτικων κηρυγμάτων, τὰ ὁποῖα συνδυάζονται μέ ὁμιλίες καὶ προβληματισμούς, πού διατυπώθηκαν στὶς κυριακάτικες συνάξεις, καὶ συνοδεύονται ἀπὸ ἀγιογραφικὲς καὶ πατερικὲς περικοπές, συναφοῦς, κάθε φορά, περιεχομένου.

Βιβλία πού λάβαμε - Νέες κυκλοφορίες

Μητρ. Ἐλευθερουπόλεως Χρυσόστομος, *Παιδαγωγικὸ Κυριακοδρόμιο*, Ἱερὰ Μητρόπολις Ἐλευθερουπόλεως 2021

Ἀρχιμ. Δανιὴλ Ἀεράκης, *Οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, τχ. Γ', κεφ. 20-28 (κ'-κη'), Ἀθήνα 2021

Χρυσόστομος Δ. Σύρκος (ἐπιμ.), *Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος. Ὁ Κανόνας του – Οἱ Οἴκοι του* (στὸ πρωτότυπο - σὲ νεοελληνικὴ ἀπόδοσις), Μέγαρο 2021

Χρυσόστομος Δ. Σύρκος, *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη σὲ Ἱερὰς Ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ψαλμοί – Περικοπές ἀπὸ Προφητεῖες καὶ ἀπὸ ἄλλα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Μέγαρο 2021

Ζωή Κανάβα, *Ο αἰ-Βασίλης και το φλουρί της βασιλόπιτας*, εικονογράφηση: Χριστίνα Παπαθέου-Δουληγέρη, Ἀθήνα: Πορφύρα 2021

Ἐπίδομα παραμεθορίων καί προβληματικῶν περιοχῶν

Πρωτ. Γεωργίου Βαμβακίδη
Γεν. Ἀρχιερ. Ἐπιτρ. Ἰ.Μ. Ζιχνῶν καί Νευροκοπίου
Ἀντιπροέδρου Ι.Σ.Κ.Ε.

Ἀπό τό παρόν τεύχος τοῦ Ἐφημερίου θά ἐνημερώσουμε τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς μας γιά τό ἐπίδομα τῶν παραμεθορίων καί προβληματικῶν περιοχῶν καθώς καί γιά τό χρηματικό ποσό ὅταν ἀλλάζει τό Μισθολογικό Κλιμάκιο.

Τό ἐπίδομα τῶν λεγομένων παραμεθορίων καί προβληματικῶν περιοχῶν τό λαμβάνουν μόνοι ἐκεῖνοι οἱ κληρικοί πού διακονοῦν σέ Μητροπόλεις, πού διοικητικά ἀνήκουν στίς ὡς ἄνω περιοχές, οἱ ὁποῖες ἔχουν χαρακτηριθεῖ ἀπό τήν Πολιτεία μέ νομοθετική Πράξη. Τό χρηματικό ἐπίδομα τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως ἀνέρχεται στό ποσόν τῶν ἑκατό (100,0) Εὐρώ μεικτά. Μετά τήν ἀπόδοση τῶν συγκεκριμένων κρατήσεων (γιατί ὑφίστανται κρατήσεις καί στό συγκεκριμένο ἐπίδομα), ὁ κληρικός λαμβάνει καθαρό πληρωτέο ποσό περίπου 70,60 Εὐρώ. Σέ περίπτωση πού κληρικός ἐκάστης Μισθολογικῆς Κατηγορίας λαμβάνει Μισθολογικό Κλιμάκιο μετά ἀπό προβλεπόμενη χρονική διάρκεια χορηγήσεως αὐτοῦ, ἔχει μιᾶ ἀύξηση τῆς τάσεως τῶν πενήντα (50,00) Εὐρώ μεικτά στίς μηνιαῖες ἀποδοχές του καί λαμβάνει καθαρό πληρωτέο ποσό τριάκοντα πέντε (35,00) περίπου Εὐρώ μηνιαίως μετά ἀπό τίς προβλεπόμενες κρατήσεις. Πρέπει νά ἔχουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὅλες οἱ ἀποδοχές ἐμπίπτουν σέ προβλεπόμενες νομοθετικές κρατήσεις. Ἐπομένως, πολλοί κληρικοί ἔχουν τήν ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅτι, ὅταν λαμβάνουν Μισθολογική προαγωγή Κλιμακίου, θά ἔχουν στίς μηνιαῖες ἀποδοχές πενήντα Εὐρώ ἀύξηση, γεγονός πού δέν ἰσχύει.

*Πανοραμική ἀποψη τῆς Σμύρνης, ἀπό
τό βιβλίο τοῦ J. Schranz, Le Bosphore et
Constantinople, dessinés d'après nature,
Κωνσταντινούπολη, [περ. 1850]*

Έκπομπές που προτείνουμε:

Καθημερινά:

22.00: ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ (Ε)

Προσεγγίσεις στους δόρους τής πίστεως.

Μέ τον Δημήτρη Μαυρόπουλο

12.00: ΤΟ ΑΛΑΤΙ ΤΗΣ ΓΗΣ

Παραδοσιακή μουσική.

Μέ τον Λάμπρο Λιάβα.

20.00: ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ 89,5.

23.00: ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ 89,5.

00.00: ΜΕ ΛΟΓΙΑ ΑΚΡΙΒΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΦΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ.

Άποσπάσματα από κείμενα Πατέρων με μουσικές γέφυρες.

Μέ την Κυριακή Αιλιανού.

Οι εκπομπές του Ραδιοφωνικού Σταθμού τής Έκκλησίας τής Ελλάδος 89,5 αναμεταδίδονται από τους δικτυωμένους σταθμούς των Ίερων Μητροπόλεων.

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο Κ.Ε.Μ.Π. ΚΡ
Αριθμός Άδειας 10

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΛΤΑ 21 2355α

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Ε.Μ.Υ.Ε.Ε.)
Άθηνās 30 10551 Άθήναι
Τηλ. 211-1825298 Fax: 211-1824317
ISSN 1105-7203